

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

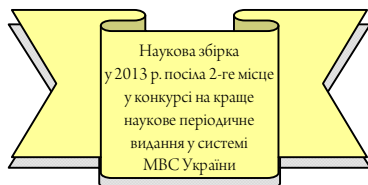
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 4 (67) 2014

Харків 2015

Збірник включено
до переліку наукових
фахових видань України
з юридичних та соціологічних наук
(постанови президії ВАК України
від 10.02.2010 № 1-05/1,
від 26.05.2010 № 1-05/4)

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 13 від 22.12.2014

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПрН України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **М. М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф. (Національний авіаційний університет, м. Київ); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Київський міжнародний університет)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, соціології тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**Проневич О. С.**

Принцип незалежності прокуратури: догматично-правова інтерпретація та правова регламентація.....6

**ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ****Беляков Р. Г.**

Принципи та правове регулювання діяльності управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України 17

Горбач Д. О.

Досвід організації діяльності військових формувань держави з правоохоронними функціями та можливості їх використання в Україні.....25

Горбачов В. П.

Питання обов'язковості вказівок прокурора та вирішення суперечностей між слідчим і прокурором у Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.....35

Гузей В. М.

Початок розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця 45

Даль А. Л., Юхно О. О.

Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в контексті практики Європейського суду з прав людини.....51

Дворецький О. С., Даниленко А. В.

Окремі аспекти генезису доказування у кримінальному провадженні України 58

Демедюк С. В., Демедюк Т. С.

Міжнародний досвід протидії кіберзлочинності.....65

Новак Р. В.

Поняття та значення особливих порядків кримінального провадження 75

Овчаренко А. С.

Щодо ліквідації покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців 84

Перепелиця М. М.

Порядок здійснення оперативними підрозділами ОВС супроводження кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків 91

Романюк В. В.

Участь педагога, психолога та лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх 101

Стрелюк Я. В.

Оперативно-розшукова характеристика осіб, які вчиняють шахрайства.....109

Чумак В. В.

Діяльність муніципальної поліції в Естонській Республіці: організаційно-правовий досвід та перспективи його використання в Україні 115

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Бугайчук К. Л.

Проблемні питання порядку здійснення перевезення деяких видів прекурсорів залізничним транспортом.....121

Гетманець О. П.

Принцип законності у бюджетному контролі.....130

Карпенко М. М.

Адміністративно-правовий статус органів Служби безпеки України.....137

Луцик А. М.

Деякі аспекти здійснення зовнішньоорганізаційних адміністративних процедур Державною фіскальною службою України.....148

Пабат О. В.

Сучасний стан податкової системи України.....155

Харенко О. В.

Друкована масова інформація як вид інформації: правовий аспект 162

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Басова А. В.

Порядок укладання договору охорони фізичних осіб.....171

Вусатий Д. Ю.

Правова природа договорів, що укладаються в системі громадського харчування 177

Шпак А. П.

Щодо розуміння охорони права інтелектуальної власності
у сфері освіти.....185

ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Коваленко К. В.

Правове регулювання дисциплінарного провадження 191

Петрова І. А.

Особливості формування трудового колективу
у сучасних умовах.....198

Синчук С. М.

Щодо питання про юридичні обов'язки соціально
зобов'язаних суб'єктів у процедурних правовідносинах
соціального забезпечення.....207

ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ

Єкімова М. О.

Проблема визначення поняття «ейджизм»
у сучасній соціології.....217

Піронкова О. Ф.

Державні детермінанти формування вербально-поведінкових
соціальних практик взаємодії з психічно хворими.....225

Рущенко І. П., Сердюк О. О.

Динаміка споживання наркотиків у молодіжному середовищі
(за даними соціологічного моніторингу у м. Харкові).....230

Сапга М. М., Сапга Г.-М. М.

Первинна профорієнтація учнівської молоді
в системі кадрової політики регіону 239

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ.....247

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ.....248

НАШІ АВТОРИ.....252

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....254

УДК 351.87(438)

О. С. Проневич

**ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРАТУРИ:
ДОГМАТИЧНО-ПРОВАВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ТА ПРОВАВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ**

Розглянуто догматично-правову інтерпретацію принципу незалежності прокуратури з урахуванням існуючих підходів до доктринального тлумачення правової природи принципів прокурорської діяльності та з особливою акцентуацією уваги на специфіці правової регламентації означеного принципу в титульному законі про прокуратуру. Особливу увагу приділено визначенню основоположних засад теорії правових принципів та європейським стандартам концептуального осмислення і легітимізації принципу незалежності прокуратури.

Ключові слова: принцип незалежності прокуратури, незалежність прокуратора, легітимізація принципу незалежності прокуратури, нелегітимний вплив і втручання у діяльність органів прокуратури.

Принципи права відображають сутність права як нормативного регулятора суспільних відносин. Вони є своєрідним стрижнем правової матерії, важливими елементами складних правових конструкцій. Феномен правових принципів традиційно привертає увагу дослідників. Радянській правничій науці, ґрунтованій на марксистсько-ленінській парадигмі, була притаманна фетишизація «принципів соціалістичного права». Сучасна теоретико-правова догма ґрунтується на постулаті щодо визнання базисного характеру правових принципів для будь-якої національної правової системи, окремої галузі (підгалузі) права або правового інституту. Правові принципи як основоположні ідеї (відправні начала, керівні положення) і незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання) є важливим інструментом новелізації законодавства про прокуратуру. Відповідно до ст. 3 закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. визначено засади (принципи) діяльності прокуратури, до яких віднесено принцип незалежності прокурорів [1]. Зважаючи на позбавлення прокуратури всеосяжної контрольно-наглядової компетенції та набуття нею ознак класичної європейської служби публічного обвинувачення, забезпечення принципу незалежності прокуратури набуває особливого значення. Зокрема, аналітики наголошують на вжитті системних заходів з метою забезпечення більш виваженого взаємозв'язку між незалежністю, професійністю, підзвітністю і ефективністю прокуратури.

Упродовж останнього часу в юриспруденції сформувалася традиція осмислення принципу незалежності прокуратури та з'ясування його значення для ствердження цивілізованого стандарту прокурорської діяльності. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися в роботах І. М. Байкіна [2], К. І. Кузьміна [3], В. І. Малюги [4], І. В. Орищенко [5], © Проневич О. С., 2014

М. О. Савелова [6], Я. М. Толочко [7], А. Франкевич [8], М. М. Черепанова [9], В. Ю. Шобухіна [10] та ін. Ознайомлення з науковим доробком вітчизняних і зарубіжних фахівців дає підстави стверджувати, що принципи незалежності прокуратури у більшості випадків розглядався занадто узагальнено в контексті пошуку можливостей підвищення ефективності її діяльності. Натомість сучасна ліберальна правова доктрина передбачає системний аналіз сутності принципу незалежності крізь призму унеможливлення нелегітимного втручання у діяльність прокуратури та забезпечення єдиного статусу прокурорів органів прокуратури, уповноважених на реалізацію особливо соціально значущих конституційних функцій.

Метою статті є догматично-правова інтерпретація принципу незалежності прокуратури з урахуванням існуючих підходів до доктринального тлумачення правової природи принципів прокурорської діяльності та особливою акцентуацією уваги на специфіці правової регламентації означеного принципу в титульному законі про прокуратуру.

В юриспруденції традиційно превалює вузьконормативне розуміння правових принципів, що об'єктивно зумовлює окремі колізії. По-перше, під правовими принципами зазвичай розуміють лише законодавчо закріплені основоположні ідеї. Такий підхід унеможлиблює віднесення до правових принципів керівних ідей правосвідомості, що не зафіксовані у нормативно-правових актах, однак отримали суспільне визнання і фактично реалізуються у правовідносинах [11, с. 15, 25]. По-друге, допускається невиправдане звуження значимості принципів та обмеження сфери їх чинності рамками правотворчості і правозастосування. У правотворчості їм відводиться роль теоретичної бази, що визначає зміст конкретних норм, а у правозастосуванні їх значення обмежується виключно потребою тлумачення норм [12, с. 205–213]. За подібного підходу керівні положення трансформуються у допоміжні елементи, призначені виключно для обслуговування потреб, пов'язаних із утворенням і використанням нормативного масиву та абсолютно непридатних для безпосереднього регулювання суспільних відносин. Наслідком є їх характеристика як певні вимоги до системи юридичних норм, а не до реальної поведінки суб'єктів правовідносин [13, с. 115]. Ураховуючи наявні перестороги і стереотипи у розумінні природи та призначення принципів права, вважаємо за доцільне запропонувати визначення правових принципів організації та діяльності прокуратури як основоположних ідей (положень), що мають характер безумовних вимог, закріплюються безпосередньо у законодавчих актах або ж витікають зі змісту конкретних правових норм та є керівними початками для органів прокуратури і прокурорів органів прокуратури, уповноважених на реалізацію функцій підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом України «Про прокуратуру», нагляду за додержанням законів органами, що провадять

оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [1].

Європейська правова доктрина ґрунтується на постулатах щодо «нульової толеранції» суспільства та держави до будь-яких протиправних проявів і суспільних патологій, а також апіорної необхідності забезпечення незалежності, самостійності і неупередженості діяльності органів кримінальної юстиції. Нелегітимний вплив на діяльність органів кримінальної юстиції підриває засади правової держави та унеможливає повномасштабну реалізацію державної політики у сфері протидії злочинності. Аналітики виокремлюють низку загроз незалежності органів кримінальної юстиції, а саме: особливий порядок призначення працівників на посаду; відсутність гарантій виконання повноважень упродовж каденції; недостатню винагороду за виконання відповідальної та особливо суспільно значущої роботи; заборону створення професійних асоціацій (органів професійного самоврядування) або їх підпорядкованість державі; перманентну необґрунтовану публічну критику; існування безпосередньої загрози життю і здоров'ю працівників; відсутність ефективних державних механізмів захисту працівників і членів їх сімей тощо.

Полісемантична категорія «незалежність» має методологічне значення для з'ясування специфіки правового статусу прокуратури. У юриспруденції ствердилася думка, що цілісне розуміння її сутності неможливе без розмежування категорій «незалежність» та «неупередженість». Поняття «незалежність» водночас означає намір, статус і взаємовідносини на основі об'єктивних умов і гарантій. Натомість категорія «неупередженість» характеризує наміри чи позицію органу кримінальної юстиції або посадової особи під час вирішення конкретних питань або щодо певної сторони під час здійснення кримінального провадження (йдеться про унеможливлення упередженого вирішення конкретної правової проблеми або дій в інтересах однієї зі сторін). Поняття «неупередженість» містить суб'єктивний та об'єктивний компоненти, що полягають у запереченні будь-яких проявів особистої заангажованості або упередженості та забезпеченні безпристрасності, тобто закріплення гарантій, що виключають обґрунтований сумнів щодо упередженості та тенденційності певного рішення або дії.

Принцип незалежності прокуратури є похідним від конституційного принципу незалежності правосуддя. Він унеможливає будь-який зовнішній тиск на прокуратуру як стрижневий елемент правоохоронної системи та передбачає підпорядкування прокурора під час виконання процесуальних повноважень виключно конституції та законам. Обов'язок легітимізації принципу незалежності прокуратури покладено на державу. Як зазначено в п. 4 Керівних принципів ООН щодо ролі обвинувачів, держави забезпечують, щоб обвинувачі

могли виконувати свої професійні обов'язки в обстановці, вільній від загроз, перешкод, залякування, непотрібного втручання або невинуватого притягнення до цивільної, кримінальної або іншої відповідальності [14].

Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду інституційно-правового забезпечення діяльності прокуратури та стану наукової дискусії дає підстави виокремити інституційну незалежність прокуратури та індивідуальну незалежність прокурора. Інституційна незалежність прокуратури означає гарантовану конституцією та законами процесуальну правосуб'єктність прокуратури як інституту державної влади, її незалежність від інших органів публічної влади, а також закріплення обов'язку державних та інших органів поважати принципи незалежності прокуратури і безумовно дотримуватися означеного імперативу. Інституційна незалежність прокуратури охоплює незалежність із адміністративних питань та питань матеріально-технічного і фінансового забезпечення, незалежність у прийнятті рішень, наявність юрисдикційної компетенції, а також право та обов'язок використовувати передбачені законом повноваження з метою реалізації конституційних функцій у сфері правоохорони та правозахисту. Натомість індивідуальна незалежність прокурора полягає у законодавчо закріпленому праві прокурора користуватися незалежністю під час виконання своїх професійних обов'язків. Принцип незалежності прокурора загалом можна артикулювати таким чином: «прокурор під час здійснення процесуальної діяльності не зобов'язаний отримувати попередньої згоди начальника, а після виконання відповідних чинностей не потребує затвердження своїх дій начальником». Незалежність не слід ототожнювати з можливістю прийняття рішень прокурором на власний розсуд, оскільки визначальним є право та обов'язок прокурора діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами. Індивідуальна незалежність прокурора забезпечується шляхом запровадження прозорі, недискримінаційної та демократичної процедури добору і призначення на посаду (незалежно від специфіки процедур добору на службу і призначення на посаду визначальними критеріями є наявність профільної вищої освіти, високий рівень професійної кваліфікації, досвід практичної діяльності, моральні якості кандидата), гарантованості перебування на посаді упродовж усієї каденції за умови сумлінного виконання службових обов'язків, гідного грошового та матеріального забезпечення, надання реальної можливості кар'єрного зростання (шляхом запровадження спеціальних кваліфікаційних іспитів для кандидатів на заміщення вищестоящих посад та справедливої системи об'єктивного оцінювання рівня теоретичної і практичної підготовки кандидатів), особливої процедури притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності за порушення професійних правових і деонтологічних стандартів, забезпечення умов для постійного підвищення професійної кваліфікації тощо.

Об'єктивне розуміння специфіки управлінсько-правової природи принципу незалежності прокурора неможливе без констатації обов'язку прокурорів виконувати адміністративні накази (розпорядження, вказівки, директиви, доручення) керівників органів прокуратури або уповноважених ними посадових осіб. Наявність такого обов'язку об'єктивно зумовлена ієрархічністю побудови органів прокуратури, уніфікацією управлінських процедур, необхідністю вирішення внутрішньоорганізаційних питань шляхом налагодження внутрішньої взаємодії окремих суб'єктів та координації їх діяльності. Водночас зауважимо, що упродовж останнього часу в законодавстві про прокуратуру провідних країн закріплено положення щодо права прокурора, який не погоджується з необґрунтованим наказом (вказівкою) начальника, вимагати його (її) зміни або увільнення від виконання певних дій. Остаточне рішення про увільнення прокурора від виконання певних дій уповноважений приймає прокурор, що є безпосереднім начальником посадової особи, яка віддала (видала) відповідний наказ (вказівку). Незалежність прокурора загалом гарантується такими інститутами: формально-правовим (професійним) імунітетом; забороною заміщення інших посад; забороною займатися діяльністю, що перешкоджає виконанню обов'язків, підтримує гідність влади або ставить під сумнів неупередженість дії суб'єктів владних повноважень; забороною належності до політичних партій та участі у політичній діяльності; забороною на здійснення мандату депутата парламенту; забезпечення можливостей для службової кар'єри і матеріального благополуччя (принагідно наголосимо, що в європейських країнах ствердилися уніфіковані засади фінансового забезпечення («винагороди») прокурорів і суддів як представників професій, які реалізують особливо значущу суспільну місію, пов'язану із забезпеченням торжества законності, і наділені повноваженнями легітимного обмеження конституційних прав) тощо. Незалежність прокурора пов'язана зі збереженням професіоналізму і відповідальності кожного прокурора та прокуратури як інституції.

Світова практика свідчить, що правові принципи організації та діяльності прокуратури закріплюються в конституціях, законах про прокуратуру та інших нормативно-правових актах, що складають правову основу її діяльності. Характерно, що правові принципи формуються у руслі ліберальної правової доктрини, що визнає фундаментальні права людини загальноцивілізаційною цінністю, а правовим началом у концентрованому вигляді, – природні невідчужувані права людини. Право не ототожнюється із законом, а справедливість розглядається як властивість права, виражена у рівному юридичному масштабі поведінки та пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

Відповідно до ст. 123 Конституції України встановлено, що організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначаються законом [15]. В Україні ствердилася традиція закріплення

принципу незалежності прокуратури на рівні титульного закону про прокуратуру. Так, у п. 2 ч. 1 ст. 6 закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. визначено, що органи прокуратури України здійснюють свої повноваження незалежно від будь-яких органів державної влади, посадових осіб, а також рішень громадських об'єднань чи їх органів. Відповідно до ст. 7 цього Закону закріплено низку загальних гарантій незалежності прокуратури у здійсненні повноважень, а саме: заборону втручання органів публічної влади, посадових осіб, засобів масової інформації, громадських об'єднань та їх представників у діяльність прокуратури під час реалізації функції нагляду або під час розслідування діянь, що містять ознаки злочину; юридичну відповідальність за вплив у будь-якій формі на працівника прокуратури з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття неправомірного рішення; унеможливлення будь-яких вказівок або вимог у зверненнях представників влади, інших посадових осіб до прокурора з приводу конкретних справ і матеріалів, що знаходяться у провадженні прокуратури; заборони розголошувати без дозволу прокурора дані переписки і досудового розслідування до їх закінчення [16].

Легітимізація принципу незалежності прокуратури в законі України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. [1] здійснена шляхом імплементації ключових положень сучасної європейської правової догми. Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 цього Закону, принцип незалежності прокурорів передбачає «існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків». Законодавцем встановлено, що незалежність прокурора забезпечується: особливим порядком його призначення на посаду, звільнення з посади, припинення до дисциплінарної відповідальності; порядком здійснення повноважень, визначеним процесуальним та іншими законами; заборонаю незаконного впливу, тиску чи втручання у здійснення повноважень прокурора; установленим законом порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури; належним матеріальним, соціальним та пенсійним забезпеченням прокурора; функціонуванням органів прокурорського самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистості прокурора, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту. Відповідно до ст. 16 нового закону України «Про прокуратуру» визначено, що незалежність прокурора ґрунтується на таких правових постулатах: незалежності під час здійснення функцій прокуратури від будь-якого незаконного впливу, тиску, втручання, а також обов'язку прокурора керуватися у своїй діяльності «лише Конституцією та законами України»; безстрокового призначення прокурора на посаду та можливості звільнення з посади або припинення його повноважень на посаді лише з підстав та в порядку, визначеному законом України «Про прокуратуру»; негайного повідомлення Генерального

прокурора України про початок кримінального провадження стосовно прокурора; обов'язку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших державних органів, їх посадових осіб та їх об'єднань поважати незалежність прокурора та утримуватися від здійснення у будь-якій формі впливу на прокурора з метою перешкоджання виконанню службових обов'язків або прийняття ним незаконного рішення; визначення меж обґрунтованої критики діяльності прокурора з урахуванням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини; наданні прокурору права звертатися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради прокурорів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за його участю та вжити в межах своїх повноважень, передбачених законом України «Про прокуратуру», необхідних заходів для усунення загрози. Важливою новелою у контексті закріплення процесуальної незалежності прокурора є правова регламентація підпорядкування прокурорів і виконання ними наказів і вказівок керівників. Так, відповідно до ч. 1 ст. 17 закону України «Про прокуратуру» закріплено дві основоположні інституційно-правові засади: прокурори здійснюють свої повноваження у межах, визначених законом, і підпорядковуються керівникам виключно в частині виконання письмових наказів адміністративного характеру, пов'язаних із організаційними питаннями діяльності прокурорів та органів прокуратури; адміністративне підпорядкування прокурорів не може бути підставою для обмеження або порушення незалежності прокурорів під час виконання ними своїх повноважень. Законодавець нормативно закріпив повноваження Генерального прокурора України, керівників регіональних і місцевих прокуратур, а також їх перших заступників і заступників, видавати письмові накази адміністративного характеру (відповідні накази Генерального прокурора України є обов'язковими для виконання всіма прокурорами, а обов'язковість виконання наказів інших керівників зумовлена ієрархічністю організаційної побудови прокуратури, розподілом обов'язків між керівниками окремих органів прокуратури, дотриманням закріпленого в п. 2, 3 ч. 3 ст. 17 закону України «Про прокуратуру» правового імперативу щодо службового підпорядкування прокурорів нижчого рівня прокурорам вищого рівня). Під час здійснення повноважень, пов'язаних із реалізацією функцій прокуратури, прокурори є незалежними, самостійно приймають рішення про порядок здійснення таких повноважень, керуючись положеннями закону, а також зобов'язані виконувати лише такі вказівки прокурора вищого рівня, що були надані з дотриманням вимог ст. 17 закону України «Про прокуратуру». В означеному контексті наголосимо, що Генеральний прокурор України має право давати вказівки будь-якому прокурору. Загалом прокурори вищого рівня у межах повноважень, визначених законом, мають право видавати (віддавати) прокурору нижчого рівня

обов'язкові до виконання накази адміністративного характеру та вказівки, погоджувати прийняття ним певних рішень та здійснювати інші дії, що безпосередньо стосуються реалізації цим прокурором функцій прокуратури, виключно в межах та порядку, визначених законом. Законом передбачено апробовані у провідних країнах світу правові «запобіжники» порушення принципу незалежності прокурора прокурорами вищого рівня, що полягають у такому: надання прокурору, якому віддали наказ адміністративного характеру чи вказівку в усній формі, права вимагати надання письмового підтвердження такого наказу чи вказівки; звільнення прокурора від обов'язку виконання наказу та вказівки прокурора вищого рівня, що викликають у нього сумнів у законності, якщо він не отримав їх у письмовій формі, а також явно злочинних наказів або вказівок; надання прокурору права звертатися до Ради прокурорів України з повідомленням про загрозу його незалежності у зв'язку з наданням (відданням) прокурором вищого рівня наказу або вказівки. Принагідно зазначимо, що винятково значущим для «зміцнення незалежності прокурорів, захисту від втручання в їх діяльність» є інститут прокурорського самоврядування. Так, відповідно до п. 2–5 ч. 9 ст. 71 нового закону України «Про прокуратуру» Рада прокурорів України як вищий орган прокурорського самоврядування у період між всеукраїнськими конференціями працівників прокуратури наділена досить широкими повноваженнями щодо забезпечення незалежності прокураторів, а саме: організації «впровадження заходів щодо забезпечення незалежності прокурорів»; розгляду питання правового захисту прокурорів; розгляду звернення прокурорів та інші повідомлення про загрозу незалежності прокурорів, вжиття за наслідками розгляду відповідних заходів (повідомлення відповідних органів про підстави для притягнення до кримінальної, дисциплінарної чи іншої відповідальності; ініціювання розгляду питання щодо вжиття заходів забезпечення безпеки прокурорів; оприлюднення заяви від імені прокурорського корпусу про факти порушення незалежності прокурора; звернення до міжнародних організацій з відповідними повідомленнями тощо); розгляду звернення щодо неналежного виконання прокурором, який обіймає адміністративну посаду, посадових обов'язків, встановлених для відповідної адміністративної посади [1].

В наказах Генеральної прокуратури України також особлива увага приділяється забезпеченню реалізації принципу незалежності прокурора. Так, у підп. 2 п. 1.1 наказу від 26 грудня 2011 р. № 1гн «Про організацію роботи і управління в органах прокуратури України» закріплена вимога до перших керівників органів прокуратури принципово реагувати на будь-які посягання на незалежність прокуратури у здійсненні повноважень, протидіяти втручанням (впливу) неуповноважених законом суб'єктів у діяльність прокурорів з метою перешкодити виконанню ними або домогтися прийняття неправомірного рішення, не допускати обмеження процесуальної самостійності

прокурорсько-слідчих працівників, а вказівки з питань слідчої, наглядової діяльності та участі прокурорів у судах надавати підпорядкованим працівникам виключно у письмовій формі [17]. У п. 5 наказу Генпрокуратури України від 15 липня 2014 р. № 220 «Про порядок надання Генеральному прокурору України на розгляд, для доповіді або підпису документів, складених у Генеральній прокуратурі України» визначено обов'язок керівників прокуратур усіх рівнів «роз'яснити підпорядкованим працівникам право кожного прокурора та слідчого самостійно, без погодження з керівниками, звертатися до Генерального прокурора України з рапортом з питань прокурорсько-слідчої діяльності, які ці працівники вважають важливими та такими, що потребують особистого втручання Генерального прокурора України» [18]. У Кодексі професійної етики та поведінки працівників прокуратури, затвердженому наказом Генпрокуратури України від 28 листопада 2012 р. № 123, також констатовано важливість формування у працівників прокуратури здатності протистояти намаганням неправомірного впливу на їхню службову діяльність, а також належності принципу незалежності та самостійності до основоположних засад професійної діяльності працівників прокуратури. У ст. 7 Кодексу наголошено на незалежності працівника прокуратури від будь-якого впливу, тиску чи втручання в його професійну діяльність, а також наявності обов'язку активно, у визначений законодавством спосіб, протистояти спробам посягання на його незалежність, а у ст. 23 закріплено обов'язок працівника прокуратури щодо співпраці у межах повноважень з органами публічної влади «при виконанні своїх службових обов'язків і здійсненні заходів щодо зміцнення законності і правопорядку, якщо це не суперечить принципу його незалежності» [19].

Резюмеючі, зазначимо, що принцип незалежності прокуратури має основоположне значення для ствердження цивілізованого стандарту організації та діяльності органів прокуратури України. Принцип незалежності прокуратури є похідним від конституційного принципу незалежності правосуддя. Він унеможливає будь-який зовнішній тиск на прокуратуру, а також передбачає підпорядкування прокурора під час виконання процесуальних повноважень виключно Конституції та законом. Станом на теперішній час у юриспруденції сформувалася правова догма щодо виокремлення інституційної незалежності прокуратури та індивідуальної незалежності прокурора органу прокуратури. Індивідуальна незалежність прокурора поширюється виключно на реалізацію ним процесуальних повноважень і корелюється з обов'язком прокурорів виконувати адміністративні накази (розпорядження, вказівки, директиви, доручення) керівників органів прокуратури. Наслідком новелізації вітчизняного законодавства про прокуратуру є генеза органів прокурорського самоврядування як важливого чинника забезпечення реальної незалежності прокурорів, що об'єктивно сприятиме захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, зміцненню законності і правопорядку.

- Список використаних джерел:** 1. Про прокуратуру : закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-vii>. 2. Байкин И. М. Независимость прокуратуры – залог эффективности ее деятельности [Електронний ресурс] / И. М. Байкин // Российский юридический журнал. – 2009. – № 3. – С. 211–213. – Режим доступу: http://www.ruzh.org/rlj/2009/2009_3/DJVVU/1706.pdf. 3. Кузьмін К. І. Принципи організації та діяльності прокуратури: проблеми визначення [Електронний ресурс] / К. І. Кузьмін // Наука і правоохорона. – 2013. – № 2 (20). – С. 32–34. – Режим доступу: http://naukaipravoohorona.com/index.htm_files/06_Kuzmin.pdf. 4. Малюга В. І. Принципи організації та діяльності прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Малюга Віктор Іванович. – Київ, 2002. – 205 с. 5. Орищенко І. В. Щодо принципів організації та діяльності прокуратури України / І. В. Орищенко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 691–696 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_1_108.pdf. 6. Савелов М. А. Независимость органов прокуратуры как важнейший конституционный принцип их деятельности / М. А. Савелов // Бизнес в законе. – 2014. – № 2. – С. 213–215. 7. Толочко Я. Міжнародно-правові стандарти незалежності прокурорів та їх реалізація в Україні / Толочко Яна // Митна справа. – 2014. – № 2 (92), ч. 2, кн. 2. – С. 270–276. 8. Frankiewicz A. W sprawie niezależności Prokuratora Generalnego w Polsce [Електронний ресурс] / Anna Frankiewicz // Przegląd prawa konstytucyjnego. – 2010. – № 1. – S. 191–202. – Режим доступу: <http://www.marszalek.com.pl/przegladprawakonstytucyjnego/ppk1/15.pdf>. 9. Черепанов М. М. Принципы организации и деятельности российской прокуратуры : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Черепанов Максим Мухтаржанович. – Екатеринбург, 2008. – 168 с. 10. Шобухин В. Ю. О некоторых принципах организации и деятельности российской прокуратуры [Електронний ресурс] / В. Ю. Шобухин // Российский юридический журнал. – 2008. – № 5. – С. 144–150. – Режим доступу: http://www.ruzh.org/rlj/2008/2008_5/DJVVU/1791.pdf. 11. Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права / О. В. Смирнов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 215 с. 12. Спасов Б. Закон и его толкование : пер. с болг. / Борис Спасов ; отв. ред.: Калюшин Е. И. ; пер.: Сафонов В. М. – М. : Юрид. лит., 1986. – 247 с. 13. Иванов Р. Л. О понятии принципов права / Р. Л. Иванов // Вестник Омского университета. – 1996. – Вып. 2. – С. 115–118. 14. Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів : прийн. восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поведження з правопорушниками (Гавана, 27 серп. – 7 верес. 1990 р.) [Електронний ресурс] / пер. здійснено Центром політико-правових реформ. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/oon_com_split_1.pdf. 15. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 16. Про прокуратуру : закон України від 5 листоп. 1991 р. № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>. 17. Про організацію роботи і управління в органах прокуратури України : наказ Ген. прокуратури України від 26 груд. 2011 р. № 1гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=151863. 18. Про порядок надання Генеральному прокурору України на розгляд, для доповіді або підпису документів, складених у Генеральній прокуратурі України : наказ Ген. прокуратури України від 15 лип. 2014 р. № 220. – Київ, 2014. – 4 с. 19. Кодекс професійної

етики та поведінки працівників прокуратури : наказ Ген. прокуратури України від 28 листоп. 2012 р. № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=182040.

Надійшла до редакції 08.12.2014

Проневич А. С. Принцип независимости прокуратуры: догматично-правовая интерпретация и правовая регламентация

Рассмотрена догматично-правовая интерпретация принципа независимости прокуратуры с учётом существующих подходов к доктринальному толкованию правовой природы принципов прокурорской деятельности и с особой акцентуацией внимания на специфике правовой регламентации этого принципа в титульном законе о прокуратуре. Особое внимание уделено определению основ теории правовых принципов и европейским стандартам концептуального осмысления и легитимизации принципа независимости прокуратуры.

Ключевые слова: принцип независимости прокуратуры, независимость прокурора, легитимизация принципа независимости прокуратуры, нелегитимное влияние и вмешательство в деятельность органов прокуратуры.

Pronevych O. S. The principle of independence of prosecution, dogmatic legal interpretation and legal regulation

The article is devoted dogmatic and legal interpretations of the independence of prosecutors considering existing approaches to doctrinal interpretation of the legal nature of the principles and prosecution of accentuation particular attention to the specifics of legal regulation in principle appointed title law prosecutor. The relevance of the topic chosen objectively caused by the adjustment paradigm of organization and functioning of organs, amendment of the legislation on the prosecutor's office and the consequent deprivation prosecution comprehensive control and supervision competencies and entry into features classic European public prosecution office. Special attention is paid to the definition of the fundamental principles of the theory of legal principles and European standards conceptual understanding and legitimizing the independence of prosecutors.

The independence of the prosecutor broadly interpreted as a constitutional principle of justice that involves submission of the prosecutor in the line of force, the Constitution and the laws, and rules out any external pressure and the dependence of the prosecutor. The author stated that the independence of the prosecutor should be considered in the context of conservation of professionalism and responsibility of each prosecutor organs and prosecution as an institution authorized by the implementation of a number of particularly socially important constitutional functions.

Keywords: independence of the prosecution, procurator independence, independence of prosecutors legitimization, illegitimate influence and interference in the prosecution.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 351.74+342.922

Р. Г. Беляков

**ПРИНЦИПИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
УПРАВЛІННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ
МВС УКРАЇНИ**

Виокремлено групи принципів діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України щодо реалізації державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю, а саме: загальні, спеціальні та принципи забезпечення інформаційної безпеки. Охарактеризовано систему правового регулювання діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України щодо виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень у сфері функціонування інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем.

Ключові слова: Управління боротьби з кіберзлочинністю; кіберзлочинність; інформаційні, телекомунікаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи; принципи; правове регулювання.

Побудова в Україні інформаційного суспільства можлива за умови широкої інтеграції сучасних технологій автоматизованої обробки даних у всі сфери економіки, державного управління та суспільної діяльності. Це різко збільшує залежність реалізації життєво важливих інтересів осіб, суспільства та держави від належного функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем, за допомогою яких і забезпечується така реалізація. В той же час значно зростають ризики завдання значної шкоди національним інтересам з використанням впливів кібернетичного характеру, збільшується кількість кібернетичних загроз національній безпеці та спостерігається поширення кіберзлочинності [1].

За таких умов питання захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави у кіберпросторі набуває особливого значення. Тому потребують подальшого дослідження принципи та правове регулювання діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України (далі – УБК МВС України) з метою захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, реалізація яких залежить від належного функціонування інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем.

Питання правового регулювання діяльності правоохоронних органів України та принципів їх діяльності було предметом наукового дослідження вчених: О. М. Бандурки, І. П. Голосніченка, С. М. Гусарова, О. В. Джафарової, А. Т. Комзюка, О. В. Негодченка, В. І. Олєфіра, М. М. Тищенка, С. О. Шатрави та інших. Праці зазначених науковців покладено в основу нашої роботи з метою вироблення

пропозицій щодо вдосконалення правової регламентації діяльності УБК МВС України.

Основною **метою** статті є, по-перше, виокремити групи принципів діяльності УБК МВС України, а по-друге, охарактеризувати систему правового регулювання діяльності УБК МВС України, спрямованої на реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Підходи науковців до визначення сутності і змісту категорії «принцип» свідчать про її багатогранність, наявність як схожих, так і відмінних її рис. Виділена властивість багатогранності дозволяє використовувати цю категорію для характеристики різноманітних явищ, у тому числі правових. В юридичній науці, зокрема адміністративній, як правило, пропонується визначення принципу як кардинальної, керівної ідеї, розуміння принципів певної діяльності як вихідних, основних засад, керівних настанов, що визначають найважливіші правила, за якими вона організується та здійснюється [2–6]. Таке сприйняття поглиблюється та уточнюється у галузевих юридичних науках.

Так, С. О. Шатрава у своєму дисертаційному дослідженні дійшов висновку, що під принципами діяльності спеціальних підрозділів міліції слід розуміти основні положення, які відповідають закономірностям розвитку суспільства і цілям діяльності системи державного управління, на засадах яких здійснюється адміністративна діяльність спеціальних підрозділів міліції. В подальшому С. О. Шатрава наголошує на тому, що в діяльності спеціальних підрозділів міліції діє узгоджена система принципів, які класифікуються на загальні (відповідні загальним принципам адміністративної діяльності), спеціальні (принципи оперативно-службової діяльності) [7, с. 199].

У свою чергу, В. В. Писаренко під принципами діяльності Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України розуміє базові ідеї, положення, обумовлені метою і завданнями, які стоять перед підрозділами ДСБЕЗ МВС України та стосуються всіх напрямків їх діяльності, визначають організаційні основи побудови системи та умови її функціонування, правові і моральні норми поведінки посадових осіб під час реалізації ними своїх повноважень щодо боротьби з правопорушеннями у галузі економіки.

У результаті проведеного дослідження В. В. Писаренко класифікував принципи діяльності ДСБЕЗ МВС України на три групи: основні або конституційні принципи; принципи забезпечення економічної безпеки та спеціальні принципи [8, с. 102–103].

На думку В.В. Бродовського, принципи інформаційного забезпечення діяльності дільничного інспектора міліції – це система установок, керівних начал, відправних положень, які відбивають об'єктивні закономірності діяльності дільничного інспектора міліції та становлять сутність інформаційного забезпечення щодо охорони громадського порядку та громадської безпеки, профілактики правопорушень

та боротьби зі злочинністю. На підставі використання наукового підходу сходження від загального до конкретного В. В. Бродовський виділяє три групи принципів інформаційного забезпечення діяльності дільничних інспекторів міліції: а) загальні принципи; б) спеціальні принципи; в) основні принципи інформаційного забезпечення діяльності дільничного інспектора міліції [9, с. 87].

Зазначені позиції вчених щодо розуміння принципів діяльності певних структурних підрозділів органів внутрішніх справ та їх групування вважаємо за необхідне взяти за основу та дослідити в діяльності УБК МВС України.

Отже, враховуючи викладене, принципи діяльності УБК МВС України слід класифікувати на загальні, спеціальні та принципи забезпечення інформаційної безпеки. Так, до загальних принципів діяльності УБК МВС України варто віднести принцип законності, гуманізму, поваги до особи, принцип дотримання прав і свобод людини та рівноправності, принцип науковості та професіоналізму.

Водночас звернення до відомчих нормативних актів, що регламентують діяльність УБК МВС України, надає можливість виокремити спеціальні принципи, які є основою діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС. Отже, до спеціальних принципів діяльності УБК МВС України слід віднести: конспірацію, поєднання гласних і негласних засад в оперативно-розшуковій діяльності, дотримання режиму секретності, поєднання єдиначальності та колегіальності у вирішенні питань оперативно-службової діяльності, персональної відповідальності кожного керівника і працівника за стан справ на дорученій ділянці роботи, перспективного й поточного планування, а також своєчасного і якісного виконання планових заходів, наказів, рішень та доручень керівництва МВС із урахуванням наукових рекомендацій та передового досвіду, в тому числі міжнародного [10].

До принципів забезпечення інформаційної безпеки в діяльності УБК МВС України слід віднести ті, які є похідними від системи забезпечення національної безпеки України: верховенство права, пріоритетність захисту прав і свобод людини і громадянина від кіберзагроз; своєчасне та адекватне реагування на події, пов'язані з порушенням належного функціонування інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем; запобігання виникненню надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інформаційної інфраструктури; вільний доступ населення до інформації щодо стану інформаційної безпеки; чітке розмежування повноважень і взаємодії органів державної влади та приватного сектора сфері інформаційної безпеки; особисту відповідальність громадян за власну безпеку, неухильне дотримання ними правил безпечної поведінки у кіберпросторі; відповідальність у межах своїх повноважень

посадових осіб за дотримання вимог щодо кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури [11].

Переходячи до другої частини нашого дослідження, варто зазначити, що питання правового регулювання розробляти такі науковці, як С. С. Алексєєв, В. М. Горшенєв, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. В. Лазарєв, М. Ф. Орзік, В. П. Пастухов, А. С. Піголкін, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. Д. Тихомиров та інші, які у своїх роботах рекомендують розрізняти такі явища, як правове регулювання і правовий вплив.

Так, С. С. Алексєєв під правовим регулюванням розуміє результативний, нормативно-організаційний вплив, який здійснюється на суспільні відносини за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів) з метою їх впорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб [12, с. 145]. А ось В. М. Горшенєв визначає правове регулювання як сукупність різних форм та методів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, який здійснюється з метою підпорядкувати цю поведінку встановленому в суспільстві правопорядку [13, с. 19–20]. У свою чергу, О. Ф. Скакун розуміє правове регулювання як впорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону і розвиток, яке здійснюється за допомогою права і сукупності правових засобів [14, с. 529]. На думку А. Т. Комзюка, правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. Своєрідність правового регулювання полягає в тому, що воно, по-перше, відповідно до своєї соціальної природи є таким різновидом соціального регулювання, який має цілеспрямований, організований, результативний характер, а по-друге, здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституційного утворення – регулятора [15, с. 59]. Отже, правове регулювання – це дія права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [16, с. 217].

Слід зазначити, що однією з початкових, вихідних ланок правового регулювання є юридичні норми, які становлять нормативну основу, серцевину механізму правового регулювання [14, с. 541]. Нормативна регламентація діяльності УБК МВС України відіграє важливу роль, тому що ефективність правового регулювання в багатьох випадках залежить від досконалості його правової основи, чіткості приписів, наявності розвиненої системи законодавства.

Отже, правове регулювання діяльності УБК МВС України забезпечується значною кількістю нормативних актів, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками – назвою, юридичною силою, порядком прийняття, набранням чинності тощо. Система правового регулювання діяльності УБК МВС України становить сукупність

законів та підзаконних нормативних актів, які створюють правове поле для її належної реалізації. Нормативно-правові акти, які регулюють діяльність УБК МВС України, слід поділити на шість взаємопов'язаних груп, розгляд яких забезпечить вироблення шляхів удосконалення діяльності УБК МВС України щодо реалізації державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Центральне місце серед усіх нормативно-правових актів України посідає Конституція України, яка є основним документом держави. Так, ст. 17 Конституції України передбачено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Крім того, в ст. 32 Конституції України наголошується, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Правову основу діяльності УБК МВС України становлять міжнародні правові акти, ратифіковані у встановленому порядку. Конституція України (ст. 9) проголошує, що Україна визнає пріоритет загальнолюдських цінностей, поважає загальновизнані принципи міжнародного права. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і є обов'язковими для виконання державними органами, юридичними і фізичними особами. Це правило знайшло відображення також в законі України «Про міжнародні договори України». До таких документів належать насамперед: Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001, ратифікована Верховною Радою України 07.09.2005; Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, від 28.01.2003; Європейська конвенція про екстрадицію від 13.12.1957; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 та ін.

Центральне місце в механізмі правового регулювання діяльності УБК МВС України займають норми законів та інших законодавчих актів України, причому їх значення у процесі становлення правової держави має постійно зростати, оскільки верховенство закону є невід'ємною ознакою останньої [14, с. 153].

Для правового регулювання діяльності УБК МВС України щодо реалізації державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю вагомим значення мають такі закони України: «Про міліцію» від 20.12.1990 № 565-ХІІ, «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 № 3206-VI, «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI, «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР, «Про основи національної безпеки України» від

19.06.2003 № 964-IV, «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII, «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР тощо.

Варто зазначити, що законом України від 21.09.2010 № 2532-VI «Про внесення зміни до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» передбачено, що в Україні органом, на який покладаються повноваження щодо створення та функціонування цілодобової контактної мережі для надання невідкладної допомоги при розслідуванні злочинів, пов'язаних з комп'ютерними системами та даними, переслідуванні осіб, які обвинувачуються у вчиненні таких злочинів, а також збирання доказів в електронній формі, є Міністерство внутрішніх справ України [17].

Однак, незважаючи на те, що поняття «кіберзлочинність» і пов'язана з ним термінологія використовуються досить широко, офіційного, закріпленого в міжнародних документах та національному законодавстві визначення кіберзлочинності досі не існує. Навіть у Конвенції про кіберзлочинність 2001 року і додаткових протоколах до неї використовуються поняття «комп'ютерна система», «комп'ютерні дані» та передбачається встановлення відповідальності за правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; за навмисне перехоплення технічними засобами, без права на це передач комп'ютерних даних; за навмисне пошкодження, знищення, погіршення, зміну або приховування комп'ютерної інформації без права на це; за навмисне серйозне перешкоджання функціонуванню комп'ютерної системи тощо.

Нормативні акти, які видаються Президентом України та Кабінетом Міністрів України, є підзаконними, тобто вони приймаються на основі і на виконання законів і не повинні їм суперечити. В юридичній літературі вироблено поняття похідної нормотворчості, яке означає, що одні нормативні приписи зумовлюються іншими, як правило, законодавчими приписами, розвивають їх зміст [18, с. 58–69; 19, с. 82–86]. Саме такими є більшість правових норм, закріплених в актах Президента України та Кабінету Міністрів України, а також в інших підзаконних актах. Серед актів Президента України, які мають певне значення для правового регулювання діяльності УБК МВС України, можна назвати, наприклад, укази Президента України від 08.06.2012 № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України», від 01.05.2014 № 449/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» та інші.

У свою чергу, Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади також установлює ряд правил, які

регламентують діяльність УБК МВС України щодо реалізації державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Зокрема, це постанови Кабінету Міністрів України від 25.12.2013 № 971 «Про затвердження плану заходів на 2014 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» та від 13.08.2014 № 401 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 № 1135-р «Про затвердження плану заходів щодо захисту державних інформаційних ресурсів» тощо.

Основна кількість правових норм, що регулюють діяльність УБК МВС України, міститься у відомчих нормативних актах МВС України, наприклад таких, як наказ МВС України від 30.10.2012 № 988 «Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС», наказ МВС України від 19.08.2014 № 840 «Про деякі питання інформаційної безпеки України» та ін.

Отже, кожен вид нормативних актів має свій рівень та обсяг правового регулювання, тобто існує тісний взаємозв'язок між юридичною силою нормативних актів і колом суспільних відносин, які вони регулюють. Незважаючи на те, що становлення правової держави вимагає розширення сфери регулювання суспільних відносин законом, законодавче регулювання не може охопити всі ці відносини.

В цілому нормативну базу, якою керується УБК МВС України під час здійснення своїх повноважень, можна поділити на зовнішню, яка розробляється формально за межами цього органу, але Управління має пряме відношення до її створення, безпосередньо розробляючи або беручи участь у розробленні проектів тих чи інших нормативних актів, і внутрішню, тобто відомчу нормативну базу, яка розробляється Міністерством внутрішніх справ України з метою реалізації державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Список використаних джерел: 1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про кібернетичну безпеку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=47240&pf35401=264849>. **2.** Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Харків : Основа, 1996. – 398 с. **3.** Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с. **4.** Нижник Н. Р. Природа та зміст адміністративної реформи в Україні / Н. Р. Нижник // Реформування державного управління в Україні: проблеми та перспективи. – Київ : Оріяни, 1998. – С. 135–142. **5.** Ващенко С. В. Механізм управління. Управлінські відносини : конспект лекцій / С. В. Ващенко. – Запоріжжя : ЗІОІ МВС України, 2000. – 31 с. **6.** Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку : монографія / Г. П. Тимченко. – Київ : Юрид. думка, 2006. – 412 с. **7.** Шатрава С. О. Адміністративно-правові засади діяльності спеціальних

підрозділів міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Шатрава Сергій Олександрович. – Харків, 2007. – 231 с. **8.** Писаренко В. В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Писаренко В'ячеслав Вікторович. – Запоріжжя, 2012. – 199 с. **9.** Бродовський В. В. Інформаційне забезпечення діяльності дільничного інспектора міліції : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Бродовський Василь Володимирович. – Київ, 2011. – 203 с. **10.** Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС : наказ МВС України від 30.10.2012 № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS416.html. **11.** Про кібернетичну безпеку України : проект закону України від 04.06.2013 № 2207а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=47240&pf35401=264705>. **12.** Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : БЕК, 1994. – 224 с. **13.** Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 258 с. **14.** Скаун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скаун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с. **15.** Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Комзюк Анатолій Трохимович. – Харків, 2002. – 408 с. **16.** Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. – Київ : Юрінком, 1997. – 320 с. **17.** Про внесення зміни до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» : закон України від 21.09.2010 № 2532-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2532-17>. **18.** Заец А. П. Система советского законодательства : проблемы согласованности / А. П. Заец. – Киев : «Наукова думка», 1987. – 97 с. **19.** Поленина С. В. Научные основы типологии нормативно-правовых актов в СССР / С. В. Поленина, Н. В. Сильченко. – М. : Наука, 1987. – 152 с.

Надійшла до редколегії 16.12.2014

Беляков Р. Г. Принципы и правовое регулирование деятельности Управления борьбы с киберпреступностью МВД Украины

Выделены группы принципов деятельности Управления борьбы с киберпреступностью МВД Украины по реализации государственной политики в сфере борьбы с киберпреступностью, а именно: общие, специальные и принципы обеспечения информационной безопасности. Охарактеризована система правового регулирования деятельности Управления борьбы с киберпреступностью МВД Украины по выявлению причин и условий, способствующих совершению правонарушений в сфере функционирования информационных, телекоммуникационных и информационно-телекоммуникационных систем.

Ключевые слова: Управление борьбы с киберпреступностью; киберпреступность; информационные, телекоммуникационные и информационно-телекоммуникационные системы; принципы; правовое регулирование.

Beliakov R. H. Principles and legal regulation of the activity of the Department on Combating Cybercrime of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The author of the article singles out groups of principles of the activity of the Department on combating cybercrime of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in realizing the state policy in the sphere of combating cybercrime, namely: general, special and principles of guaranteeing information security. The system of legal regulation of the activity of the Department on combating cybercrime of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on detecting the reasons and conditions that facilitate the commission of offenses in the sphere of functioning information, telecommunication, informational and telecommunication systems is characterized.

It is proved that the system of legal regulation of the activity of the Department on combating cybercrime of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is a set of laws and regulations that create a legal field for its proper realization. The regulatory base, which regulates the activity of the Department on combating cybercrime of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, while realizing its powers is divided in general into external, which is being developed formally outside of this agency, but the Department is directly related to its creation, developing or directly participating in the drafting of various regulations and internal, departmental normative base that is developed by the Ministry of Internal Affairs aiming at realize the state policy in the sphere of combating cybercrime.

Keywords: Department on combating cybercrime; cybercrime; information, telecommunication, informational and telecommunication systems; principles, legal regulation.

УДК 351.743

Д. О. Горбач

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ ДЕРЖАВИ З ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості діяльності воєнізованих формувань з правоохоронними функціями США та країн Європи. Досліджено діяльність підрозділів жандармерії Болгарії, Нідерландів та Франції, корпусу карабінерів Італії, Цивільної гвардії Іспанії, Національної гвардії США. На підставі аналізу правового статусу та організаційної побудови зазначених органів запропоновано напрями використання досвіду їх роботи у діяльності Національної гвардії України.

Ключові слова: Національна гвардія, жандармерія, карабінери, воєнізовані формування з правоохоронними функціями, правоохоронна діяльність.

Реформування діяльності Міністерства внутрішніх справ України та Національної гвардії як невід'ємної його частини, беззаперечно, вимагає від науковців та практиків вивчення закордонного досвіду

© Горбач Д. О., 2014

організації та діяльності подібних підрозділів. Сучасні прагнення України щодо інтеграції у світовий правоохоронний простір мають ґрунтуватися на аналізі та дослідженні кращих прикладів у галузі охорони громадського порядку та громадської безпеки, дослідженні діяльності державних інституцій закордонних країн, які виконують завдання із підтримання миру та правопорядку, що надає цій публікації відповідної актуальності.

Питанням діяльності воєнізованих підрозділів із правоохоронними функціями деяким чином були присвячені праці А. В. Бикова, П. М. Бирюкова та І. О. Смородінскової, І. Гридасова, В. Л. Костюка [1–4]. Однак зазначеним працям здебільшого не властивий загально-системний підхід, крім того, вони окреслюють діяльність лише окремих воєнізованих підрозділів без проведення порівняльного аналізу.

Метою цієї публікації є проведення системного порівняльного аналізу функціонування військових формувань закордонних країн з правоохоронними функціями та окреслення можливих шляхів імплементації їх досвіду у діяльність Національної гвардії України.

У багатьох країнах існують воєнізовані формування, які залучаються до виконання правоохоронних функцій, проте їх назва, організація та завдання, звичайно, різняться залежно від історичних передумов розвитку країни, її територіального та державного устрою.

У Франції до воєнізованих формувань, які мають правоохоронні функції, можна віднести насамперед підрозділи жандармерії (Gendarmerie Nationale або GN). Жандармерія – це особливі підрозділи поліції, які до 2010 року перебували у підпорядкуванні Міністерства оборони Франції, зараз вони перейшли під юрисдикцію Міністерства внутрішніх справ Франції. Службовці жандармерії зберігають свій статус військових, крім того, військовий порядок її організації змінився дуже несуттєво [2; 5]. Національна жандармерія Франції декларує певні напрями власної діяльності (їх ще можна назвати функціями) [6]:

а) *інформаційно-розвідувальна*. Національна жандармерія несе відповідальність за запобігання і припинення діяльності іноземних держав чи організацій щодо виявлення і нейтралізації зовнішніх загроз: тероризму, розповсюдження ядерної, біологічної, хімічної зброї, кібератак, а також бере участь у державних програмах з питань економічної розвідки;

б) *забезпечення громадської безпеки*. У мирний час Національна жандармерія виконує суто поліцейські функції, які спрямовані на підтримання громадського порядку та громадської безпеки, боротьби із правопорушеннями;

в) *протидія тероризму та організованим злочинним угрупованням*. Захисна функція жандармерії виявляється в тім, що вона має власні мобільні бригади втручання, мобільні групи на морських, повітряних і транспортних ділянках, спеціалізовані групи для боротьби

із терористичними угрупованнями (GSGN). Сили жандармерії виконують завдання в рамках зовнішніх операцій, здійснюють деякі розвідувальні функції відповідно до національних або міжнародних мандатів ООН, НАТО та ЄС;

г) *участь у роботі судових приставів*. Підрозділи жандармерії здійснюють свою діяльність у взаємодії зі судовою владою в рамках взаємодопомоги у кримінальних справах та програми діяльності судових приставів. Оперативна діяльність усіх підрозділів і служб жандармерії, які сприяють здійсненню судових розслідувань, контролюється і координується Управлінням у кримінальних справах (ОСА);

г) *боротьба з кіберзлочинністю*. У структурі жандармерії діє Департамент технічної служби правових досліджень та документації (STRJD). Він контролює мережу за допомогою функції пошуку з метою протидії вчиненню злочинів проти особи і власності, а також припинення розповсюдження незаконних даних в Інтернет;

д) *безпека дорожнього руху*. Національна жандармерія несе відповідальність за моніторинг життєво важливих мереж периферійних (сільських) доріг Франції. Після указу Президента Франції від 14 липня 2002 року жандармерія реорганізувала свою діяльність шляхом застосування систем автоматизованого контролю за безпекою дорожнього руху, використання приладів, які фіксують стан алкогольного сп'яніння водіїв. Крім того, жандармерія проводить профілактичну роботу серед власників транспортних засобів, спрямовану на попередження аварій та нещасних випадків.

Місцеві підрозділи жандармерії існують у всіх територіальних одиницях країни як окремі формування. У Франції існують жандармські регіони, що були створені в 2005 році під час реформи зі спрощення структури жандармерії. Генерал, командувач жандармським регіоном, знаходиться в штаб-квартирі зони захисту. Йому підпорядковані всі мобільні жандармські підрозділи, розташовані в межах цієї зони. Територіальні формування жандармерії поділяються на окремі підрозділи – це командні формування департаментської жандармерії на департаментському рівні. Підрозділ ділиться на роти (compagnies). В основному вони розквартировані по жандармським департаментам і поділяються на територіальні бригади [2; 7].

Територіальні підрозділи жандармерії доповнюються різними підрозділами спеціального призначення: науково-дослідними, які займаються виключно функціями судової поліції і допомагають територіальним бригадам проводити дослідження, що потребують спеціальних знань, підрозділами втручання, моторизованими бригадами та загонами з безпеки дорожнього руху, повітряними підрозділами [8].

До спеціальних підрозділів жандармерії Франції належать:

– військова жандармерія, що виконує як загальні завдання жандармерії (захист населення і його власності, запобігання правопорушенням, судові, адміністративні та військові розслідування), так

і специфічні функції поліції, охорони і безпеки (контроль військових зон і об'єктів у місцях розташування, контроль осіб і транспортних засобів на охоронюваних підприємствах, охорона майна і важливих документів);

– жандармерія цивільної авіації, завданнями якої є контроль авіаперевезень, попередження катастроф, нещасних випадків, охорона будівель цивільної авіації, представників влади, літаків, попередження злочинів і правопорушень;

– берегова охорона, що забезпечує безпеку морських суден, спостереження в районах територіальних вод Франції, захист портових споруд. Ці підрозділи також можуть здійснювати загальні функції жандармерії у разі необхідності;

– підрозділи повітряної жандармерії, що здійснюють адміністративні, поліцейські та військові функції на об'єктах повітряних сил Франції, в тому числі й за кордоном. Завдання цього виду жандармерії: забезпечення громадської безпеки, військова, адміністративна і судова поліцейська діяльність, забезпечення захисту повітряного простору [9].

Наступна країна, яка буде нами досліджена, це Королівство Нідерланди. Королівська жандармерія Нідерландів (Marechaussee)¹ є одним із чотирьох військових відомств у країні і є військовою організацією, яка в мирний час функціонує як частина звичайної національної поліцейської служби для виконання правоохоронної функції держави. Королівська жандармерія Нідерландів має статус, рівний статусу поліції, та широкий спектр завдань у таких галузях:

а) національна безпека: охорона об'єктів, спеціальних церемоній, особиста охорона, охорона спеціальних перевезень, безпека цивільної авіації, поліцейські функції в цивільних аеропортах;

б) поліцейські завдання для Міністерства оборони;

в) підтримання громадського миру і порядку, міжнародні спецоперації;

г) застосування законодавства щодо іноземців, прикордонний контроль, підтримка процедур надання притулку;

ґ) сприяння силам поліції у ліквідації наслідків аварій, катастроф та стихійних лих;

д) розслідування кримінальних злочинів [10].

Структурно підрозділи Королівської жандармерії поділяються на 5 районів відповідальності:

– округ національних та міжнародних операцій (Nieuw Milligen);

– південно-східний округ (Zwolle);

– округ Schiphol (Schiphol);

– західний округ (Amsterdam);

– південний округ ('s-Hertogenbosch);

– персонал командуючого силами жандармерії (Den Haag);

---

¹ Інший варіант перекладу: «Королівська військова поліція».

– національний центр для підготовки та підвищення кваліфікації (Arelidoorn) [11].

В Іспанії військовими формуваннями з правоохоронними функціями є Цивільна гвардія, вищим органом якої є Генеральний директорат поліції і Цивільної гвардії, що знаходиться у відомстві Державного департаменту безпеки Міністерства внутрішніх справ Іспанії. До обов'язків іспанської Цивільної гвардії входить:

– забезпечення громадської безпеки і підтримання громадського порядку на території Іспанії;

– забезпечення спостереження, контролю та захисту громадських місць і об'єктів загального користування;

– запобігання злочинам;

– організація фіскального захисту держави від проявів контрабанди та шахрайства (прикордонний поліцейський контроль, митний контроль, виявлення мереж і каналів нелегальної імміграції тощо);

– забезпечення порядку і безпеки на міжміських автомобільних магістралях;

– сприяння та організація допомоги і захисту цивільного населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій (катастроф);

– сприяння судовій поліції, судовим трибуналам і співпраця з прокурорськими органами в розслідуванні злочинів, затриманні підозрюваних осіб, підготовці технічних поліцейських звітів, збір свідчень свідків і захист свідків;

– збір та аналіз інформації, що має відношення до громадської безпеки, особливо – до організації терористичної діяльності;

– організація переміщення ув'язнених, заарештованих і свідків;

– охорона зброї та вибухових речовин [12].

Іспанська Цивільна гвардія має чотирирівневу структуру, яка, в цілому, відповідає адміністративно-територіальному поділу країни, а саме: 2100 поліцейських ділянок, 200 груп, 57 провінційних управлінь і 17 регіональних областей [13].

Корпус карабінерів Італії – це специфічне воєнізоване формування, що наділено великим спектром поліцейських повноважень. При вирішенні військових завдань карабінери підпорядковуються Міністерству оборони, при вирішенні завдань поліцейського характеру – Міністерству внутрішніх справ Італії.

Як частина збройних сил карабінери виконують такі обов'язки:

а) захист нації, її установ та ресурсів у разі національного лиха;

б) участь у військових операціях в Італії та за кордоном, миротворчі операції за кордоном, надання допомоги місцевій поліції на ділянках, де необхідні сили з підтримки правопорядку;

в) здійснення функцій військової поліції у збройних силах;

г) здійснення функцій судової військової поліції;

ґ) забезпечення безпеки італійських дипломатичних установ за кордоном;

д) здійснення мобілізації.

Як частина поліції карабінери виконують такі обов'язки:

- а) охорона судового та громадського порядку, а також забезпечення громадської безпеки;
- б) захист національних громадянських інститутів у зонах лиха і допомога місцевому населенню [14].

Закон дозволяє мати у складі корпусу карабінерів слідчі та оперативні підрозділи. Більш того, у структурі корпусу карабінерів є відділи для боротьби з порушеннями у сфері сільського господарства і трудового законодавства, для боротьби зі злочинами в банківській сфері. Всі структурні підрозділи корпусу карабінерів діляться на дві гілки: територіальні, які виконують завдання в конкретній місцевості, і мобільні, призначені для посилення територіальних структур у разі ускладнення обстановки в тій чи іншій провінції.

До складу корпусу карабінерів входять дві мобільні бригади. Перша дислокується в Римі і складається з 11 батальйонів оперативного втручання і гірського полку. До 2-ї мобільної бригади зі штабом у Ліворно входять група спеціального втручання «Gruppo d'intervento speciale» (GIS), що спеціалізується на спецопераціях зі звільнення заручників, 1-й полк парашутистів «Tuscania», 7-й і 13-й полки оперативного втручання. Крім цього, до складу командування входять спецпідрозділ, що виконує функції особистої охорони перших осіб держави, і група спецоперацій «ROS», що відповідає за боротьбу з організованою злочинністю і розкриття особливо тяжких кримінальних злочинів [15].

У Республіці Болгарії структура правоохоронних органів дещо подібна до українських, проте підрозділу, який би мав назву Національної гвардії, не існує. Подібні до її функції виконують МВС Болгарії та армійські підрозділи. Після реформи Міністерства внутрішніх справ улітку 2014 року структуру МВС Болгарії складають:

1. Генеральна дирекція «Кримінальна поліція».
2. Генеральна дирекція «Охоронна поліція»:
  - дирекція «Жандармерія»;
  - зональні відділення жандармерії.
3. Генеральна дирекція «Прикордонна поліція», у складі якої діє дирекція «Міграція».
4. Генеральна дирекція «Пожежна безпека та захист населення» [16].

Отже, особливістю структури поліції Болгарії є те, що в її складі діє прикордонна поліція, підрозділи з надзвичайних ситуацій та жандармерія, що мають власними завданнями боротьбу з порушеннями громадського порядку, ліквідацію наслідків аварій та катастроф, а також недопущення порушень державного кордону.

Відповідно до законів Республіки Болгарії «Про Міністерство внутрішніх справ» і «Про устрій та діяльність Міністерства внутрішніх справ» дирекція «Жандармерія»:

- бере участь у підтримці громадського порядку під час проведення масових заходів;

- виконує спеціальні операції з відновлення, підтримки та охорони громадського порядку;
- бере участь в охороні громадського порядку в різних типах криз;
- бере участь у припиненні терористичних актів;
- бере участь у поліцейських операціях та спільних операціях з іншими державними органами;
- забезпечує охорону стратегічних об'єктів безпеки, дипломатичних представництв та інших об'єктів на договірній основі;
- забезпечує безпеку спеціальних вантажів;
- припиняє незаконне втручання в діяльність державних органів і посадових осіб;
- проводить профілактичну та інформаційно-аналітичну роботу щодо попередження та припинення порушень громадського порядку на території залізничної інфраструктури та залізничного транспорту в країні [17; 18].

Національна гвардія США – це військовий і правоохоронний інститут виконавчої влади Сполучених Штатів. Національна гвардія являє собою воєнізовані частини і підрозділи організованого резерву сухопутних військ і ВПС. Національна гвардія є у кожному штаті, а її формування підпорядковуються президенту США і губернаторам штатів. На території штату підрозділами Національної гвардії в частині, що стосується планування бойової підготовки, набору добровольців, просування по службі та інших адміністративних питань, керують генерал-ад'ютант, який фактично є начальником штабу при губернаторові, а також командири з'єднань і частин Національної гвардії. Однак за рішенням президента формування Національної гвардії можуть перепідпорядковуватися Міністерству оборони і використовуватися в інтересах об'єднаного командування збройних сил.

Координація питань формування підрозділів, організації бойової підготовки, матеріально-технічного забезпечення, а також зв'язку між федеральними відомствами і владою штатів здійснюються через відповідні управління сухопутних військ і військово-повітряних сил Національної гвардії. У середині країни Національна гвардія залучається до боротьби зі стихійними лихами, пожежами і техногенними катастрофами, припиняє масові заворушення, патрулює вулиці під час мітингів і демонстрацій. За межами США гвардія бере участь практично у всіх великих американських військових операціях. Чисельність підрозділів Національної гвардії для кожного штату встановлюється федеральним і місцевим законодавством пропорційно до чисельності населення. Фінансування утримання цих формувань здійснюється по двох лініях: за рахунок федерального бюджету (90 %) і за рахунок коштів штатів (10 %).

Частини та підрозділи Національної гвардії комплектуються на добровільних засадах громадянами, які відслужили дійсну військову службу або пройшли обов'язкову підготовку в частинах або навчальних

центрах регулярних збройних сил. Офіцерський склад комплектується колишніми офіцерами регулярних збройних сил, випускниками курсів військової підготовки офіцерів резерву, а також особами, які закінчили офіцерські кандидатські школи. Із особовим складом Національної гвардії проводяться заняття з бойової та спеціальної підготовки (48 чотиригодинних занять і місячні табірні збори щорічно), решту часу вони працюють за своєю основною, цивільною, спеціальністю. Крім того, в мирний час раз на п'ять років гвардійці можуть на 12 місяців залучатися до виконання завдань, які властиві регулярним збройним силам [3; 19; 20].

Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати деякі **висновки та узагальнення**:

1. Структура та особливості діяльності воєнізованих формувань з правоохоронними функціями різняться залежно від національних особливостей, державного устрою країни, а також від геополітичної обстановки та сучасних викликів національній безпеці країни.

2. У більшості країн такі підрозділи мають назву жандармерії або національної гвардії, хоча є і власні назви: карабінери (Італія), Цивільна гвардія (Іспанія).

3. Підпорядкування цих підрозділів теж різне: в одних країнах вони є складовою Міністерства внутрішніх справ (Франція, Іспанія, Нідерланди), в інших – Міністерства оборони (США).

4. Основні функції, які виконують воєнізовані підрозділи з правоохоронними функціями:

- захист державної незалежності від зовнішньої агресії;
- боротьба з тероризмом та звільнення заручників;
- припинення та ліквідація масових заворушень;
- участь у загальновійськових операціях;
- боротьба зі злочинністю;
- попередження правопорушень на транспорті;
- охорона державних установ;
- сприяння органам держави у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійних лих.

5. Досвід організації та діяльності таких підрозділів заслуговує на використання і в нашій країні в частині:

- розбудови підрозділів спеціального призначення Національної гвардії;
- використання сил Національної гвардії на транспорті;
- створення мобільних підрозділів Національної гвардії, які мають стати силами оперативного реагування на певних територіях;
- виконання функцій військової поліції;
- участі у миротворчих операціях;
- проведення «польових» криміналістичних досліджень;
- охорони перших осіб держави, державних органів влади.

Перспективними напрямками подальших досліджень можна вважати вироблення конкретних пропозицій щодо оптимізації правової

основи діяльності Національної гвардії України та її організаційної структури.

Список використаних джерел: 1. Смородинскова И. А. Национальная гвардия США: организационно-правовой аспект деятельности : монография / И. А. Смородинскова, А. В. Быков. – М. : ВНИИ МВД России, 2004. – 97 с. 2. Бирюков П. Н. Полиция Франции. Жандармерия / Бирюков П. Н. // Евразийский юридический журнал. – 2009. – № 10 (17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=910:2010-07-27-06-23-02&catid=121:2010-07-26-07-50-29. 3. Гридасов И. Разные судьбы национальных гвардий / Игорь Гридасов // УНИАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/898669-raznyie-sudbyi-natsionalnyih-gvardiy.-html>. – 20.03.2014. 4. Костюк В. Л. Міжнародний досвід діяльності патрульної служби при забезпеченні охорони громадського порядку [Електронний ресурс] / В. Л. Костюк // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2 (14). – С. 145–152. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/krvis/2010_2/145-152.pdf. 5. Лютых С. Полиция Франции [Електронний ресурс] / Сергей Лютых // Петровка, 38. – 2011. – № 30 (218). – Режим доступу: <http://petrovka-38.com/item/politsiya-frantsii>. 6. Sécurité publique [Електронний ресурс] / Gendarmerie Nationale Ministère de l'Intérieur. – Режим доступу: <http://goo.gl/4LV6AF>. 7. Maintien de l'ordre [Електронний ресурс] / Gendarmerie Nationale Ministère de l'Intérieur. – Режим доступу: <http://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/Sites/Gendarmerie/Presentation/securite/MO>. 8. La gendarmerie départementale [Електронний ресурс] / Gendarmerie Nationale Ministère de l'Intérieur. – Режим доступу: <http://goo.gl/Ev2GeQ>. 9. Les gendarmes spécialisées [Електронний ресурс] / Gendarmerie Nationale Ministère de l'Intérieur. – Режим доступу: <http://goo.gl/6jvvL0>. 10. Tasks of the Royal Netherlands Marechaussee [Електронний ресурс] / Royal Netherlands Marechaussee. – Режим доступу: <http://goo.gl/OtrLna>. 11. Royal Netherlands Marechaussee units [Електронний ресурс] / Royal Netherlands Marechaussee. – Режим доступу: <http://goo.gl/L3D0LI>. 12. Country Profiles of Participating and Partner : States. Spain [Електронний ресурс] / OSCE Polis. – Режим доступу: http://polis.osce.org/countries/details?item_id=36. 13. Estructura y organización [Електронний ресурс] / Guardia Civil. – Режим доступу: <http://www.guardiacivil.es/es/institucional/estructuraorganizacion/index.html>. 14. Carabinieri [Електронний ресурс] / Arma dei Carabinieri. – Режим доступу: <http://www.carabinieri.it>. 15. Андреев Е. Карабинеры нашей эры [Електронний ресурс] / Евгений Андреев // Петровка, 38. – 2014. – № 14 (9419). – Режим доступу: <http://petrovka-38.com/category/nomer-14-9419-ot-23-aprelya-2014>. 16. Структура и численность [Електронний ресурс] / Министерство на вътрешните работи [Република България]. – Режим доступу: http://www.mvr.bg/Za_MVR/struktura.htm. 17. Закон за Министерството на вътрешните работи [Електронний ресурс] : обн. от 27 Юни 2014 г. – Режим доступу: <http://goo.gl/tDS32z>. 18. Правилник за устройството и дейността на Министерството на вътрешните работи [Електронний ресурс] : обн. 22 Юли 2014 г. – Режим доступу: <http://goo.gl/9DN3xl>. 19. A path with purpose [Електронний ресурс] / United States Army National Guard. – Режим доступу: <http://www.nationalguard.com/careers>. 20. Guard FAQs [Електронний ресурс] / United States Army National Guard. – Режим доступу: <http://www.nationalguard.com/guard-faqs>.

Надійшла до редколегії 15.12.2014

Горбач Д. О. Опыт организации деятельности военных формирований государства с правоохранительными функциями и возможности его использования в Украине

Рассмотрены особенности деятельности военизированных формирований с правоохранительными функциями США и стран Европы. Исследована деятельность подразделений жандармерии Болгарии, Нидерландов и Франции, корпуса карабинёров Италии, Гражданской гвардии Испании, Национальной гвардии США. На основании анализа правового статуса и организационного построения указанных органов предложены направления использования опыта их работы в деятельности Национальной гвардии Украины.

Ключевые слова: Национальная гвардия, жандармерия, карабинёры, военизированные формирования с правоохранительными функциями, правоохранительная деятельность.

Horbach D. O. Some issues of the state's military units with law enforcement functions' activity organization and the possibility of their usage in Ukraine

The objective of the article is a systematic comparative analysis of foreign countries military forces with law enforcement functions functioning and to outline possible ways of implementing their experience in the activities of the National Guard of Ukraine.

Modern Ukraine's aspirations concerning integration into the international law enforcement space should be based on the analysis and research of the best examples in the field of public order and public safety, studying the activity of public institutions of foreign countries undertaking the task of maintaining the peace and public order that makes corresponding relevance to this publication. Many countries have paramilitary forces involved in fulfilling law enforcement functions, but their name, organization and tasks vary depending on the historical background of the country's development, its territorial and state system.

The author of the article considers the peculiarities of the activity of paramilitary units with law enforcement functions from the US and European countries. The activities of gendarmerie units of Bulgaria, the Netherlands and France, the Carabinieri Corps of Italy, the Civil Guard of Spain, the National Guard of the United States are researched. Based on the analysis of the legal status and organizational structure of the mentioned agencies some ways of using their experience in the National Guard of Ukraine are offered.

The practical significance of the work is the fact that that considering defined theoretical positions we may develop specific recommendations for improving the current legislation, which in case of their implementation will make possible to increase the effectiveness of the National Guard of Ukraine in realizing the state's law enforcement function.

Keywords: National Guard, Gendarmerie, Carabinieri, paramilitary forces with law enforcement functions, law enforcement activity.

УДК 343.13(470+571)«18/19»

В. П. Горбачов

**ПИТАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВІСТІ ВКАЗІВОК ПРОКУРОРА
ТА ВИРІШЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МІЖ СЛІДЧИМ
І ПРОКУРОРОМ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Проаналізовано тенденції розвитку в Російській імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. законодавства, теорії та практики вирішення суперечностей, що виникали між слідчим і прокурором під час виконання вказівок прокурора. Зроблено висновок про те, що прогалени закону в регулюванні цього питання заповнювалися роз'ясненнями Сенату, вчених і практикою слідчої діяльності. Поступово загальновизнаним стало те, що слідчий мав право оцінювати законність вимог прокурора й у випадку визнання їх незаконними мав право не виконувати їх і за вирішенням суперечки звернутися до суду.

Ключові слова: прокурор, слідчий, попереднє слідство, вказівки прокурора, взаємовідносини прокурора та слідчого, оскарження рішень прокурора.

Одним із аспектів процесуального статусу слідчого є його процесуальна самостійність, яка характеризує його взаємовідносини, зокрема з прокурором. А у визначенні процесуальної самостійності слідчого важливу роль відіграє правове регулювання питань обов'язковості вказівок прокурора та вирішення пов'язаних із цим суперечностей між слідчим та прокурором, а також питань оскарження слідчим рішень, дій та бездіяльності прокурора. На різних етапах розвитку законодавства це питання знаходило різне вирішення. Для оцінки сучасного стану законодавчого регулювання цього питання важливим є аналіз історичного розвитку законодавства, зокрема на початковому етапі створення та функціонування інституту судових слідчих у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ще наприкінці ХІХ ст. прокурор Московської судової палати М. В. Муравйов зазначив, що для з'ясування загального питання про відносини слідчого та прокурора важливим є вирішення двох окремих питань: 1) наскільки обов'язкові для слідчого пропозиції прокурора щодо проведення тих або інших слідчих дій; 2) як повинен діяти слідчий, якщо він вважає ці пропозиції такими, що не підлягають виконанню [1, с. 409, 466].

Зазначені питання у дореволюційні часи досліджувалися у роботах М. Буцьковського, В. Волжина, М. Давидова, В. Жданова, Л. Камбека, О. Квачевського, А. Коні, О. Левенсона, П. Люблинського, М. Муравйова, Ф. Пушкова, В. Случевського, А. Соколова, І. Фойницького, І. Щегловітова тощо. За радянських часів та у сучасний період на це питання звертали певну увагу М. Коротких, В. Сухонос, Д. Валігура, І. Зарева, А. Касумова та інші. Дореволюційні праці містять ґрунтовний аналіз окремих аспектів зазначеної

проблеми, але не охоплюють весь досліджуваний період, а у сучасних роботах на це питання звертається лише побіжна увага. Тому **метою** статті є з'ясування тенденцій розвитку законодавства, теорії та практики вирішення суперечностей, які виникали між слідчим та прокурором під час виконання вказівок прокурора у другій половині XIX – на початку XX ст.

Інститут судових слідчих у Російській імперії був запроваджений у 1860 р. [2, с. 710]. Закон від 8 червня 1860 р. провадження слідства у кримінальних справах, що підлягали розгляду судів, передав від поліції особливим чиновникам, які отримали назву судових слідчих та були членами повітових судів. Закон не містив положення про постійний нагляд прокурора за проведенням слідства, про право прокурора давати вказівки слідчому та про право слідчого оскаржувати рішення прокурора. Всі заходи щодо розслідування слідчий здійснював самостійно, а сумніви та труднощі, що виникали під час провадження слідства, він представляв на вирішення суду. Право давати судовим слідчим «укази й приписи», розглядати скарги на них, перевіряти їхні дії належало тільки судовим установам.

Подальший розвиток інститут судових слідчих отримав у «Основних положеннях перетворення судової частини в Росії» 1862 р. та у Статуті кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС). Статут поклав на прокурора постійний нагляд за провадженням попереднього слідства та надав йому право давати слідчому вказівки («вимоги», «пропозиції»). Судовий слідчий був процесуально незалежним від прокурора та самостійно вживав заходів, необхідних для проведення розслідування. Але він був зобов'язаний виконувати законні вимоги прокурора з усіх питань, що відносились до розслідування злочину та до збору доказів. Водночас слідчий був зобов'язаний робити в протоколах позначки, яких саме заходів було вжито на вимогу прокурора. Якщо ж під час виконання вказівки зустрічалися перешкоди, то слідчий повинен був повідомити про це прокурора й очікувати його рішення. При цьому слідчий повинен був вживати заходів до виконання вимоги, наскільки це було можливо (ст. 264, 281, 282 СКС) [3, с. 146, 148].

Закон передбачив тільки один виняток, коли слідчий мав право не виконувати законну вимогу (вказівку) прокурора й передати це питання на вирішення суду. Цей випадок стосувався вказівки прокурора щодо арешту обвинуваченого. Вирішуючи питання щодо обрання запобіжних заходів, судовий слідчий повинен був повідомляти прокурора про причини, з яких не взятий під варту або звільнений з-під варті обвинувачуваний у злочині, «який тягнув за собою позбавлення всіх прав стану або втрату всіх особливих прав і переваг». А прокурор мав право запропонувати слідчому затримати обвинуваченого, який був залишений на волі або звільнений з-під варті. Однак якщо слідчий вважав, що «обвинувачений не викликає на

себе достатньої підозри в злочині» зазначеного вище виду, то, не виконуючи такої вимоги прокурора, представляв про те суду (ст. 284, 285 СКС). Спiр, який виникав мiж прокурором та слiдчим, вирiшував суд.

До такого врегулювання цього питання законодавець дiйшов пiсля певних дискусiй, пiд час яких висловлювалися рiзні пропозицiї щодо порядку вирiшення «рiзнодумства» мiж прокурором i слiдчим. Пiд час розробки Судових статутiв малося на увазi попередити можливiсть сперечань слiдчого та прокурора на пiдставi обговорення обгрунтованостi пропозицiй прокурора [4, с. 127].

Бiльшiсть членiв комiсії з пiдготовки проекту Статуту кримiнального судочинства, якi були прихильниками повної незалежностi слiдчого вiд прокурора, запропонували закрiпити в законi таке правило: «Якщо судовий слiдчий визнає вимогу прокурора такою, що не має належної пiдстави, то, не виконуючи її, представляє про те на розсуд суду» [5, с. 151]. Тобто пропонувалося, щоб рiзнодумство мiж прокурором i слiдчим розв'язував суд (саме такий порядок iснував у Францiї та деяких iнших краiнах, де всi розбiжностi слiдчого iз прокурором пiдлягали вирiшенню судом). Зазначена пропозицiя мотивувалася тим, що слiдчий як орган судової влади повинен бути незалежним вiд обвинувальної влади, повинен мати право зважувати необхiднiсть дiй, якi вимагаються вiд нього прокурором; iнакше слiдчий перетвориться у «слiпе знаряддя обвинувальної влади» [5, с. 153–154].

Меншiсть членiв пiдготовчої комiсії висловлювала iншу позицiю з посиланням на сутнiсть прокурорського нагляду. Зазначалося, що сутнiсть обвинувальної влади прокурора пiд час провадження попереднього слiдства виявляється в постiйному наглядi прокурора за провадженням слiдства iз правом, зокрема, «висувати вимоги» (тобто давати вказiвки) з усiх питань, що стосуються дослiдження злочину та збору доказiв. «Щоб обвинувальна влада, довірена прокурорам, мала належне значення, необхiдно, щоб вимоги її користувалися належною повагою» [5, с. 151]. А якщо в кожному випадку, коли слiдчий «визнає, що вимога прокурора не має належної пiдстави», надавати йому право залишати цю вимогу без виконання й тiльки повiдомляти про це на вирiшення суду, «то по сутi наданий прокурорам нагляд за проведенням слiдства перетвориться в нагляд слiдчих за дiями обвинувальної влади. Але такий нагляд несумiсний нi з обов'язками слiдчого, нi з гiднiстю обвинувальної влади» [5, с. 151]. Висловлювалися й iншi мотиви. Надання слiдчому права на власний розсуд вiдмовляти у виконаннi вимог прокурора може призвести до виникнення мiж ними частих сперечань i зiткнень, якi «розплодять переписку, без усякої користi для правосуддя, ускладнять провадження ..., а головне – будуть мати неминучим наслiдком несвоечаснiсть слiдчих дiй i втрату слiдiв злочину» [5, с. 151]. Тому прихильники цiєї позицiї пропонували свiй варiант вирiшення проблеми:

«Якщо у виконанні вимоги прокурора зустрінеться перешкода, то судовий слідчий повідомляє про те прокурора. Якщо ж і після цього прокурор буде наполягати на своїй вимозі, то судовий слідчий зобов'язаний приступити до її виконання, але може представити на розсуд суду про випадок, що подав привід до різномудства» [5, с. 152]. Передбачалося, що за такого вирішення питання «слідчий і прокурор не будуть поставлені у ворожі відносини друг до друга», а обвинувальна влада приймала на себе всю відповідальність за наслідки виконання її вказівок [5, с. 152–153].

Державна Рада не прийняла ні редакцію статті, яку запропонувала більшість членів підготовчої комісії, ні редакцію меншості комісії. Право слідчого, який зустрічає перешкоди у виконанні вимоги прокурора, законодавець обмежив конкретними межами: повідомленням прокурора про перешкоди, очікуванням його рішення та наданням на розсуд суду різномудства із прокурором тільки з питання арешту [1, с. 412]. Однак закон не дав відповіді на питання «величезної практичної важливості» щодо загального порядку вирішення сперечань між прокурором і слідчим, не вирішив питання, як повинен діяти слідчий, якщо вимогу прокурора він визнавав незаконною [6, с. 303, 306]. Тому практика застосування закону була різною, а у науковій літературі висловлювалися різні погляди та пропозиції, які стосувалися, по-перше, пропозицій прокурора слідчому розпочати слідство або, по-друге, вказівок прокурора під час проведення слідства.

Прокурор особисто попереднє слідство проводити не мав права, однак він мав право порушити справу й запропонувати слідчому провести слідство. Порушення справи прокурором було законним приводом до початку попереднього слідства, але прокурор не мав права вимагати розпочати слідство без достатніх до того підстав (ст. 278, 297, 312 СКС). Тому на практиці неодноразово виникали питання про те: 1) чи має право слідчий, який отримав пропозицію прокурора про проведення слідства, оцінювати наявність достатньої підстави для початку слідства й законність вимоги прокурора; 2) якщо таке право в слідчого є, то який порядок вирішення різномудства, що виникло між прокурором і слідчим [4, с. 98].

Комісія з підготовки проекту Статуту кримінального судочинства вважала, «що вимоги прокурора як представника обвинувальної влади повинні бути визнані у всякому разі достатнім приводом до початку слідства», порушення якого без належних підстав лежить на відповідальності не слідчого, а прокурора [5, с. 176]. Зокрема, один із розробників Статуту кримінального судочинства, сенатор М. Буцьковський, зазначав, що, у разі якщо слідчий на пропозицію прокурора відмовився б від проведення слідства, керуючись законом про початок слідства не інакше, як з достатньої для того підстави, то він «порушив би свої відносини до прокурорського нагляду».

У випадку проведення слідства за пропозицією прокурора відповідальність за кримінальне переслідування лежить на останньому. Тому слідчий не має ніякої підстави відмовитися від початку слідства за пропозицією прокурора й тим самим паралізувати надану останньому владу порушувати кримінальні справи [7, с. 22–23]. О. Левенсон також стверджував, що будь-яка пропозиція прокурора про проведення слідства й взагалі будь-яка його вимога безумовно обов'язкові для судового слідчого. Він давав свої роз'яснення на випадки незгоди слідчого із пропозицією прокурора: слідчий, не погоджуючись із пропозицією прокурора, може повідомити його про це; але якщо потім від прокурора надійде повторна пропозиція, то слідчий зобов'язаний розпочати слідство, причому у випадку незаконності вимоги вся відповідальність падає на прокурора; сперечання між прокурором і судовим слідчим закон не допускає, за винятком пропозиції прокурора про арешт особи [8, с. 301–302]. А з досвіду діяльності член Віленського окружного суду А. О. Соколов у 1890 р. відзначав, що пропозиції прокурора про проведення слідства практика вважала обов'язковими для слідчого, незважаючи на визнану Сенатом самостійну судову владу слідчого [4, с. 133, 135].

Але з цього питання були й інші погляди. Товариш прокурора Санкт-Петербурзького окружного суду І. Г. Шегловітов у 1890 р. відзначав, що судова практика не виробила однакового вирішення питання про сперечання між прокурорами й слідчими, до того ж із цього питання випливають три різні головні думки: 1) пропозиції прокурора є безумовно обов'язковими для слідчого, а сперечання між слідчим та прокурором і взагалі оцінка слідчим законності дій прокурора не допускається; 2) єдиним способом вирішення сперечань, що виникають з питання порушення слідства, є звернення слідчого до начальства представника обвинувальної влади; 3) пропонувалося передбачити право звернення слідчого до суду, тобто на випадок сперечань із питання порушення переслідування поширити правила, які діяли у разі виникнення сперечань із приводу вказівки прокурора про арешт особи [6, с. 306–307]. По суті, перший погляд заперечував право слідчого оскаржувати вказівки прокурора, другий – передбачав відомчий порядок вирішення суперечки, а третій – судовий порядок.

Зазначені питання були предметом розгляду Сенату. В 1871 р. Сенат роз'яснив, що дії прокурора з порушення кримінального переслідування не підлягають касаційній перевірці. З урахуванням цього єдиним засобом оскарження розглядалася скарга начальству прокурора [9, с. 687]. У 1873 р. Кримінальний касаційний департамент Сенату роз'яснив, що слідчий не вправі обговорювати обґрунтованість вимоги прокурора про початок попереднього слідства [10, с. 265; 11, с. 330].

Питання щодо права слідчого обговорювати наявність достатньої підстави для початку слідства й законності вимоги прокурора, а також

щодо порядку вирішення різномудства, що виникло між прокурором і слідчим, стали предметом розгляду Сенатом й у 1889 році. В ухвалі загальних зборів касаційних департаментів від 6 березня 1889 р. (як циркулярний указ Сенату ця ухвала розіслана 30 листопада 1889 р.) з питання щодо обов'язковості для судових слідчих вимог прокурора про проведення попереднього слідства Сенат роз'яснив, що така пропозиція прокурора може мати значення законного приводу до початку слідства тільки в тому випадку, коли вона відповідає встановленим законом умовам для порушення слідства. А слідчий не мав права розпочинати слідство без законного приводу й достатньої підстави (ст. 262 СКС). Тому Сенат роз'яснив, що слідчий не тільки вправі, але й зобов'язаний обговорювати наявність встановлених законом умов для початку попереднього слідства. І якщо слідчий визнавав, що пропозицію прокурора про проведення слідства не можна виконувати, тому що є законні підстави, з яких слідство не може бути розпочато, то він повинен скласти про це постанову й представити справу в суд для вирішення питання про її припинення. Вирішення різномудства, що виникло між прокурором і слідчим, залежало від суду [4, с. 97–100].

На підставі цього роз'яснення Сенату практика, визнаючи обов'язковість для слідчого порушення справи на вимогу прокурора, пропонувала слідчому у випадку відсутності ознак злочину почати слідство та негайно направити його в суд для припинення [9, с. 670]. Після прийняття зазначеної ухвали Сенату було розроблено зразок резолютивної частини постанови слідчого про відмову у проведенні слідства за пропозицією прокурора, в якому слідчим пропонувалося вказувати, що «різномудство, що виникло з предмета законності приводу або достатності підстав до проведення попереднього слідства» представляється на вирішення окружного суду [4, с. 483].

Таким чином, незважаючи на те, що закон не згадував право слідчого на сперечання (спори) із прокурором, зазначене роз'яснення Сенату, по суті, визнало право слідчого оцінювати обґрунтованість пропозицій прокурора про початок слідства, право сперечатися, спорити із прокурором [4, с. 126–128]. Оцінюючи значення цього роз'яснення Сенату, А. О. Соколов відзначав, що тільки з його виданням «відносини слідчої влади до прокурорського нагляду істотно змінюються; тільки з виданням цього указу прокурорському нагляду доведеться ... зважати на самостійну слідчу владу». І, незважаючи на те, що ця ухвала Сенату стосувалася тільки одного окремого питання (про обов'язковість пропозиції прокурора про проведення слідства), важливим було те, що встановлено принцип вирішення цього питання [4, с. 126]. А професор П. І. Любінський стверджував, що зазначене роз'яснення Сенату покляло «кінець сумнівам практики» та «цілком було прийнято ... літературою, незважаючи на деякі його незручності» [9, с. 687].

З другого питання щодо обов'язковості вказівок прокурора безпосередньо під час проведення слідства (тобто щодо розслідування злочину й збирання доказів) член Віленського окружного суду А. О. Соколов відзначав, що на практиці за відсутністю будь-яких вказівок закону й Сенату, слідчі, «не знаходячи іншого виходу, уважали себе зобов'язаними виконувати всі взагалі пропозиції прокурорського нагляду, аби тільки це виконання не вело їх самих безпосередньо під відповідальність суду» [4, с. 125].

Законні вимоги прокурора підлягали безумовному виконанню, навіть якщо слідчий вважав їх безпідставними (крім вказаного вище одного винятку – пропозиції щодо арешту) [8, с. 307]. Уточнення про те, що слідчий має виконувати саме законні вимоги прокурора, з'явилася у процесі підготовки Статуту кримінального судочинства 1864 р. і було відсутнє в «Основних положеннях перетворення судової частини в Росії» від 29 вересня 1862 р., в яких зазначалося, що «слідчі виконують вимоги прокурора» (ст. 50) [12, с. 157].

З урахуванням цього давалися відповідні роз'яснення Сенату, практиків і вчених. Наприклад, із урахуванням того, що в законі були відсутні будь-які вказівки на право слідчого заперечувати проти вказівок прокурора, Сенат 29 жовтня 1873 р. визнав, що слідчий не має права відмовитися від виконання вимоги прокурора про звільнення особи, арештованої слідчим, навіть якщо він не згодний з поглядом прокурора на можливість звільнення обвинуваченого [4, с. 208]. Таке правило було засновано на тому міркуванні, що, якщо обвинувальна влада, яка зобов'язана викривати винного, не знаходить достатніх підстав для тримання його під вартою, то слідчому немає практичної необхідності наполягати на запобіжному заході, який обрано спочатку [13, с. 90].

Роз'яснювалося, що слідчий не мав права оспорювати вказівку прокурора про притягнення особи як обвинуваченого, навіть якщо він не погоджувався з фактичною підставою такого притягнення. А свою незгоду слідчий міг виразити тільки вказівкою на те, що притягнення відбулося на вимогу прокурора [8, с. 303]. Право прокурора вимагати притягнення особи як обвинуваченого підтверджено Сенатом 5 квітня 1908 р. [9, с. 658].

Були й роз'яснення про те, що слідчий повинен був виконати навіть марні пропозиції прокурора (наприклад, про допит непотрібних свідків); при цьому після виконання такої пропозиції прокурора слідчий про це міг повідомити суд, який не мав права обговорювати дії прокурора, але міг про них повідомити вищестоящего прокурора [8, с. 306].

Водночас у 1888 р. Сенат визнав право слідчого звертатися до суду за вирішенням сумнівів щодо можливості виконання вимог прокурора [9, с. 653].

Іншими були підходи до незаконних вказівок прокурора. Пануючою була думка про те, що незаконні пропозиції прокурора виконанню

не підлягали [9, с. 651]. А відповідь на питання, як мав діяти слідчий і чи мав він право оскаржити вказівки прокурора, які визнав незаконними, давав не закон, а науковці та практичні діячі.

Сенатор М. А. Буцьковський відзначав, що незаконні вимоги прокурора слідчий має право не виконувати, але про це він зобов'язаний повідомити суду [14, с. 412]. І. Г. Щегловітов пропонував визнати за слідчим право звертатися до окружного суду з питанням про незаконність пропозицій прокурора, не очікуючи скарг на свої дії з боку осіб, що беруть участь у справі [8, с. 309]. Професор І. Я. Фойницький також відзначав, що, у разі якщо слідчий вважає вказівку прокурора незаконною, то він звертається з цим питанням до суду із вказівкою підстав невиконання цієї вказівки [15, с. 392].

Питання щодо порядку вирішення сперечань слідчого та прокурора в 1894 р. стало предметом обговорення комісії, створеної для перегляду Судових статутів. Ця комісія, обговорюючи зміни до Статуту кримінального судочинства, зазначила, що законність пропозицій прокурора підлягає оцінці слідчого, а закон має точно визначити порядок вирішення можливих у цих випадках сперечань слідчого із прокурором. Комісія також зазначила, що незалежність слідчої влади від обвинувальної влади вимагає, щоб сперечання, які виникали між ними, розв'язувала влада судова, а не обвинувальна [9, с. 652]. А у розробленому проекті нової редакції Статуту кримінального судочинства 1900 р. [16] передбачався саме судовий порядок вирішення сперечань між слідчим (в проекті він називається «суддею, уповноваженим на провадження слідства», або «суддею, який проводить слідство») і прокурором з приводу як вказівок щодо початку слідства, так і вказівок щодо проведення окремих слідчих дій.

У проекті Статуту кримінального судочинства 1900 р. вказувалося, що прокурор не повинен вимагати проведення попереднього слідства або окремих слідчих дій без достатніх підстав. У сумнівних випадках він зобов'язаний зібрати відомості шляхом розшуку або дізнання. Пропозиція прокурора про проведення попереднього слідства або окремих слідчих дій визнавалася достатньою підставою до їхнього проведення (ст. 201, 202).

Стосовно вказівок щодо початку попереднього слідства передбачалося, що, у разі якщо суддя, уповноважений на проведення слідства, не вбачає у пропозиції прокурора вказівок на законні ознаки кримінально карного діяння або визнає наявність законних причин, що перешкоджають порушенню кримінального переслідування, то про своє різномудство із прокурором представляє на вирішення суду (ст. 201). Стосовно інших вказівок передбачався такий порядок вирішення різномудства: якщо суддя, який проводить слідство, у виконанні вимоги прокурора зустріне перешкоду, то повідомляє про те прокурора й очікує його вирішення; якщо ж прокурор наполягає на проведенні слідчої дії, яку суддя вважає незаконною,

то про різномудство, що виникло, суддя представляє на вирішення суду (ст. 166) [16, с. 44, 53]. Але ці пропозиції в законодавстві не були реалізовані.

Таким чином, певні прогалини Статуту кримінального судочинства 1864 р. щодо регулювання порядку вирішення різномудства між слідчим і прокурором та щодо права оскарження слідчим вказівок прокурора заповнювалися роз'ясненнями Сенату, науковців і практикою слідчої діяльності. Поступово загальноновизнаним стало те, що слідчий мав право оцінювати законність вимог прокурора, був зобов'язаний виконувати законні вимоги, а у разі визнання вказівок прокурора незаконними слідчий мав право не виконувати їх та за вирішенням спору звернутися до суду.

Список використаних джерел: 1. Муравьев Н. В. Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности : пособие для прокурор. службы / Н. В. Муравьев. – Т. 1 : Прокуратура на Западе и в России. – М. : Универ. тип., 1889. – 554 с. 2. Высочайше утвержденное Учреждение Судебных Следователей : от 8 июня 1860 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – Т. 35. – Отд. 1. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1862. – Ст. 35890. – С. 710–715. 3. Устав уголовного судопроизводства // Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – Т. 8 : Судебная реформа / отв. ред. тома Б. В. Виленский. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 117–384. 4. Соколов А. А. Практическое руководство для судебных следователей. Т. 1 / сост. А. А. Соколов. – Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1891. – 575 с. 5. Объяснительная записка к проекту Устава уголовного судопроизводства / Выс. учр. комиссия. – [СПб. : б.м., 1864]. – XIX, 496 с. 6. Щегловитов И. Г. О пререканиях по возбуждению предварительных следствий / И. Г. Щегловитов // Юридическая летопись. – 1890. – Апрель. – С. 303–316. 7. Буцковский Н. О деятельности прокурорского надзора вследствие отделения обвинительной власти от судебной / Н. О. Буцковский. – СПб. : Тип. Второго Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1867. – 80 с. 8. Тимановский А. Сборник толкований русских юристов к Судебным уставам Императора Александра Второго. За двадцать пять лет (1866–1891). Учреждение судебных установлений и Устав уголовного судопроизводства. 2000 тезисов. – Изд. 2-е. – Варшава : Тип. К. Ковалевского, 1892. – 651 с. 9. Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / под общ. ред. проф. М. Н. Гернета. – Вып. III : Статьи 249–594. – М. : Изд. М. М. Зива ; Тип. А. И. Мамонтова, 1914. – 944 с. 10. Устав уголовного судопроизводства : Изд. 1914 г. с всеми позднейшими законениями и с объяснениями по решениям уголов. касса. департамента Правительствующего Сената по 1916 г. / сост. пом. прис. пов. Д. А. Каплан. – Изд. 2-е, испр., доп. и вновь обраб. – Екатеринослав : Тип. И. Е. Коган, 1916. – 938 с. 11. Устав уголовного судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и циркулярами Министра Юстиции / сост. В. Ширковым под ред. М. Шрамченко. – СПб. : Изд. Юрид. кн. магазина Н. К. Мартынова, 1899. – 948 с. 12. Высочайше утверждённые основные положения преобразования судебной части в России : от 29 сент. 1862 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – Т. 37. – Отд. 2. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1862. –

Ст. 38761. – С. 145–174. **13.** Судебные уставы 20 ноября 1864 г. за пятьдесят лет. Т. 2 / [сост. Б. Л. Бразоль, С. П. Мокринский, Ф. И. Гредингер и др.]. – Петроград : Сенат. тип., 1914. – 831 с. **14.** Буцковский Н. А. Очерки судебных порядков по Уставам 20 ноября 1864 года / Н. А. Буцковский. – СПб. : Тип. Скарятина, 1874. – 616 с. **15.** Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. Т. 2 / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Альфа, 1996. – 607 с. **16.** Проект новой редакции Устава уголовного судопроизводства, составленный Высочайше учрежденною Комиссиею для пересмотра законоположений по судебной части. – СПб. : Сенат. тип., 1900. – 513 с.

Надійшла до редколегії 26.11.2014

Горбачёв В. П. Вопросы обязательности указаний прокурора и разрешения разногласий между следователем и прокурором в Российской империи во второй половине XIX – в начале XX вв.

Проанализированы тенденции развития в Российской империи во второй половине XIX – в начале XX в. законодательства, теории и практики разрешения разногласий, возникавших между следователем и прокурором при исполнении указаний прокурора. Сделан вывод о том, что пробелы закона в регулировании этого вопроса заполнялись разъяснениями Сената, ученых и практикой следственной деятельности. Постепенно общепризнанным стало то, что следователь имел право оценивать законность требований прокурора и в случае признания их незаконными имел право не исполнять их и за разрешением спора обратиться в суд.

Ключевые слова: прокурор, следователь, предварительное следствие, указания прокурора, взаимоотношения прокурора и следователя, обжалование решений прокурора.

Gorbachov V. P. Issues of binding instructions of the prosecutor and disputes resolution between investigator and prosecutor in the Russian Empire in the second half of XIX – early XX century

Trends are analyzed in the development of legislation, theory and practice of disputes resolution arising between investigator and Prosecutor when executing instructions of prosecutor in the Russian Empire in the second half of XIX – early XX century.

Charter of criminal justice (1864) laid on prosecutor constant supervision over the conduct of preliminary investigation and granted him the right to give the investigator's instructions. Investigator was procedural independent from prosecutor, however, was obliged to execute the lawful instructions of prosecutor regarding the investigation of crimes. The law provided for only one case, when investigator had the right not to execute the lawful instructions of prosecutor and to transfer the matter to the court's permission; it concerned the instructions of prosecutor of the arrest of accused. However, the law did not give the answer to the question about the general procedure for deciding the issue how investigator must act, if the instruction of prosecutor he recognizes as illegal, and did investigator have the right to appeal against the instructions of prosecutor.

On this question there were three main opinions: 1) proposals of prosecutor were mandatory for the investigator, who had no right to assess the legality of the actions of prosecutor; 2) the only way to resolve the bickering was an appeal by investigator to the authorities of prosecutor; 3) it was proposed to resolve the bickering with prosecutor to provide the investigator right to go to court.

The conclusion is that the gaps of the law in the regulation of dispute resolution procedure between investigator and prosecutor were filled with explanations of the Senate, scientists and practice of investigative activities. Gradually recognized was the fact that investigator had the right to assess the legality of instructions of prosecutor. The investigator was required to perform the legal instructions of prosecutor, and in case of recognition of his instructions illegal, investigator had the right not to fulfill this dispute and for resolution of the dispute to apply to the court.

Keywords: prosecutor, investigator, preliminary investigation, instructions of prosecutor, relationship between prosecutor and investigator, appeals against decisions of prosecutor.

УДК 343.98

В. М. Гузей

**ПОЧАТОК РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ
АБО ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ
У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ
ЧИ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ
ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ**

Встановлено особливості початку розслідування умисних убивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. На основі аналізу кримінальних проваджень обґрунтовано необхідність попередньої перевірки повідомлень про вчинення вказаних злочинів.

Ключові слова: убивство, тілесні ушкодження, перевищення меж необхідної оборони, перевірка повідомлень про злочин, початок розслідування.

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України відбулися суттєві зміни не тільки у понятійному апараті, але й у стадіях кримінального процесу. Особливо актуальні ці зміни у контексті процесуального порядку початку кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне законодавство визначає кримінальне провадження як досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку зі вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Окремим проблемним питанням початку кримінального провадження та досудового розслідування за новим КПК України приділяли увагу такі вчені, як Ю. П. Аленін, А. А. Бабич, О. В. Баганець,

© Гузей В. М., 2014

В. В. Вапнярчук, О. Д. Квашук, О. Ю. Татаров, В. І. Фаринник, І. В. Чурікова, Л. В. Юрченко та інші. Але особливості початку кримінального провадження за ознаками вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, залишились поза увагою науковців і тому потребують дослідження у процесуальному та криміналістичному аспекті.

Загальною проблемою, якій присвячено статтю, є підвищення в цілому ефективності розслідування злочинів, окремою проблемою – підвищення ефективності діяльності слідчого з доказування за згадуваними видами злочинів. Метою статті є встановлення особливостей початку розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Законодавець пов'язує початок кримінального провадження із початком досудового розслідування, а саме з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Так, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування (ст. 214 КПК України).

Однак очевидно, що кримінально-процесуальна діяльність розпочинається раніше, а саме після отримання інформації про кримінальне правопорушення (незалежно із якого джерела). Адже, як правильно вказує Л. В. Юрченко, між заявником, потерпілим та працівниками правоохоронних органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, на підставі відповідних законодавчих актів (наприклад законів України «Про міліцію», «Про Службу безпеки України») виникають відповідні кримінально-процесуальні правовідносини. Як приклад автор наводить положення Кримінального процесуального кодексу, що пов'язані із затриманням особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Так, у випадках, вказаних у ч. 1 ст. 208 КПК, строк затримання без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання. Моментом затримання та спливу вказаного строку є не внесення відомостей до ЄРДР, а момент, коли особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (ст. 209 КПК). Таким чином, ще до початку досудового розслідування з'являється такий суб'єкт кримінального провадження, як підозрюваний, який має права та обов'язки, передбачені ст. 42 КПК України [1, с. 339]. Крім

того, законодавець також передбачає можливість проведення у невідкладних випадках такої слідчої дії, як огляд місця події, до внесення відомостей до ЄРДР. Отже, на цьому етапі в кримінально-процесуальну діяльність також вступають такі суб'єкти, як слідчий, прокурор, поняті, спеціаліст та інші особи (ст. 237 КПК України).

Тому, зважаючи на особливості умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, можна говорити, що кримінально-процесуальна діяльність, спрямована на розкриття та розслідування вказаних злочинів, розпочинається з моменту отримання з будь-якого джерела інформації про злочин.

Найпоширенішими джерелами інформації про умисні вбивства або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, є: з'явлення із зізнанням особи, яка вчинила злочин, заяви свідків-очевидців або інших осіб, які виявили труп чи потерпілого, повідомлення медичних установ, а також безпосереднє виявлення правоохоронними органами трупа з ознаками насильницької смерті чи особи з тілесними пошкодженнями.

Оперативний черговий, отримавши заяву чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію від слідчого або іншої службової особи, зобов'язаний відразу зареєструвати їх у журналі Єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та направити на місце події слідчо-оперативну групу чи оперативну групу, ужити всіх можливих заходів, щоб запобігти вчиненню кримінального правопорушення або припинити його, організувати негайні дії щодо встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, у найкоротший строк.

На момент отримання інформації про кримінальне правопорушення можуть виникнути дві ситуації щодо повноти відображення ознак злочину. Так, у першій ситуації, досліджуючи джерело інформації про злочин, можна виявити його ознаки та прийняти обґрунтоване рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. В іншій ситуації такі заяви чи повідомлення потребують перевірки, особливо якщо вони надходять по телефону.

Перша ситуація може виникати під час виявлення ознак злочину правоохоронними органами, а саме шляхом самостійного виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [2, с. 528]. У такому випадку ознаки нового злочину можуть міститись у матеріалах розслідуваного кримінального провадження (протоколах слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, висновках експерта, вилучених документах тощо).

Однак статистика свідчить, що вбивства або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, досить рідко виявляються безпосередньо правоохоронними органами. Для вказаних злочинів більш характерною є *друга ситуація* – отримання інформації із заяв свідків злочину та повідомлень із медичних установ, а також від самого злочинця під час особистого звернення або телефоном. Тому такі повідомлення мають бути перевірені. Так, у ч. 3 ст. 214 КПК України йдеться про те, що у невідкладних випадках може бути проведений огляд місця події до внесення відомостей ЄРДР. Тому можна стверджувати, що перевірка відомостей про злочин може здійснюватися шляхом огляду місця події. Крім того, від заявника та свідків отримуються пояснення про обставини вчинення злочину.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК України після офіційного прийняття та реєстрації заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення передається керівнику органу досудового розслідування, який визначає слідчого (слідчих), що здійснюватиме досудове розслідування, та процесуально оформляє доручення про проведення досудового розслідування [3].

Рішення про внесення відомостей про кримінальне правопорушення в ЄРДР приймає слідчий. Останній аналізує початкову інформацію про злочин, визначає наявність події і складу кримінального правопорушення та надає йому кримінально-правову кваліфікацію. Тобто встановлює наявність приводів та підстав до початку кримінального провадження (досудового розслідування).

Аналіз наукової літератури та матеріалів кримінальних проваджень, а також результати анкетування практичних працівників дозволяють зробити висновки, що основною проблемою, яка виникає на початку кримінального провадження про розглядувану категорію злочинів, є виділення ознак учинення вказаних злочинів під час перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Залежно від обставин виявлення ознак злочину не в усіх випадках є можливість визначити характер події та причину смерті, а отже, правильно кваліфікувати діяння за ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» або ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України.

Обов'язковою умовою кваліфікації вбивства за ст. 118, а також тяжкого тілесного ушкодження за ст. 124 КК України є перебування винного під час вчинення цього діяння у стані необхідної оборони, уявної оборони або в умовах необхідності затримання злочинця. Тобто для того щоб кваліфікувати діяння за вказаними статтями,

необхідно на момент внесення відомостей до ЄРДР встановити вказані обставини.

Як уже вказувалось раніше, невідкладною слідчою (розшуковою) дією та єдиною можливою до початку кримінального провадження є огляд місця події. Вказана слідча (розшукова) дія дозволяє, в першу чергу, встановити факт учинення злочину взагалі, а також виявити ознаки конкретного його виду.

Так, Є. П. Іщенко та А. О. Топорков вказують, що під час огляду місця події за наявності трупа можуть бути виявлені ознаки, які свідчать про час злочинної події; про кількість злочинців; про деякі ознаки та властивості вбивці; про дії, які передували вбивству; про інсценування вбивства під самогубство, нещасний випадок, природну смерть потерпілого; про мотив вбивства; про неспівпадання місця вбивства і місця виявлення трупа [4, с. 503–504].

Однак огляд місця події не дозволяє повною мірою визначити всі обставини вчинення злочину. Тому слідчому для прийняття обґрунтованого рішення та правильної попередньої кваліфікації необхідно також опитати заявника та свідків, а також ознайомитися із медичною документацією, якщо потерпілому була надана медична допомога.

Таким чином, очевидно, що в деяких випадках недостатньо двадцяти чотирьох годин та тих дій, які передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, для визначення в діянні ознак злочину та його кваліфікації як умисного вбивства чи тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Тому заслуговує на увагу точка зору тих науковців, які вказують на необхідність відновлення інституту дослідчої перевірки інформації про злочин або навіть виділення його в окрему стадію кримінального процесу. Так, І. В. Чурікова вказує, що, оскільки слідчий має виїхати на місце вчинення злочину, провести огляд місця події, належним чином зафіксувати свої дії, а потім ще внести інформацію до ЄРДР, для цього потрібно більш ніж 24 години [5, с. 229].

Справедливо зауважує А. В. Черечукіна про те, що ліквідація стадії порушення кримінальної справи, безпосереднім завданням якої було виявлення ознак злочину, унеможливає запобігання незаконному розслідуванню [6, с. 7]. Передбачені КПК України заходи перевірки заяв та повідомлень про злочин унеможливають відсіювання великої кількості сигналів, які не містять реальних ознак злочину і призводять до необґрунтованого застосування заходів процесуального примусу та безпідставного притягнення особи до кримінальної відповідальності, чим прямо порушуються її конституційні права.

Враховуючи викладене вище, можна дійти ряду **висновків**. По-перше, прийняття рішення про початок кримінального провадження є достатньо складною та відповідальною дією, так як впливає на подальшу долю кримінального провадження, дотримання прав

людини, а також на якісну організацію діяльності слідчого, а отже, і на виконання ним основних завдань кримінально-процесуального законодавства. По-друге, особливістю початку слідчим кримінального провадження з умисних убивств або тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, є фактична необхідність перевірки інформації, спрямованої на встановлення ознак указаних складів злочинів. Від повноти інформації, отриманої під час перевірки заяв та повідомлень про розглядувані злочини, залежить подальше формування та розвиток слідчих ситуацій на початковому та подальшому етапах розслідування, що і потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел: 1. Юрченко Л. В. Особливості початку досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України / Л. В. Юрченко // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65), № 1. – С. 338–343. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [С. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова]. – Харків : Право, 2012. – 768 с. 3. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 4. Ищенко Е. П. Криминалистика : [учебник] / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – Изд. 2-е, испр., доп. и перераб. – М. : Контракт ; Инфра-М, 2010. – 784 с. 5. Чурикова І. В. Початок досудового розслідування у кримінальному процесі України / І. В. Чурикова // Юридичний часопис НАВС. – 2013. – № 2. – С. 226–231. 6. Черчукіна Л. В. Точка відліку кримінального провадження за проектом КПК України (чи відповідає механізм кримінального провадження принципам публічності та змагальності?) / Л. В. Черчукіна // Забезпечення законності в діяльності органів досудового слідства та дізнання : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 26 берез. 2012 р. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 5–12.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Гузей В. Н. Начало расследования умышленных убийств или причинения тяжких телесных повреждений в случае превышения мер необходимой обороны или превышения мер, необходимых для задержания преступника

Установлены особенности начала расследования убийств или причинения тяжких телесных повреждений в случае превышения мер необходимой обороны или превышения мер, необходимых для задержания преступника. На основе анализа уголовных производств обоснована необходимость предварительной проверки сообщений о совершении указанных преступлений.

Ключевые слова: убийство, телесные повреждения, превышение мер необходимой обороны, проверка сообщений о преступлениях, начало расследования.

Guzei V. M. Initiation of the investigation of murders or cause of grievous bodily harm in case of defense measures' excess or exceeding the measures necessary to apprehend a criminal

The article is devoted to determination of features of initial stage of the investigation of murders or cause of grievous bodily harm in case of defense measures' excess or exceeding the measures necessary to apprehend a criminal, because of the adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine there have been significant changes not only in the conceptual system but also in the stages of the criminal process. These changes are particularly topical in the context of procedural order of the initial stage of criminal proceedings.

The author of the paper supports the thesis that the criminal procedural activities of an investigator begin before entering information about the crime commission into the Unified register of pre-trial investigations. The author proves the need to verify the information about commission of such acts for pre-qualification.

Based on the analysis of the investigative and judicial practice, as well as specialized literature the author notes the circumstances that can and should be set at the initial stage of the investigation of murders or cause of grievous bodily harm in case of defense measures' excess or exceeding the measures necessary to apprehend a criminal. Optimal actions of an investigator to achieve the goals and fulfill the tasks of the initial stage of the investigation are determined.

Keywords: murder, bodily injury, excess of necessary self-defense measures, checking reports about crimes, beginning of the investigation.

УДК 343.13(477)

**А. Л. Даль,
О. О. Юхно**

**ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ
ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Досліджено окремі рішення Європейського суду з прав людини, в яких констатовано порушення умов і порядку тримання під вартою. Встановлено, що передумовами таких порушень стали недотримання чинного кримінального процесуального законодавства України, а також недосконалість або ж відсутність відповідних законодавчих положень з цього питання. Сформульовано пропозиції та рекомендації удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: тримання під вартою, рішення, Європейський суд з прав людини, процесуальне законодавство, кримінальне процесуальне законодавство України.

Сучасні євроінтеграційні процеси зумовлюють гуманізацію національного законодавства України, у тому числі кримінального процесуального. Зазначене обумовлене ратифікацією Україною Конвенції

© Даль А. Л., Юхно О. О., 2014

про захист прав людини і основоположних свобод, якою закріплено загально визнані права і свободи людини та громадянина. Для ефективного відновлення порушених державами-учасницями прав і свобод, передбачених Конвенцією, було створено Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), який на сьогодні успішно функціонує в м. Страсбурзі (Франція). Авторитетність діяльності цього міжнародного суду не викликає жодних сумнівів, оскільки до нього входять провідні юристи держав – учасниць Конвенції. Крім того, кожного року кількість справ, що перебувають на розгляді в ЄСПЛ, зокрема й проти України, стрімко зростає. Так, станом на 31 грудня 2011 р. в ЄСПЛ на розгляді загалом перебувало 152 800 справ проти держав – сторін Конвенції, з яких 10 750 справ проти України, що складало 7 % від загальної кількості справ [1]. За аналогічний період 2012 року на розгляді в ЄСПЛ перебувало загалом 128 100 справ проти держав – сторін Конвенції та зокрема 10 450 справ проти України, що складало 8,2 % від загальної кількості справ [2]. І вже у 2013 р. на розгляді в ЄСПЛ перебувало загалом 102 750 справ проти держав – сторін Конвенції, з яких 13 700 справ проти України, що складало 13,3 % від загальної кількості справ [3].

Відтак, **метою** дослідження є визначення основних проблем, які призводять до констатації ЄСПЛ порушень норм Конвенції щодо тримання під вартою, і на цій основі запропонувати пропозиції та рекомендації вдосконалення чинного КПК України.

Окремі питання застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві висвітлено у працях таких вчених, як В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, О. В. Капаліна, О. П. Кучинська, В. Т. Нор, О. І. Тищенко, О. Г. Яновська та ін. Однак, на сьогодні досить актуальним є питання застосування практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні.

Вивчення та врахування практики ЄСПЛ при вирішенні питання про обрання та продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою сприятиме винесенню правозастосувачами законних та обґрунтованих рішень щодо застосування цього виняткового запобіжного заходу [4, с. 207].

Слід зазначити, що основними проблемами, які призводять до констатації ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції в частині тримання під вартою, є: погане поводження щодо особи, яка перебуває під контролем держави (в місяцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань); неналежні матеріально-побутові умови тримання осіб, які перебувають у місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань, а також ненадання вказаній категорії осіб адекватної медичної допомоги; недоліки законодавства та судової практики, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави; необґрунтовано довге тримання під вартою та ін. Тобто, у даному випадку ЄСПЛ

вказував на порушення ст. 3 Конвенції, в якій встановлено, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Зокрема, дослідивши наявні матеріали, у своєму рішенні у справі «Юрій Іларіонович Щокін проти України» від 03.10.2013 ЄСПЛ вказав на порушення як матеріального, так і процесуального національного законодавства. Щодо порушення матеріального законодавства, то ЄСПЛ зазначив, що за загальним правилом лише той факт, що особа померла за підозрілих обставин під час тримання її під вартою, має виступати підставою для з'ясування, чи виконала держава свій обов'язок із забезпечення захисту права цієї особи на життя. ЄСПЛ вважає, що обставини його смерті порушують важливі питання щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються під вартою, а державні органи явно не дотримались свого обов'язку щодо захисту життя. У свою чергу, щодо порушення процесуального законодавства, ЄСПЛ вказав, що мова йде про те, щоб у ході такого розслідування забезпечувалось ефективне застосування національного законодавства, яке захищає право на життя, та у справах, в яких є причетними представники держави або державні органи, гарантувався обов'язок щодо понесення останніми відповідальності за смерть, яка сталася з їх вини. У такому випадку державні органи мають вживати усіх заходів, які було б розумно від них очікувати, для зібрання доказів щодо перебігу подій. Так, ЄСПЛ дійшов висновку, що результати проведеного розслідування не дозволили встановити вину відповідної пенітенціарної установи, зокрема, її представників, які за своїми функціональними обов'язками відповідають за нагляд і безпеку заарештованих. Відтак, у цілому за цим фактом державними органами України не було проведено належного розслідування, тобто мало місце порушення ст. 2 Конвенції в її процесуальному аспекті [5]. Подібні порушення ЄСПЛ визнав також у рішеннях у справах «Волошин проти України» від 10.10.2013 [6], «Горбатенко проти України» від 28.11.2013 [7] та інших.

У розвиток окресленої тематики звернемо увагу на порушення п. 1, 3–5 ст. 5 Конвенції, в яких кожному гарантовано право на свободу та особисту недоторканність, крім випадків, встановлених законом. Але й у таких випадках кожному гарантується право негайно постати перед судом та забезпечується право потерпілих від арешту або затримання на відшкодування. З цього питання, зокрема в рішеннях у справах «Таран проти України» від 17.10.2013 [8] та «Герашенко проти України» від 07.11.2013 [9], ЄСПЛ визнав наступні порушення: це формальний підхід і відсутність будь-якої мотивації під час прийняття національним судом рішення щодо продовження тримання під вартою, а також надмірне тримання під вартою. У свою чергу, такі негативні обставини мали підґрунтям відсутність в особи можливості реалізувати право на оскарження тримання під

вартою. А як доречно з цього питання зазначила О. Г. Яновська, право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді є однією із найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав і свобод від їх порушення як з боку органів, що здійснюють розслідування та судовий контроль у кримінальному провадженні, так і з боку інших осіб, що беруть участь у ньому [10, с. 12]. У зазначеній справі національні судді визнали таке тримання законним і позбавили особу права на відшкодування за незаконне тримання. Крім того, ЄСПЛ вказав на відсутність у національному законодавстві правової процедури подання позовної заяви щодо відшкодування шкоди, завданої позбавленням волі. Таким чином, зважаючи на власну судову практику з цього питання, ЄСПЛ вважає, що в такому випадку тривалість розгляду національними судами матеріалів кримінального провадження була надмірною і не відповідала вимозі «розумного строку».

У зв'язку з вищевикладеним відзначимо, що ще до прийняття чинного КПК України 2012 р., зокрема в рішенні у справі «Шалімов проти України» від 04.03.2010, ЄСПЛ вказав, що питання про те, чи є тривалість тримання під вартою обґрунтованою, не можна вирішувати абстрактно. Воно має вирішуватися у кожній справі з урахуванням конкретних обставин, підстав, якими національні органи мотивували свої рішення, та належно задокументованих фактів, на які посилався заявник у своїх клопотаннях про звільнення з-під варті. Таке, що продовжується, тримання під вартою може бути виправданим у тій чи іншій справі лише за наявності специфічних ознак того, що цього вимагають істинні вимоги публічного інтересу, які, незважаючи на існування презумпції невинуватості, переважають правило поваги до особистої свободи. Крім того, ЄСПЛ зазначив, що серйозність звинувачень щодо заявника та ризик його ухилення від слідства були зазначені у первісному рішенні про взяття заявника під варту. Надалі прокурори і суди, продовжуючи строк тримання заявника під вартою, не наводили підстав у своїх рішеннях, а лише посилалися на відповідність раніше обраного запобіжного заходу. Проте, згідно з п. 3 ст. 5 після спливу певного часу саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, так що судові органи зобов'язані навести інші підстави для продовження тримання під вартою. При цьому розумність тривалості провадження повинна оцінюватись у світлі обставин справи і з урахуванням таких встановлених практикою Суду критеріїв: складність справи, поведінка заявника та компетентних органів [11]. Отже, можна констатувати, що було порушено конституційне право кожної особи на судовий захист і можливість оскарження у суді рішень, дій та бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та посадових осіб. Крім того, ст. 21 КПК України гарантує право на справедливий

розгляд і вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону, а в положеннях ст. 24 КПК України закріплено право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

З приводу цього у поданні Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ щодо вжиття заходів загального характеру, необхідних для виконання рішень цього суду, що набули статусу остаточних у I кварталі 2014 р., зазначено, що передумовами вказаних порушень стали: незабезпечення державою тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до її людської гідності; ганебна адміністративна практика працівників правоохоронних органів та пенітенціарних установ, що неодноразово було предметом розгляду ЄСПЛ та Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, про що також неодноразово повідомлялись відповідні державні органи; а також відсутність розслідувань за скаргами заявників на жорстоке поводження. На його думку, прийняття чинного КПК України значною мірою вирішує проблеми, пов'язані з жорстоким поводженням та неефективним розслідуванням скарг на таке жорстоке поводження. Водночас, держава має забезпечити притягнення до відповідальності осіб, стосовно яких підтверджено факт жорстокого поводження. Для вирішення проблем слід врахувати потреби пенітенціарних установ у фінансово-матеріальних ресурсах з метою забезпечення державою належних умов тримання під вартою. Наголошено на необхідності викоринення практики катування та жорстокого поводження з особами, які перебувають під контролем держави, та безумовного дотримання положень Конвенції у зв'язку з цим, а також проведення ефективного розслідування скарг на жорстоке поводження [12].

Дійсно, дослідження положень чинного КПК України дозволяє констатувати, що певним чином у них враховані пропозиції та рекомендації з цього питання. Так, у положеннях ч. 3 ст. 199 КПК України закріплено, що клопотання про продовження строку тримання під вартою додатково має містити: по-перше, виклад обставин, які свідчать про те, що заявлені ризики не зменшилися або з'явилися нові ризики, які виправдовують подальше тримання особи під вартою; по-друге, виклад обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою. Однак, на нашу думку, законодавча вказівка щодо незменшення заявлених ризиків не є доцільною, оскільки на практиці дозволяє неоднозначно тлумачити це положення і внаслідок цього зловживати дійсною обґрунтованістю доцільності подальшого тримання під вартою.

Крім того, вирішуючи питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, який є найбільш суворим

у системі запобіжних заходів (ст. 176 КПК України), слідчий, прокурор повинні враховувати положення ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України, в яких зазначено, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. У свою чергу, задовольняючи відповідне клопотання про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, слідчий суддя, суд повинні бути впевнені, що його застосування є законним та обґрунтованим, тобто враховувати наявність мети та підстави, що передбачені чинним КПК України. При цьому, відповідно до вимог ч. 3 ст. 5 Конвенції, після спливу певного проміжку часу навіть обґрунтована підозра у вчиненні кримінального правопорушення не може бути єдиним виправданням тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а тому слідчий суддя, суд у разі задоволення клопотання про обрання або продовження терміну застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою має чітко зазначити у судовому рішенні про наявність іншої підстави або ризику, що передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України.

З приводу цього слід навести позицію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який у своєму листі від 04.04.2013 наголосив, що тримання під вартою є винятковим видом запобіжного заходу та застосовується лише у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе відвернути ризику, зазначені у ст. 177 КПК. При розгляді клопотання про обрання або ж продовження застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою обов'язково має бути розглянуто можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів (правова позиція, викладена у п. 80 рішення ЄСПЛ від 10.02.2011 у справі «Харченко проти України») [13].

Втім, окреслені відповіді на питання не є остаточними і у подальшому підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2011 році [Електронний ресурс] : щоріч. звіт від 24.01.2012. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/2167>. 2. Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2012 році [Електронний ресурс] : щоріч. звіт від 30.01.2013. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/24872>. 3. Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс] : щоріч. звіт від 30.01.2014. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/34905>. 4. Тищенко О. І. Практика Європейського суду з прав людини в контексті застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / О. І. Тищенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 3, т. 3. – С. 204–207. 5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Ілларіонович Щокін проти України» : від 03.10.2013 (остаточне від 03.01.2014) [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/35999>. **6.** Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Волошин проти України»: від 10.10.2013 (остаточне від 10.01.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/35582>. **7.** Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Горбатенко проти України»: від 28.11.2013 (остаточне від 28.02.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/36541>. **8.** Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Таран проти України»: від 17.10.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/36911>. **9.** Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Геращенко проти України» від 07.11.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/37609>. **10.** Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27). – С. 12–17. **11.** Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шалімов проти України»: від 04.03.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_835. **12.** Подання щодо вжиття заходів загального характеру, необхідних для використання рішень Європейського суду з прав людини, що набули статусу остаточного в I кварталі 2014 року: лист Урядового уповноваженого у справах Європ. суду з прав людини від 28.03.2014 № 12.0.1-9/3244 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vl.arbitr.gov.ua/userfiles/file/sud5004/Podannya%20ESPL.pdf>. **13.** Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: лист Вищого спеціалізов. суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 № 511-550/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.

Надійшла до редколегії 17.12.2014

Даль А. Л., Юхно А. А. Применение меры пресечения в виде содержания под стражей в контексте практики Европейского суда по правам человека

Исследованы отдельные решения Европейского суда по правам человека, в которых констатировано нарушение условий и порядка содержания под стражей. Установлено, что предпосылками таких нарушений стали несоблюдение действующего уголовного процессуального законодательства Украины, а также несовершенство или отсутствие соответствующих законодательных положений по этому вопросу. Сформулированы предложения и рекомендации усовершенствования действующего уголовного процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: содержание под стражей, решение, Европейский суд по правам человека, процессуальное законодательство, уголовное процессуальное законодательство Украины.

Dahl A. L., Yukhno O. O. A preventive measure in the form of detention in the context of the European Court of Human Rights

The judgments of the European Court of Human Rights on finding violations of the terms and order of detention are analyzed.

It is noted that the most common disorders in this were: poor treatment of the person who is under the control of the state (at places of pre-trial detention or penitentiary); inappropriate material conditions of detention of persons who are in pre-trial detention or penitentiary, and failure to specified categories of persons adequate medical care; shortcomings of law and court practice that lead to detention without proper legal basis; unreasonably long detention and others. The author emphasized that the reasons of such violations were violation of the criminal procedural legislation of Ukraine and imperfection or lack of appropriate provisions on this issue.

Keywords: detention, decision, European Court of Human Rights, procedural law, criminal procedure legislation of Ukraine.

УДК 343.14(477)

**О. С. Дворецький,
А. В. Даниленко**

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ГЕНЕЗИСУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Розглянуто історичні аспекти розвитку доказування у кримінальному провадженні починаючи з Римської імперії та до нашого часу. Проведено аналіз змін у положеннях кримінального процесуального законодавства України після набуття чинності КПК України 2012 року, що стосуються процесуальних питань доказування.

Ключові слова: доказування, права та законні інтереси, учасники кримінального провадження, принципи кримінального процесу.

За дослідженням кримінальний процес є врегульованою нормами кримінального процесуального законодавства України діяльністю спеціально створених державою органів, які здійснюють протидію злочинності, охороняють від злочинних посягань конституційний лад, соціально-економічні, політичні й особисті права та свободи громадян, а також законні інтереси юридичних осіб. Слід підкреслити, що кримінальну процесуальну діяльність можуть здійснювати лише ті державні органи (їх посадові особи), які на це уповноважені законом, тобто слідчий, керівник підрозділу досудового розслідування, прокурор, суд, суддя.

Водночас кримінальний процес є формою реалізації кримінального права. Вся діяльність у межах кримінального провадження спрямована на розкриття кримінальних правопорушень, встановлення тих

його властивостей та ознак, які є юридично значущими, тобто мають значення для правильного застосування закону про кримінальну відповідальність та будуть впливати на винесення судом справедливого рішення у кримінальному провадженні. Процес установлення фактичних обставин кримінального правопорушення, виявлення і викриття особи, яка вчинила правопорушення, в науці кримінального процесу прийнято називати доказуванням. А кримінально-процесуальні норми, які регулюють цей процес, утворюють доказове право.

Дослідженню теми доказування та доказового права у кримінальному процесі присвятили свої роботи такі вчені, як: М. С. Алексєєв, С. А. Альперт, В. Д. Арсенєв, О. М. Бандурка, Б. Т. Безлепкін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, А. І. Вінберг, А. Є. Владимиров, І. С. Гааган, В. В. Гмирко, С. О. Годунський, Ю. М. Грошевой, П. С. Елькінд, М. В. Жогін, О. О. Кочура, Г. М. Міньковський, Я. О. Мотовиловкер, В. Д. Спасович, І. Я. Фойницький, М. О. Чельцов-Бебутов, О. О. Юхно та інші. Беззаперечно, що вищезазначені автори зробили суттєвий внесок в дослідження з цього напрямку, проте й зараз ця тема досить актуальна. Тому **метою** цієї статі є розгляд питань, пов'язаних з історичними аспектами розвитку правового інституту доказування у кримінальному провадженні починаючи з часів Римської імперії й до нашого часу; крім цього, проведення аналізу щодо змін у положеннях кримінального процесуального законодавства України, що стосується доказування, після набрання чинності КПК України 2012 року.

Доказування є центральним стрижневим процесом всієї кримінальної процесуальної діяльності, як доцільно зазначала П. С. Елькінд [1, с. 33]. Тому доказування все частіше називають стрижнем кримінального процесу, й на цьому будується як розуміння ролі доказування в кримінальному процесі, так і розуміння кримінального процесу в цілому. Якщо звернутися до етимологічного значення слів «стрижень» або «стержень», то це основна, провідна частина чогонебудь [2, с. 539], а в цьому плані кримінальне процесуальне доказування, яке, за зауваженням М. М. Мелікяна, є суттю, основою кримінальної процесуальної діяльності [3, с. 76], і на нашу думку, дійсно може іменуватися стрижнем кримінального процесу.

Кримінальне процесуальне доказування – це пізнавальна діяльність, яка здійснюється у певній сфері людських відносин [4, с. 170]. При цьому ми визначаємо кримінальне процесуальне доказування як пізнавальний процес, або як будь-який інший, тільки він має свої специфічні об'єкти і цілі, які можливо відобразити та вивчити в особливій пізнавальній формі [4, с. 254].

Таким чином, враховуючи, що стрижнем кримінальної процесуальної діяльності є доказування, яке є пізнавальним процесом, вона за своєю сутністю повною мірою реалізується протягом двох основних стадій: досудового розслідування і судового провадження.

Сутність такого роду діяльності полягає в ретроспективному розкритті (пізнанні) окремих сторін подій минулого та встановлення на цій основі об'єктивної істини. Причому це пізнання здійснюється опосередковано шляхом чуттєвого пізнання (відчуття і сприйняття) окремих речей та слідів. Тому слід погодитися з В. О. Коноваловою, яка зазначає, що специфіка діяльності слідчого, прокурора, судді, суду обумовлюється домінуючою в ній пізнавальною метою, якій підпорядковані всі інші цілі, а саме «... процесуальна діяльність за своєю сутністю є пізнанням, яке здійснюється в приватній галузі і має свій предмет» [5, с. 46]. Виходячи з викладеного, слід підкреслити, що доказування існує стільки, скільки існує сама людина, а кримінальне процесуальне доказування і правозастосування пов'язані з появою права й державності.

За дослідженням, наявна в нашій державі система права заглиблюється своїм корінням у романо-германську систему права, принаймні, можна достовірно стверджувати, що витoki їх єдині. Так, у Древньому Римі, як відзначають історики, існувала достатньо розроблена система доказового права, адже в той час вже були відомі основні поняття доказового права, зокрема: докази і їх класифікація; спірні факти предмета доказування, тягар доказування (*onus probandi*); існувала достатньо розроблена система засобів доказування, наприклад показання свідків, письмові документи, огляд на місці [6, с. 77]. Також існувала суворя відповідальність за неправдиві свідчення, підробку документів [7, с. 35]. Римському праву були відомі презумпції. До того ж сам римський процес еволюціонував від змагального процесу, з пануванням вільної оцінки доказів (Рим періоду республіки), до слідчого процесу. На погляд Є. В. Салогубової, необхідно виділити два етапи впливу римського права на сучасне національне законодавство починаючи з X століття, на яке вплинули положення візантійського законодавства, а з епохи Петра I – і західноєвропейського [8, с. 18].

За часів Київської Русі форма судочинства носила обвинувальний характер, окремі положення якої діяли як звичаї. Доказування здійснювалося за допомогою присяги (рота), показань свідків (відокі і послухі), очної ставки (свод), Суду Божого (випробування залізом і водою) та ін. Крім цього, відповідно до положень «Руської правди» процес був публічний (на княжому дворі), словесний і змагальний, який опирався на законну систему судових доказів.

Аналізуючи період Соборного Уложення 1649 року, слід зазначити, що розшукова форма процесу стає панівною. Початок остаточного скасування змагальності було покладено указом Петра I, в якому встановлювався розшук і розпит про свідків, про їхні відводи, про присягу, про покарання лжесвідків та про митні гроші [9, с. 322]. На початку XVIII століття Петро I видає Військовий статут, частина якого була присвячена судовому процесу (він включав норми про судові докази, судові рішення і був складений за німецькими зразками

і розроблений під впливом французького і датського права) [8, с. 28]. Таким чином, у ході цієї реформи відбувається заміна змагальності сторін допитом суду. Процес стає письмовим, у зв'язку з чим зростає роль письмових доказів, набуває розвитку система формальних доказів. Сутність цієї системи полягала в тому, що законом задалегідь визначалася сила кожного виду судових доказів. Оцінюючи їх, суд повинен був керуватися закріпленими законодавцем формальними правилами [10, с. 56]. Таким чином, як вважає Ю. І. Стецовський, кримінальний процес до 1864 року можна назвати змішаним тому, що існувала комбінація інквізиційного попереднього слідства й змагального судового розгляду [11, с. 138].

У подальшому в 1864 році в ході судової реформи набуває розвитку інша теорія – вільної оцінки доказів (Статут цивільного судочинства від 20 листопада 1864 року). Для цього періоду правотворчої діяльності в галузі доказового права також характерна рецепція римського права. При цьому, як вказує Є. В. Салогубова, найбільшому запозиченню піддався правовий інститут доказів. Так, до попереднього були додані: імунітет свідка, римська класифікація доказів на публічні та приватні. Крім цього, на той час були відомі презумпція добропорядності і шанування закону, існували добровільна, примусова й оціночна присяга [8, с. 31]. Таким чином, як зазначає І. В. Решетнікова, спираючись на думку М. Д. Чешлак, інквізиційна система в Європі перестала існувати в чистому вигляді у XIX столітті, тоді як у Росії – тільки в 1864 році [12, с. 25; 13, с. 81–82].

По суті, зазначена вище система доказового права не змінилась і за радянських часів та будувалась на принципах, відповідно до яких взаємовідносини між державою та особою створювалися виключно у напрямі від держави до людини, тобто держава первинна, людина є об'єктом державного впливу, а її поведінка суворо регламентувалась, направлялась і контролювалась державою. У цих відносинах людина була засобом або «гвинтиком», за допомогою якого держава досягала певної мети. Держава, маючи необмежену владу, не пов'язану із законом, поглинала, знеособлювала людину, перетворювала її на слухняного виконавця своєї волі. Вона як «господар» начебто «дарувала» своїм підлеглим громадянам певні права й свободи та від «імені народу» карала за найменші порушення встановлених нею же численних обов'язків і заборон. Причому пріоритет державного впливу не дозволив розвиватися в належній мірі змагальності судочинства. Крім цього, необхідно визнати, що існуючий слідчий процес у радянській період був обтяжений змагальним впливом протидіючих суб'єктів доказування, але змагальність знаходилася під тягарем державного інтересу і впливу, що було відмітною рисою правосуддя у радянській період [14, с. 25].

Таким чином, як правильно зазначав В. І. Лебедев, історія становлення і розвитку судочинства – це історія організованого правового

захисту відносин. Спочатку завданнями державної влади, будь-якої держави і її форм, було стежити за вирішенням спору між приватними особами, які вдавалися до зброї (ордалії, в основі яких лежить погляд, що Бог допоможе правому). Поступово поєдинок замінюється прийомами, що ґрунтувалися на підставах марновірства (виймання предмета з гарячої води), але до таких прийомів вдавалися у виняткових випадках. Вже поряд з ордаліями на той час існував суд громади, старійшин, князя, вищим органом правосуддя була державна влада. Коли верховна влада виявилася не в змозі відправляти правосуддя безпосередньо, виникла ідея створення закону як виразника цієї влади. З ідеєю законності, прагнучи уникнути свавілля, судді впали у крайність і намагалися створити систему формальних доказів, за наявності яких звинувачення визнавалося доведеним, однак на цій підставі виникло катування. Система формальних доказів відхиляється наукою і в новітній час скасована кодексами, оскільки було усвідомлено, що судити людину за абстрактними формулами не можна [15, с. 14–15].

Проголошення незалежності Україною та затвердження нової Конституції України стали початком реформування національної правової системи, основою якої стали спроби переосмислення та вдосконалення кримінального судочинства.

Основним Законом України визначено головний обов'язок держави, який полягає в утвердженні і забезпеченні прав та свобод людини (ст. 3 Конституції України). Це конституційне положення знаходить своє втілення у чинному кримінальному процесуальному законодавстві нашої держави з 2012 року. Існує три завдання кримінального судочинства: захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жодний невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Крім цього, з прийняттям чинного КПК України істотно змінено положення національного кримінального процесуального законодавства, зокрема ті, що стосуються процесу доказування. Так, насамперед, він містить окрему главу 4 «Докази і доказування», яка складається з п'яти параграфів: параграф 1 «Поняття доказів, належність та допустимість при визнанні відомостей доказами», параграф 2 «Доказування», параграф 3 «Показання», параграф 4 «Речові докази і документи», параграф 5 «Висновок експерта».

Розглядаючи ці зміни та новели КПК України 2012 року, необхідно зазначити, що йдеться про власне визначення доказів, якими тепер визнаються фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд

установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Згідно із запровадженими новелами змінився перелік джерел доказів, якими є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Результати оперативно-розшукової діяльності фактично включені до видів доказів у кримінальному процесі. Важливо, що ст. 252 КПК України вперше, на відміну від попереднього КПК України 1960 року, офіційно визначає статус доказів, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема протоколів, аудіо- або відеозаписів, фотознімків, результатів, здобутих за допомогою застосування технічних записів, що тепер зможуть використовуватися у доказуванні на тих підставах, що і результати проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування, за виключенням тих даних, розголошення яких є недопустимим.

Не менш важливішим, на наш погляд, є положення, які стосуються гарантій реалізації засади (принципу) змагальності відповідно до додаткових можливостей щодо участі в доказуванні потерпілого. Крім цього, в чинний КПК України введено новелу, згідно з якою захисник, він же адвокат, може проводити самостійно збір доказів у кримінальному провадженні відповідно до вимог національного законодавства.

Підсумовуючи викладене, необхідно зробити **висновок**, що значення кримінального процесуального доказування полягає в тому, що правильне його здійснення дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів всіх учасників кримінального провадження на рівноправній основі і питання, які виникають під час кримінального провадження, можна вирішити лише на підставі достовірно встановлених у ході доказування обставин; участь зацікавлених учасників кримінального провадження у доказуванні є гарантією реалізації засад (принципів) кримінального процесу; докази є підставою для прийняття правильних і об'єктивних процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

У той же час порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 143 с. 2. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 53 000 слов / С. И. Ожегов ; под. общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : Оникс ; Мир и образование, 2007. – 640 с. 3. Меликян М. Н. О специфике доказывания в ходе предварительной проверки информации о преступлениях / М. Н. Меликян // Государство и право. – 1998. – № 10. – С. 76–82. 4. Барабаш А. С. Публичное начало российского уголовного процесса : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Барабаш Анатолий Сергеевич. – Красноярск, 2006. – 414 с. 5. Коновалова В. О. Права психолога / В. О. Коновалова. – Харків : Основа, 1996. – 220 с. 6. Новицкий И. Б. Римское частное право / И. Б. Новицкий, И. С. Перетерский. – М. : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. – 583 с. 7. Черниловский З. М. Лекции по римскому частному праву / З. М. Черниловский. – М. : Юрид. лит., 1991. – 208 с.

8. Салогубова Е. В. Римский гражданский процесс / Е. В. Салогубова. – М. : Городец-издат, 2002. – 320 с.
9. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 4 : Законодательство Петра I / под ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 512 с.
10. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1946. – 219 с.
11. Стецовский Ю. И. Судебная власть : учеб. пособие. – 2-е изд. / Ю. И. Стецовский. – М. : Дело, 1999. – 399 с.
12. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США / И. В. Решетникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 1999. – 240 с.
13. Cieślak M. Polska procedura karna : Podstawowe założenia teoretyczne / Marian Cieślak. – Wyd. 3. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. – 504 s.
14. Новицкий В. А. Теория российского процессуального доказывания и правоприменения : монография / В. А. Новицкий. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2002. – 584 с.
15. Лебедев В. И. Общая теория права : популяр. лекции / В. И. Лебедев ; Семей. ун-т Ф. С. Комарского. – СПб. : Паровая скоропечатня Г. Пожарова, 1903. – 83 с.
16. Лукашевич В. Г. Кримінально-процесуальне пізнання та доказування: історія та сучасність / В. Г. Лукашевич // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 168–173.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Дворецкий А. С., Даниленко А. В. Отдельные аспекты генезиса доказывания в уголовном производстве Украины

Рассмотрены исторические аспекты развития доказывания в уголовном судопроизводстве начиная со времён Римской империи и до настоящего времени. Проведен анализ изменений в положениях уголовного процессуального законодательства Украины после вступления в силу КПК Украины 2012 года, которые касаются доказывания.

Ключевые слова: доказывание, права и законные интересы, участники уголовного производства, принципы уголовного процесса.

Dvoretiskii O. S., Danilenko A. V. Some aspects of development of criminal procedure proving

The central core of the whole process of criminal procedural activities is proving. Criminal procedural proving is a cognitive activity realized in a particular sphere of human relations.

Thus, considering that the core of criminal procedural activity is proving that is a cognitive process, so it is in its essence is fully realized during two main stages: pre-trial investigation and court proceedings. The essence of this kind of activity is in retrospective disclosure is (cognition) of some aspects of past events and establishment on this basis the objective truth. And this cognition is carried out by the way of sensory perception (sensation and perception) of some things and traces.

The authors of this article studied the historical aspects of forming the institution of proving in criminal process since the Roman Empire and up to nowadays. The authors analyzed the amendments in the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine that had been made after 2012.

It is concluded that the value of the criminal procedural proving is the following: its correct realization makes possible guaranteeing the rights and legitimate interests of all participants of the criminal proceedings on the basis of equality and issues that arise during criminal proceedings may be solved only on the basis of reliably established circumstances in the course of proving; participation of interested persons in the criminal proceedings while proving is a guarantee of realizing the principles of criminal process; evidence found during the investigation make grounds for the correct and objective procedural decisions in the criminal proceedings.

Keywords: proving, rights and legal interests, participants of criminal procedure, principles of criminal procedure.

УДК 341.1:343.346.8

С. В. Демедюк,

Т. С. Демедюк

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Висвітлено проблемні питання, що розглядалися на міжнародній науково-практичній конференції «Протидія кіберзлочинності» в Сінгапурі. Зокрема: відкриття та можливості Глобального Інноваційного комплексу; надання для тренінгів спеціалістів сфери протидії кіберзлочинності країн-учасниць Інтерполу модельних справ, розроблених Інтерполом; характеристика найбільш вразливих класичних операційних систем; створення інформаційного порталу TURN BACK CRIME.

Ключові слова: боротьба з кіберзлочинністю, зарубіжний досвід, правоохоронні органи, підготовка фахівців.

1–3 жовтня 2014 року в Сінгапурі відбулася міжнародна науково-практична конференція «Протидія кіберзлочинності» [1], у якій брала участь делегація від Національної академії внутрішніх справ та МВС України. Конференція була присвячена відкриттю Міжнародного Глобального Інноваційного кіберкомплексу, створеного за участі Інтерполу та Європолу. У рамках роботи цієї конференції було актуалізовано основні тренди протидії кіберзлочинності у загальносвітовому контексті.

Питаннями вивчення зарубіжного досвіду боротьби з кіберзлочинністю займалися О. М. Бандурка, А. В. Вінаков, А. В. Войціховський, М. Ю. Літвінов, О. В. Манжай, В. В. Марков, В. В. Носов, Д. Й. Никифорчук, Л. А. Осипенко, М. М. Перепелиця, В. В. Тулупов, В. Г. Хахановський та багато інших авторів.

Ця стаття має на **меті** проаналізувати висвітлені на конференції проблемні питання та шляхи їх подолання, а також запропонувати особливості імплементації останніх в Україні.

Означену конференцію було відкрито Генеральним секретарем Міжнародної організації кримінальної поліції (МОКП) Інтерполу Рональдом Ноблем (рис. 1).

© Демедюк С. В.,

Демедюк Т. С., 2014

Рис. 1. Відкриття конференції

На початку конференції Генеральний секретар Інтерполу представив майбутнього Генерального секретаря Інтерполу Юргена Штока, якого було обрано на засіданні в Ліоні для подальшого керівництва Інтерполом на наступні 6 років (рис. 2).

Рис. 2. Рональд К. Нобль та Юрген Шток

Натомість головною подією конференції стало відкриття Міжнародного Глобального Інноваційного комплексу (далі – Комплекс) (рис. 3, 4), створеного за участі Інтерполу та Європолу.

Рис. 3. Відкриття Міжнародного Глобального Інноваційного комплексу

Рис. 4. Генеральний секретар МОКП Інтерполу Рональд К. Нобль вітає з відкриттям Глобального Інноваційного кіберкомплексу виконавчого директора цього комплексу Нобору Накатані

У рамках цього комплексу запущено глобальний інформаційний портал Інтерполу, на якому будуть розміщуватись інформаційні матеріали, спрямовані на профілактику віктимної поведінки серед громадськості (журнали, фільми, залучення знаменитостей). Під час виступу Рональд К. Нобль висловив стурбованість із приводу того, що класичні злочини все частіше стають пов'язаними з кіберзлочинністю, яка не має кордонів, відстані, часу. Він заявив про зміну пріоритетів МОКП із супроводження розслідувань на профілактику.

Слід відмітити, що комплекс готувався на протязі 10 років, відтоді, як у 2004 р. в Катарі було прийнято відповідне рішення. Можливості комплексу передбачають:

- його використання під час проведення кримінальних розслідувань;
- модельні навчальні програми підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у протидії кіберзлочинності;
- накопичення, обмін позитивним досвідом;
- координацію зусиль правоохоронних органів країн-учасниць МОКП під час проведення міжнародних операцій.

Серед іншого у рамках презентації комплексу було позитивно оцінено проведені правоохоронними органами України, США, Великобританії, Японії, Філіппін, Індонезії, Малайзії операції:

- «секс Торшн», в результаті якої затримано 56 осіб, ліквідовано 4 транснаціональні кримінальні угруповання;
- «Зевс», завданням якої було знешкодження міжнародної організованої злочинної групи, яка з метою викрадення фінансових реквізитів та доступу до банківських рахунків розповсюджувала шкідливе програмне забезпечення «Зевс». Під час операції знешкоджено інфраструктуру мережі, що включала понад 40 тисяч інфікованих комп'ютерів та серверів, лівова частка яких знаходилась на території України. Спричинені збитки понад 300 мільйонів доларів. Члени організованого злочинного угруповання – хакери з Одеси та Харкова на чолі з громадянином Російської Федерації.

Цю ж тему підтримав заступник директора із стратегічного планування і розвитку та кіберінновацій комплексу пан Улкуніємі. Він надав для ознайомлення копію навчальної справи та зазначив, що для тренінгів спеціалістів у сфері протидії кіберзлочинності країн – учасниць МОКП будуть надавати модельні справи, розроблені Інтерполом, оскільки через таємницю слідства учасники не завжди можуть розповісти свої ситуації.

Генеральний директор із технологій міжнародної організації «Трендмікро» пан Генес доповів про особливості технічних рішень

Комплексу: спеціальна інформаційно-пошукова система, яка в режимі реального часу (онлайн) збирає та узагальнює відомості як з відкритих джерел, так і з банків даних країн-учасниць про наявні та потенційні кіберзагрози. Також представив збірник інформації щодо наявних кіберзагроз (віруси, зокрема банківської сфери). Цей збірник має стати періодичним виданням [2].

Євген Касперський – засновник і керівник провідного міжнародного розробника антивірусного програмного забезпечення, яке єдине з зарубіжних компаній сертифіковано в Україні, доповів про основні тенденції розповсюдження шкідливого програмного забезпечення (вірусів) серед усіх наявних операційних систем, зокрема, які використовуються мобільними телекомунікаторами. Він представив дослідження лабораторії Касперського щодо фактичного стану і тенденції збільшення використання з корисливих мотивів вірусів. Зокрема зазначив, що найбільш вразливими серед класичних операційних систем є продукція компанії Microsoft – 95 %, особливо Microsoft Windows XP, оскільки ця операційна система офіційно припинила підтримку програмного забезпечення, але нею продовжують користуватись у державному та фінансовому секторі держав колишнього СРСР, у тому числі в Україні. Найменш вразливими є операційні системи, розроблені на базі Linux, Mac OS. Також зазначив тенденцію розповсюдження вірусів серед мобільних операційних систем. Найбільш вразлива мобільна операційна система Android – 90 %, Symbian (Nokia) – 5 %, Microsoft Windows Phone – 3 %, Apple та інші – 2 %. Така тенденція пов'язана з поширенням зазначених операційних систем.

Євген Касперський також підтвердив інформацію Генерального секретаря Інтерполу про поєднання кіберзлочинів із класичними злочинами (крадіжки зерна, вугілля, нафти, газу шляхом використання вірусів для втручання в програмне забезпечення компаній, які забезпечують продаж продукції). Ці віруси змушують систему відвантажувати більшу кількість, ніж обліковано. Було наведено приклад Нідерландів, де вантажопотік комп'ютеризований. Тут для здійснення контрабанди було інфіковано програмне забезпечення системи, що надавало змогу злочинцям уникати прикордонний і митний контроль. Також доповідач звернув увагу на інфікування банкоматів РФ (одне організоване злочинне угруповання спричинило збитки РФ на \$67 млн). Однак банки не звертаються до правоохоронних органів, щоб не зашкодити своїй репутації.

Під час конференції було також заслухано директора Глобальної інформаційної компанії Інтерполу з профілактики злочинності «Відверни злочин» [3] Рорайму Андріані (рис. 5).

Рис. 5. Директор Глобальної інформаційної компанії Інтерполу з профілактики злочинності «Відверни злочин» Рорайма Андриані

Вона зазначила, що у зв'язку зі зміною пріоритетів Інтерполу на профілактику розпочато глобальну інформаційну кампанію за основними напрямками:

1. Створення інформаційного порталу, який планують увести в експлуатацію у II кварталі 2015 року. Його основними функціями мають стати: інформування громадськості щодо можливих схем злочинного посягання; віктимологічна профілактика; пропаганда співпраці громадян із правоохоронними органами; збір і узагальнення повідомлень про злочинні посягання, що надходять від громадян на цей портал. Тобто громадяни всього світу можуть подавати звернення на сторінку порталу TURN BACK CRIME з метою профілактики штучної латентності.

2. Випуск наочної агітації та друкованої продукції.

3. Пропаганда добродесного способу життя та співпраці з правоохоронними органами шляхом розповсюдження відеороликів із знаменитостями (футболісти, актори, зірки).

4. Організація спільних зустрічей представників правоохоронних органів, знаменитостей та громадськості з метою активізації співпраці громадян з правоохоронними органами.

Голова відділу стратегічного планування Європолу ЕС3 Олівер Бургерсдйк доповів про основні можливості координаційного центру Європолу з виявлення діяльності транснаціональних злочинних угруповань за усіма напрямками. Він навів приклад операції «Дендій» – спільної операції Інтерполу, Європолу, IATA (міжнародної асоціації

авіатранспорту), під час якої було затримано офіціанта аеропорту Франкфурта-на-Майні, який здійснював придбання авіаквитків за гроші, викрадені шляхом копіювання платіжних карток відвідувачів кафе.

Також Олівер Бургерсдйк повідомив про операцію «Парселпост», під час якої затримали організовану злочинну групу, куди входили громадяни України, члени якої організували на території Євросоюзу мережу скупок краденого. До злочинної діяльності залучалися громадяни, яким передавали викрадені речі для організації збуту через інтернет-аукціони. Оплата проходила через міжнародну систему грошових переказів Western Union, потім гроші переводилися на рахунки Європейських банків.

Вице-президент корпорації McAfee (розробки в центрі інновацій Інтерполу) Радж Самані доповів про злочинні схеми відмивання коштів через організацію діяльності фіктивних інтернет-казино. Члени організованого злочинного угруповання за змовою з організаторами казино вносять необхідну суму кількома сотнями транзакцій з різних джерел, після чого певна сума надається членам організованого злочинного угруповання під виглядом виграшу з одночасним оформленням необхідних документів про походження коштів для податкових та фіскальних органів.

Вице-президент міжнародної корпорації Codenomicon (організація, що здійснює розробку програм з усунення кіберзагроз) Самі Петаджасоя презентував автоматичну систему обміну оперативною інформацією про потенційні кіберзагрози та механізм вчинення кіберзлочинів, яка буде використовуватись в Міжнародному Глобальному Інноваційному кіберкомплексі для розробки стратегій запобігання цим злочинам. Ця система аналізує і надає інформацію усім учасникам Інтерполу на стадії кіберзагрози, тобто ще до того, як кіберзлочин може бути вчинено на території інших держав.

Під час Конференції відбулася також панельна дискусія на тему «Банки та фінанси. Основні тенденції та кіберзагрози». Учасниками дискусії стали:

- експерт з протидії кіберзлочинам ING Банку Феррі Хейджен;
- голова підрозділу протидії кіберзлочинам міжнародної корпорації VBS (міжнародна фінансова компанія), Швейцарія, Брук Нікель;
- директор інформаційного центру Азійського фінансового сектора Роберт Пох.

Вони доповіли про основні тенденції кіберзлочинності у фінансовій сфері. Зокрема:

- зараження шкідливим програмним забезпеченням POS-терміналів;
- активізацію транснаціональних організованих злочинних угруповань зі створення БОТ-мереж, які в подальшому використовуються для отримання відомостей про платіжні реквізити та організацію утручання в систему дистанційного банківського обслуговування.

Так, використовуючи методи соціальної інженерії, зловмисники розсилали на адреси працівниць банків (бухгалтерії, фінансових відділів) електронні листи, що містили в собі посилення на сайти, в яких містяться шкідливий програмний код (вірус). Листи було легендовано під сайти знайомств у вигляді фото котиків, квітів. Працівниці банків, заходячи на такі сайти, завантажували в комп'ютер шкідливе програмне забезпечення, яке здійснювало подальше інфікування усієї комп'ютерної мережі банку. Далі все це використовувалося для контролю за банкоматами (одночасна видача готівки з усіх банкоматів мережі банку; викрадення реквізитів платіжних інструментів; втручання в систему дистанційного банківського обслуговування).

Наступна панельна дискусія була на тему «Віртуальні валюти», у ній взяли участь:

- аташе Євросоюзу при службі розслідувань Департаменту захисту батьківщини, США, Ерік Барнет;
- голова відділу стратегічного планування Європолу ЕСЗ Олівер Бургерсдйк;
- заступник начальника управління «К» МВС Російської Федерації Вадим Сушнік.

Вони доповіли про основні тенденції використання віртуальних валют для легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, зокрема такі платіжні системи: Bitcoin, Darkcoin, Liberty Reserve, в яких не відстежують, хто і яким чином вносить гроші, їх рух, тобто це електронні гаманці.

Заступник директора з питань протидії корупції та фінансовим злочинам Глобального центру Інтерполу Джеймс Андерсон доповів про основні напрямки діяльності його підрозділу:

- протидія корупції в країнах – членах Інтерполу;
- міжнародне відстеження фінансових операцій та повернення коштів, здобутих незаконним шляхом, до країни походження;
- створення єдиної захищеної системи обміну даними про фінансові злочини:
  - 1) фінансове (інвестиційне) шахрайство;
  - 2) відмивання коштів та фінансовий тероризм;
  - 3) цифрові обмінники та віртуальні валюти;
  - 4) шахрайство з платіжними картками (підробка, незаконне зняття коштів через банкомати).

Очільник підрозділу підтримки Європолу Бенуа Годарт доповів про порядок організації та заходи активізації міжнародної співпраці між країнами – членами МОКП Інтерполу та Європолу. Доповідач наголосив на необхідності співпраці між керівництвом Інтерполу та Європолу, за результатами якого країни – члени МОКП Інтерполу можуть направляти запити в Європу через Генерального секретаря Інтерполу і отримувати інформацію, запити на встановлення інформації та встановлювати користувача IP-адреси.

Також відбулося засідання робочої групи, в якому взяли участь:

- представник управління боротьби з кіберзлочинністю поліції Макао, який доповів про основні положення кримінального розслідування щодо зараження банкоматів шкідливим програмним забезпеченням шляхом втручання в операційну систему за допомогою модифікованого електронного чіпа, що використовується в платіжних картках, вчинене громадянами України, двоє з яких затримані і засуджені в Макао;

- представник одного з провідних розробників банкоматів Малайзії, який доповів про результати досліджень банкоматів, що були інфіковані вказаним шкідливим програмним забезпеченням. Він зазначив, що зараження банкоматів відбувалося шляхом безпосереднього доступу до їх жорстких дисків. Незаконно інстальоване програмне забезпечення дозволяло злочинцям у будь-який час, за допомогою платіжної картки з модифікованим електронним чіпом, отримувати кошти з банкоматів без проведення офіційних трансакцій. Такі дії стали можливими через халатне відношення банків до забезпечення надійної безпеки управлінської частини банкоматів. Для недопущення такого в майбутньому банкам необхідно відповідно до рекомендацій розробників замінити заводські ключі доступу до блоку управління та встановити відповідну сигналізацію;

- представники України обговорили з іноземними колегами основні аспекти розслідування цих кіберзлочинів, вчинених транснаціональними ОЗГ, які діють у країнах Азії та Латинської Америки за участю громадян України. Обговорено з представниками Макао і Тайланду подальші дії у вищевказаній справі та механізм отримання інформації від засуджених українців для можливого встановлення усіх учасників ОЗГ;

- представник «Лабораторії Касперського» зазначив: шкідливе програмне забезпечення, яке використовували члени вищевказаного ОЗГ, було розроблене російськомовними програмістами для російсько-, англо- і китайськомовних версій. З метою налагодження обміну зразками виявленого шкідливого програмного забезпечення та локалізації місць його виготовлення і розповсюдження сторони домовилися про порядок обміну відповідною інформацією;

- у свою чергу представник Глобального інноваційного комплексу розповів про порядок проведення злочинцями аутентифікації та авторизації своїх незаконних операцій через банківський процесінг, який використовувався останніми під час заволодіння готівкою з банкоматів. Також доповів учасникам наради про першочергові заходи, яких мають вживати служби безпеки банків для недопущення у майбутньому несанкціонованого втручання в роботу банкоматів;

- представник Росії зазначив, що завдяки обміну інформацією з МОКП Інтерпол було здійснено успішну ліквідацію російського відділення транснаціонального ОЗГ, якому протягом 2013–2014 років вдалося заволодіти коштами з банкоматів на суму \$67 мн;

– водночас керівник підрозділу боротьби з кіберзлочинністю Молдови зазначив, що завдяки інформації з Макао, України і Російської Федерації, провідні банки Молдови змогли своєчасно захистити свої банкомати та запобігти викраденню грошей. Найгірші наслідки, які були спричинені цим шкідливим програмним забезпеченням, – це безпідставна видача незаповненої чекової стрічки замість очікуваної готівки.

Методи роботи Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України були позитивно відзначені керівництвом Європолу. У зв'язку з цим члени української делегації були запрошені на особисту зустріч із заступником директора Європолу – керівником Центру боротьби з кіберзлочинністю Європолу (ЄСЗ) Трольс Ортіномом для обговорення інших питань, пов'язаних з недопущенням розповсюдження вчинення аналогічних злочинів на території європейських країн.

Підсумовуючи вищезазначене, хотілося б зауважити, що усі виступи на конференції мали профільний професійний характер та були присвячені проблемі імплементації певних прогресивних рішень у сфері протидії кіберзлочинності до чинного законодавства країн – учасниць Інтерполу. На сьогодні існують певні труднощі із вирішенням цього питання в Україні через складну суспільно-політичну ситуацію та факти зовнішньої агресії. Тим не менш, працівниками МВС України підготовлено низку пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері, які, сподіваємось, знайдуть підтримку у Верховній Раді України.

Список використаних джерел: 1. INTERPOL-Europol cybercrime conference reinforces multisector commitment to cybersecurity : 3 Oct. 2014 [Електронний ресурс] // Interpol : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.interpol.int/News-and-media/News/2014/N2014-194>. 2. Combating cybercrime through cooperation focus of INTERPOL-Europol conference : 1 Oct. 2014 [Електронний ресурс] // Interpol : [сайт]. – Режим доступу: <https://www.europol.europa.eu/content/combating-cybercrime-through-cooperation-focus-interpol-europol-conference>. 3. Turnbackcrime : сайт [Електронний ресурс] / Interpol Turn Back Crime. – Режим доступу: <http://www.turnbackcrime.com>.

Надійшла до редколегії 28.10.2014

Демедюк С. В., Демедюк Т. С. Международный опыт противодействия киберпреступности

Отражены проблемные вопросы, которые рассматривались на международной научно-практической конференции «Противодействие киберпреступности» в Сингапуре. В частности: открытие и возможности Глобального Инновационного комплекса; предоставление для тренингов специалистов сферы противодействия киберпреступности стран – участниц Интерпола модельных дел, разработанных Интерполом; характеристика наиболее уязвимых классических операционных систем; создание информационного портала TURN BACK CRIME.

Ключевые слова: борьба с киберпреступностью, зарубежный опыт, правоохранительные органы, подготовка специалистов.

Demedyuk S. V., Demedyuk T. S. Foreign cybercrime combating experience

The article outlines the challenging issues that were discussed during the international research and training conference «Cybercrime Counteraction» in Singapore. The opening process and capabilities of the Global Innovative complex (its usage in criminal investigations; model training programs for training experts in cybercrime counteraction; gaining and sharing positive experience; effort coordination of the law enforcement agencies of ICPO member states carrying out international investigative activities) are described. The author emphasizes the necessity of providing cybercrime combating expert trainings with model tasks developed by Interpol as its participants are not always authorized to use their own cases due to secrecy of investigation. Most vulnerable classical operating systems are characterized. The main functions of the data portal TURN BACK CRIME created to prevent artificial latency are described. The article also outlines the most common types of cyber frauds and gives the examples of sums of sustained loss. Factual material as to the participation of the Cybercrime Combating Department of the MIA of Ukraine in international investigative activities aimed at organized crime counteraction are given. It is emphasized that many banking institutions are willing to conceal cybercrimes committed against their employees and clients because of the reputation hazards. It is also outlined that at present Ukraine faces certain difficulties in solving problems of innovative experience implementation in the field of cybercrime counteraction due to the shift of the primary focus of the administrative bodies to other problems, namely complex socio-political situation and the facts of external aggression.

Keywords: cybercrime combating, foreign experience, law enforcement, training experts.

УДК 343.137.9

Р. В. Новак

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВИХ ПОРЯДКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто процесуальне значення особливих порядків кримінального провадження України та визначено основні способи спрощення кримінальної процесуальної форми. Запропоновано визначення поняття особливих порядків кримінального провадження та вказано основні ознаки кожного з них. Виділено дві групи ознак – суб'єктивні та нормативні, котрі характеризують усі особливі порядки кримінального провадження, які містяться в Кримінальному процесуальному кодексі України.

Ключові слова: особливі порядки кримінального провадження, кримінальне провадження на підставі угод, кримінальна процесуальна форма, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Побудова правової держави в Україні можлива тільки за умови комплексного та системного реформування всіх сфер суспільного

© Новак Р. В., 2014

життя, складовою частиною якого виступає судово-правова реформа. Одним із основних шляхів реформування кримінального процесуального права є спрощення й прискорення кримінального провадження та розширення меж диспозитивності кримінального процесу. На підставі цього у Кримінальному процесуальному кодексі України було введено новий розділ «Особливі порядки кримінального провадження» [1].

Проблемні питання диференціації кримінальної процесуальної форми та спрощених процедур розгляду кримінальних проваджень були предметом наукових досліджень Ю. П. Аленіна, Т. В. Варфоломєєвої, Ю. М. Грошевого, Є. Г. Коваленка, Л. М. Лобойка, М. М. Михеєнка, П. Ф. Пашкевича, П. В. Пушкар, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, В. П. Шибіка, О. Г. Шилю та інших науковців. Утім, зважаючи на складність досліджуваної проблеми і суттєвого реформування кримінального процесуального законодавства, виникає необхідність у її подальшому дослідженні та ґрунтовному аналізі.

Мета статті полягає у розкритті кримінального процесуального значення особливих порядків кримінального провадження та окреслення специфіки використання таких порядків у системі кримінальної юстиції.

Порядок кримінального провадження – це правовий режим кримінальної процесуальної діяльності, що включає дотримання юридичних процедур, виконання певних процесуальних умов та забезпечення гарантій у кримінальному провадженні. Тому діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також усіх осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, є упорядкованою, врегульованою та єдиною для всіх (в межах функціональних обов'язків кожного органу) системою дій.

Кримінальну процесуальну форму характеризують такі ознаки, як загальність, єдність та обов'язковість. Загальність кримінальної процесуальної форми передбачає і її диференціацію. Під диференціацією кримінальної процесуальної форми слід розуміти можливість у рамках єдиної судової системи, єдиного кримінального процесуального законодавства, ґрунтуючись на єдиних засадах кримінального провадження, вирішувати єдині завдання кримінального процесу різними способами.

У науці кримінального процесуального права виділяють два способи диференціації кримінальної процесуальної форми: спрощення кримінальної процесуальної форми (наприклад, спрощення провадження щодо кримінальних проступків, здійснення кримінального провадження на підставі угод) та ускладнення кримінальної процесуальної форми (наприклад, вчинення злочинів неповнолітніми чи обмежено осудними). Метою спрощення є раціоналізація та прискорення кримінального судочинства, водночас ускладнення кримінальної процесуальної форми обумовлене доцільністю встановлення додаткових гарантій для окремих категорій осіб [2, с. 14, 15].

Кримінальні провадження, яким характерні окремі процесуальні умови, або ті, котрі проводяться стосовно певної категорії осіб, що характеризуються специфічними юридично значущими властивостями, здійснюються за особливим порядком. Особливим порядком кримінального провадження врегульовані розділом шостим КПК України, і до них належать такі: 1) кримінальне провадження на підставі угод (глава 35); 2) кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (глава 36); 3) кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (глава 37); 4) кримінальне провадження щодо неповнолітніх (глава 38); 5) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (глава 39); 6) кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (глава 40); 7) кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебувають за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (глава 41) [1].

Таким чином, особливі порядки кримінального провадження – це така форма здійснення кримінального судочинства, за якої поряд із звичайним порядком здійснення кримінального провадження застосовуються процесуальні форми, котрі передбачають як спрощення процедури у злочинах невеликої тяжкості, так і її ускладнення в особливо тяжких злочинах, що потребують особливої процесуальної захищеності законних інтересів учасників кримінального провадження.

У науковій літературі виділяють два способи спрощення кримінальної процесуальної форми [3, с. 138; 4, с. 10]:

- уникнення або невикористання окремих елементів кримінальної процесуальної форми, наприклад, непроведення досудового розслідування в загальному порядку відповідно до КПК України чи виключення судового слідства зі стадії судового розгляду справи в суді першої інстанції;

- проведення кримінального провадження у найбільш стислій строки, наприклад, здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, що характеризується особливостями відносин між потерпілим і особою, яка вчинила правопорушення, та дозволяє стверджувати про високу ймовірність їх примирення.

Проаналізувавши наукові погляди щодо особливостей порядків кримінального провадження [3; 4, с. 10–65; 5], доцільно доповнити вказаний перелік способів спрощення кримінальної процесуальної форми з огляду на таке. КПК України ввів новий інститут – кримінального процесу – кримінальне провадження на підставі угод, тим самим запровадивши новий додатковий елемент кримінальної процесуальної форми – угоду. Поява такого нового елемента значно спрощує здійснення кримінального провадження, оскільки, по-перше, з моменту укладення та підписання угоди підозрюваний та обвинувачений позбавляються права на проведення досудового розслідування в загальному порядку;

по-друге, судове слідство не проводиться в повному обсязі відповідно до КПК України; по-третє, з моменту затвердження угоди судом першої інстанції сторони угоди обмежені у праві на апеляційне оскарження вироку суду, який ухвалено на підставі угоди.

Особливий порядок кримінального провадження співставляється із загальним – як логічні категорії «окремого» та «загального». Застосування особливого порядку кримінального провадження означає, що кримінальне провадження в цілому здійснюється за загальними правилами, однак із урахуванням низки особливостей, визначених у правових нормах КПК України. У зв'язку з цим доцільно виокремити основні ознаки кожного особливого порядку, визначеного у кримінальному процесуальному законодавстві.

1. Кримінальне провадження на підставі угод здійснюється з моменту підписання сторонами угоди (угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим або угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості). Укладення угоди звільняє підозрюваного чи обвинуваченого від проведення досудового розслідування та судового провадження у загальному порядку відповідно до КПК України.

2. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може розпочатися слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 477 КПК України. Відмова потерпілого, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення відповідно до ч. 4 ст. 26 Кримінального кодексу України [6].

3. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб проводиться із урахуванням особливостей правового статусу таких осіб. Специфіка здійснення кримінального провадження полягає в такому: встановлено особливий порядок пред'явлення таким особам повідомлення про підозру (наприклад, письмове повідомлення про підозру народному депутату України, судді Конституційного Суду України, професійному судді здійснюється Генеральним прокурором України або його заступником відповідно до п. 2, 3 ч. 1 ст. 481 КПК України); передбачено створення спеціального органу – державне бюро розслідувань, яке уповноважене здійснювати досудове розслідування щодо народного депутата України, Генерального прокурора чи його заступників та інших осіб відповідно до ч. 4 ст. 216 КПК України; запроваджено спеціальну процедуру здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (наприклад, проведення щодо адвоката оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора України, його заступників, прокурора АРК, області, міста Києва та міста Севастополя відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 23 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [7]) тощо.

4. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх характеризується особливостями предмета доказування (особлива увага приділяється додатковому вивченню характеристики неповнолітнього, дослідженню причин і умов, що сприяли вчиненню неповнолітнім кримінального правопорушення). Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані вчиняти процесуальні дії у порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим і психологічним особливостям. Досудове розслідування щодо неповнолітнього здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ч. 2 ст. 484 КПК України) [1]. Крім того, у кримінальному процесуальному законодавстві визначено низку особливостей проведення судового провадження щодо неповнолітніх та застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

5. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру визначається загальними правилами КПК України з урахуванням передбачених законом особливостей : 1) встановлення обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню; 2) порядку реалізації процесуальних прав особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру; 3) забезпечення обов'язкової участі захисника під час досудового розслідування та судового провадження; 4) використання певних видів запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру; 5) проведення обов'язкової судово-психіатричної експертизи; 6) закінчення досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру [2, с. 680–682].

Варто зазначити, що до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи, як передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом або поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Вказані запобіжні заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби.

6. Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводиться з дотриманням вимог режиму секретності відповідно до закону України «Про державну таємницю» [8]. У такому виді кримінального провадження встановлено

особливі вимоги до: 1) тексту процесуальних рішень, які в окремих випадках оформляються відповідно до приписів секретного діловодства; 2) документів, якими підтверджуються повноваження осіб, що беруть участь у здійсненні кримінального провадження, оскільки допускаються особи, котрі мають допуск до державної таємниці відповідної форми і яким надано допуск до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв відповідно до ст. 22–27 закону України «Про державну таємницю» [8]¹; 3) проведення експертизи у кримінальному провадженні; 4) надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять відомості, що становлять державну таємницю.

7. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебувають за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, характеризується такими особливостями:

- категорією кримінального провадження – кримінальні процесуальні відносини поширюються виключно на кримінальні правопорушення, зазначені у ст. 520 КПК України [1];

- колом уповноважених суб'єктів, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, а саме: представники консульських установ, дипломатичних представництв, члени екіпажу повітряного, морського або річкового судна тощо;

- суб'єктами, котрі здійснюють конкретно визначені процесуальні дії, спрямовані на припинення кримінального правопорушення, визначеного у ст. 519 КПК України. Вказані особи у ст. 519 КПК України не замінюють собою органи досудового розслідування, а лише виконують суворо обмежене коло початкових процесуальних дій, які є необхідними для вирішення завдань кримінального судочинства. Одразу після завершення таких дій матеріали передаються у відповідні правоохоронні органи для здійснення кримінального провадження у загальному порядку відповідно до ст. 216 та гл. 41 КПК України;

- переліком дозволених процесуальних дій та особливим порядком їх проведення – під час провадження дозволяється здійснювати тільки такі процесуальні дії: тимчасове вилучення майна, законне затримання особи, обшук житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді, особистий обшук без ухвали слідчого судді, огляд

---

¹ Нововведенням у КПК України є те, що підозрюваному чи обвинуваченому дозволяється брати участь у кримінальному провадженні у спрощеному порядку – без проходження стандартної процедури оформлення допуску до державної таємниці. Для цього достатньо роз'яснити зазначеним суб'єктам вимоги ст. 28 закону України «Про державну таємницю» та попередити про кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці.

місця вчинення кримінального правопорушення (ст. 520–522 КПК України) [1];

– строками здійснення кримінального провадження, що регламентовані ст. 520–522 КПК України [1].

Отже, кожному окремому порядку кримінального провадження, що визначені у розділі шостому КПК України, притаманні різні процесуальні умови їх здійснення. Утім, на підставі зазначеного доцільно виділити такі групи ознак, що характеризують усі особливі порядки кримінального провадження.

1. Суб'єктні – особливі порядки кримінального провадження переважно проводяться щодо спеціального суб'єкта, зокрема:

а) осіб, які мають додаткові правові гарантії з боку держави – суддя, народний депутат України, адвокат, представник дипломатичних та консульських установ тощо;

б) осіб, котрим характерні певні соціально-психологічні особливості, наприклад, нестійка психіка, підвищена емоційність, незрілість мислення, недостатність практичного досвіду. До таких осіб варто відносити неповнолітніх, обмежено дієздатних чи недієздатних осіб;

в) осіб, які в межах виконання своїх службових повноважень, мають доступ до державної таємниці;

г) осіб, які добровільно використовують передбачені кримінальним процесуальним законом засоби для спрощення проведення кримінального провадження, наприклад, підозрюваний чи обвинувачений, котрі укладають угоди, особи, які подали заяву про розгляд провадження у формі приватного обвинувачення.

2. Нормативні – специфіка правового регулювання окремих суспільних відносин потребує особливого порядку здійснення кримінального провадження, а саме:

а) у сфері обігу інформації, яка становить державну таємницю, нормативно-правовою основою проведення кримінального провадження, окрім КПК України та КК України, є закони України «Про інформацію» [9] та «Про державну таємницю» [8], Звід відомостей, що становлять державну таємницю [10], Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях [11] тощо;

б) у сфері міжнародного співробітництва порядок здійснення кримінального провадження, включаючи кримінальне процесуальне законодавство, регламентований міжнародними конвенціями, наприклад, Конвенцією про правопорушення та деякі інші акти, вчинені на борту повітряного судна (1963 р.) [12], Конвенцією про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (1973 р.) [13] та чинними нормативними актами – законом України «Про дипломатичну службу» [14], Положенням про дипломатичне представництво України за кордоном [15].

На підставі проведеного дослідження можна дійти таких **висновків**:

1. Основними способами спрощення кримінальної процесуальної форми є: а) невикористання окремих елементів цієї форми, б) встановлення для здійснення кримінального провадження стислих строків, в) введення у кримінальну процесуальну форму додаткових елементів, що виступають фактором прискорення здійснення кримінального судочинства. Метою, яка об'єднує наведені способи, є те, що всі вони направлені на: 1) усунення чи ліквідацію у загальній процедурі кримінальної процесуальної форми певних процесуальних умов (наприклад, зменшення строків досудового розслідування, непроведення судового слідства під час розгляду справи у суді першої інстанції); 2) зміну форми вираження процесуальних гарантій із метою приведення їх відповідно до завдань спрощеної кримінальної процесуальної форми.

2. Кожному особливому порядку кримінального провадження характерні свої особливості, ознаки та процесуальні умови, завдяки яким вони можуть здійснюватися. Утім, слід виділити дві групи ознак – суб'єктивні та нормативні, які об'єднують усі особливі порядки кримінального провадження.

Подальшого наукового дослідження потребують питання щодо визначення особливостей кримінального провадження на підставі угод, а саме дослідження інституту угод як прояву диференціації кримінальної процесуальної форми.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88. 2. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. – Харків : Право, 2013. – 824 с. 3. Азаров В. А. Упрощенные судебные производства уголовного процесса России и специфика их процессуальной формы / В. А. Азаров, А. В. Боярская // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 353. – С. 136–141. 4. Якимович Ю. К. Дифференциация уголовного процесса : учебник / Ю. К. Якимович, А. В. Ленский, Т. В. Трубникова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2001. – 300 с. 5. Рустамов Х. У. Дифференциация форм уголовного процесса (современные тенденции и проблемы совершенствования) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Рустамов Хасплат Умалатович. – М., 1998. – 40 с. 6. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. 7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. 8. Про державну таємницю : закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93. 9. Про інформацію : закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650. 10. Звід відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12 серп. 2005 р. № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>. 11. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : затв. постановою Кабінету

Міністрів України від 18 груд. 2013 р. № 939-ДСК. – Служб. док. **12.** Конвенция о правонарушениях и некоторых других действиях, совершённых на борту воздушного судна (Токио, 14 сент. 1963 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_244. – Назва з екрана. **13.** Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів: від 14 груд. 1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389. **14.** Про дипломатичну службу : закон України від 20 верес. 2001 р. № 2728-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2728-14>. **15.** Положення про дипломатичне представництво України за кордоном : розпорядження Президента України від 22 жовт. 1992 р. № 166/92-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166/92-pp>.

Надійшла до редколегії 12.12.2014

Новак Р. В. Понятие и значение особых порядков уголовного производства

Рассмотрено процессуальное значение особых порядков уголовного производства Украины и определены основные способы упрощения уголовной процессуальной формы. Предложено определение понятия особых порядков уголовного производства и указаны основные признаки каждого из них. Выделены две группы признаков – субъективные и нормативные, характеризующие все особые порядки уголовного производства, закрепленные в Уголовном процессуальном кодексе Украины.

Ключевые слова: особые порядки уголовного производства, уголовное производство на основании соглашений, уголовная процессуальная форма, Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Novak R. V. The concept and meaning of special procedures of Criminal Proceedings

The concept of special procedures of criminal proceedings is defined in the article; the main features of each special procedure of criminal proceedings are stated; groups of features that characterize all special procedures of criminal proceedings are outlined.

The objective of the article is the disclosure of criminal procedural meaning of special procedures of criminal proceedings and outlining the specifics of using such procedures in the system of criminal justice.

The methodological basis of the article is a set of general and specific methods of research. Structural and logical method is used for the development and characteristics of seven special procedures of criminal proceedings, which are defined in the sixth section of the Criminal Procedural Code of Ukraine. Formal and legal, dialectical methods are used for defining the concept of special procedures of criminal proceedings, ways of simplifying the criminal procedural form.

It is indicated that the main ways of simplifying the criminal procedural form are: a) not using some elements of this form; b) setting tight deadlines for realization of criminal proceedings; c) introduction of additional elements into criminal procedural form that act as a factor of accelerating the implementation of criminal justice.

It is determined that each special procedure of criminal proceedings has its peculiarities, characteristics and procedural conditions, which assist their realization. Two groups of features – subjective and regulatory that integrate all special procedures of criminal proceedings are separated.

Keywords: special orders of the criminal proceedings, criminal proceedings on the basis of the agreement, criminal procedural form, Criminal Procedure Code of Ukraine.

УДК 344.15

А. С. Овчаренко

ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ТРИМАННЯ У ДИСЦИПЛІНАРНОМУ БАТАЛЬЙОНІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Предметом дослідження є ліквідація покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Метою статті є формулювання науково обґрунтованих висновків з цього приводу. Вперше зроблено спробу надати оцінку аргументам як прихильників подальшого існування дисциплінарного батальйону, так і їх опонентів. Зроблено висновок, що спроба здешевлення покарання за рахунок ліквідації дисциплінарної частини суперечить гуманізації державної політики у сфері виконання покарання. Основний висновок роботи полягає у тому, що таку установу ліквідувати не доцільно.

Ключові слова: дисциплінарний батальйон, мета покарання, виправлення злочинця, рецидив, засуджений військовослужбовець.

У зв'язку з останніми подіями, що відбуваються в Україні, увага науковців і практиків все більше концентрується на питаннях національної безпеки та її сегмента – військової безпеки. Не буде перебільшенням сказати, що серед них одним із ключових питань є кримінальна відповідальність військовослужбовців взагалі та види покарань, які можуть до них застосовуватися, зокрема. Саме до останніх і відносяться тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Дослідженням такого виду покарання, як тримання у дисциплінарному батальйоні, займалися такі українські вчені: В. Бондарев, В. Бугаєв, Г. Гринько, С. Дячук, М. Карпенко, М. Мельник, М. Туркот, М. Хавронюк. Поряд із дослідженням питань удосконалення правового забезпечення цього виду покарання виникла наукова дискусія з приводу доцільності його подальшого існування.

Ці проблеми не є унікальними для України. Так, у 2009 р. у Казахстані було ліквідовано дисциплінарні військові частини з одночасним внесенням відповідних змін до Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів Республіки Казахстан. Тримання у дисциплінарному батальйоні як покарання було замінено на арешт військовослужбовців із відбуванням на гауптвахті. Аналогічно дисциплінарні батальйони було ліквідовано у Республіці Білорусь у 2011 р. [1, с. 5].

© Овчаренко А. С., 2014

Останніми роками питання ліквідації дисциплінарних частин обговорюється у РФ, де залишилося два дисциплінарних батальйони.

Думки вчених із цього приводу різняться. Так, О. М. Сарнавський зайняв категоричну позицію з приводу необхідності залишення тримання у дисциплінарному батальйоні у системі покарань [2]. В. М. Куц виступає за виключення цього виду покарання із Кримінального кодексу України зі збереженням дисциплінарного батальйону як спеціальної військової частини [3]. І. Б. Медицький взагалі виступає за ліквідацію і виду покарання, і навіть самої установи як такої [4].

Таким чином, проблема доцільності покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні залишається не вирішеною. **Завданням** статті є формулювання науково обґрунтованих висновків із приводу ліквідації або необхідності залишення виду покарання, що розглядається, шляхом аналізу аргументованих точок зору науковців, а також ретроспективного та компаративістського методів дослідження.

О. М. Сарнавський звертає особливу увагу на те, що в останні роки реформи, які проводилися у військовій судовій та правоохоронній сферах, детермінували перегляд ряду питань, у тому числі і питань, пов'язаних із призначенням, виконанням та відбуванням покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. У військовому середовищі доцільність цього виду покарання, ефективність його застосування, економічна складова його виконання стали все частіше предметом обговорення та відповідно-го відображення у службовому документообігу [2, с. 446].

Як зазначає І. Б. Медицький, з одного боку, виключення із системи покарань такого його виду, як тримання у дисциплінарному батальйоні, може «гальмувати» процес подальшої гуманізації інституту покарання у кримінальному судочинстві, одним із принципів якого є широке застосування альтернативи позбавленню волі [4, с. 682]. На це звертає увагу і О. М. Сарнавський [2, с. 449]. З другого ж, він вважає, що вченими наводяться достатньо переконливі аргументи, які свідчать про значну «втрату» дисциплінарним батальйоном свого потенціалу [4, с. 682]. Проте, на нашу думку, не всі аргументи, принаймні ті, що наводяться І. Б. Медицьким, є однозначно безспірними.

Так, він зазначає, що сьогодні у складі Військової служби правопорядку у Збройних силах України функціонує один дисциплінарний батальйон [4, с. 682]. Взагалі видається, що цей факт сам по собі є нейтральним і не свідчить ані на користь подальшого існування дисциплінарного батальйону, ані у бік його ліквідації. Наприклад, О. М. Сарнавський, який є прибічником збереження цієї установи, також наводить це [2, с. 447]. Далі І. Б. Медицький зазначає, що відомості статистики свідчать про негативну динаміку застосування судами покарань цього виду. І сам же приводить, зокрема, такі показники призначення покарання: у 2002 р. – для 137 військовослужбовців, у 2003 р. – для 102 військовослужбовців, у 2004 р. –

для 124 військовослужбовців тощо [4, с. 683]. Із наведених даних видно, що динаміка кількості винесених вироків із засудженням до покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні не є лінійною. Це можна простежити і за подальшою статистикою Міністерства оборони: станом на 1 січня 2013 р. кількість військовослужбовців, які відбували покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні, становила 8 осіб (станом на 1 січня 2012 р. – 3 особи, на 1 січня 2011 р. – 18 осіб) [5, с. 5].

Крім того, посилання на те, що питома вага засуджених військовослужбовців (яким призначено усі види покарань) стосовно загальної кількості засуджених стабільно складає 0,4 % [4, с. 683], взагалі видається некоректним. У такому випадку може виникнути «необхідність» ліквідації покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за критерієм долі спеціального суб'єкта (посадової особи), якому призначений цей вид покарання.

Щоб оцінити дійсне значення цього покарання можна використати інші показники, які, наприклад, надає Р. В. Гринько. Так, він зазначає, що у 2001 р. військовими судами гарнізонів покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців було застосоване відносно 43 % від загальної кількості засуджених, а за перше півріччя 2002 р. покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні було застосоване у 52 % випадків від загальної кількості засуджених військовослужбовців [6, с. 150]. Як ми бачимо, абсолютні цифри у відсотках можуть давати доволі різючі результати залежно від того, який критерій буде покладено в основу визначення цих процентів.

Підхід, за яким згідно з новою політикою у цій галузі у разі застосування покарань необхідно враховувати суто прагматичні, тобто економічного характеру, міркування, взагалі видається антинауковим. І тому аргумент, що це твердження цілком слушно може бути використане і щодо покарань, які «відживають» своє, підтверджуючи ефективність для досягнення мети покарання лише екскурсом в історію [4, с. 683], взагалі не витримує жодної критики.

Ми вважаємо, що лише ця ознака не може стати обґрунтуванням пропозиції щодо ліквідації дисциплінарної військової частини. Адже, як у свій час наголошував ще М. І. Фалєєв, здешевлення покарання не сприяє реалізації його мети, а найменш затратним видом покарання є страта, витрати на яку завершуються одночасно з її виконанням.

Так, ще у 1902 р. цей відомий військовий юрист, офіцер у своїй дисертації на здобуття звання екстраординарного професора за кафедрою військово-кримінальних законів в Александрівській військово-юридичній академії на тему «Цілі військових покарань» зазначав: «Найбільше число заперечень проти позбавлення волі, як покарання військового, звертається проти його незручності та злочинності. На цю властивість не можна не зважати. Дійсно, військове ув'язнення, яким

би короткостроковим воно не було, все-таки забирає в армії її діячів, викликає необхідність витрати певних засобів на облаштування місць ув'язнення, адміністрацію тощо. Звичайно, страта, тілесне покарання, позбавлення прав відрізняються зручновиконуваністю, швидкістю; ув'язнення вимагає часу, але водночас дає можливість говорити і про виправний вплив на винного і про залякування. Ця гнучкість повинна поглинути собою всі недоліки ув'язнення, до яких, між іншим, належить і дорожнеча військової в'язниці. Але, відриваючи солдата тимчасово від служби, військово ув'язнення у той же час не забирає кошти для продовження військової освіти та виховання винного: військові вправи і заняття можуть, деякою мірою, замінити собою працю ув'язнених і, таким чином, час, проведений у в'язниці, не пропаде дарма» [7, с. 399] (переклад наш. – А. О.).

Теза про те, що держава, безумовно, повинна рахуватися з економічними витратами, забезпечуючи тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні [4, с. 683], заслуговує на увагу. Адже прихильники ліквідації такого виду покарання, як тримання у дисциплінарному батальйоні, наводили аргумент, що для забезпечення виконання покарання у виді такого тримання державою залучається кількість працівників, яка в декілька разів перевищує число осіб, до яких застосовується покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Саме цю підставу у числі інших покладено в обґрунтування закону Республіки Білорусь, яким було ліквідовано дисциплінарний батальйон [1, с. 5].

Враховуюче це, 30 грудня 2012 р. відповідно до директиви Міністра оборони України № Д-322/1/15дск «Про проведення додаткових організаційних заходів у Збройних Силах України у 2012 р.» від 17 жовтня 2012 р. Київський дисциплінарний батальйон (військова частина А0488) було передислоковано у район розташування військового містечка № 225 (будівлі гауптвахти Центрального управління Військової служби правопорядку у Збройних силах України). Цією ж спеціальною директивою було змінено і штатну чисельність дисциплінарного батальйону. Наразі штатним розписом у військової частині А0488 передбачено 23 військовослужбовці, а не близько 200, як було раніше.

Водночас ми погоджуємося з О. М. Сарнавським, який наголошує на тому, що не може бути визначальним (ставитись у протиположність) у вирішенні цього питання такий чинник, як економічна складова (кількість задіяного персоналу для забезпечення виконання покарання, цінність території, на якій розміщена установа, тощо) [2, с. 451]. Дійсно, перенесення дисциплінарного батальйону на територію будівлі гауптвахти породжує нові питання щодо виконання покарання. Якщо раніше вчені дорікали на відсутність правового забезпечення для роздільного тримання засуджених військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні [4, с. 684; 8, с. 263], то відтепер виникає питання про ізоляцію осіб, які відбувають різні види покарання.

У літературі висловлюється думка, що направлення в дисциплінарний батальйон як вид покарання – це анахронізм. Так, В. М. Куц уважає, що перетворення армійських підрозділів у місця відбування покарання в демократичній державі недопустиме. Інша справа – тримання в них не злочинців, а військовослужбовців, звільнених від кримінальної відповідальності. Тому вчений запропонував новеду в кримінальну правотворчість у формі звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовця з направленням його до дисциплінарної військової частини [3, с. 32].

Слід зазначити, що ця ідея не є новаторською. До введення у систему покарань такого виду, як арешт, у КК України 1960 р. було передбачено тримання військовослужбовців на гауптвахті замість виправних робіт строком до двох місяців (ч. 2 ст. 34), яке за своїм правовим змістом і порядком відбування було близьке арешту. Оскільки це покарання не входило до системи покарань, передбачених ст. 23 названого Кодексу, то в теорії кримінального права серед учених тривалий час існували суперечки, чи є воно самостійним покаранням чи є заміною покарання – дисциплінарним стягненням [9, с. 733].

У цьому контексті неможливо не погодитися з О. М. Сарнавським, який акцентує увагу на тому, що будь-які зміни у нормуванні питань, пов'язаних із інститутом покарання, мають бути науково обґрунтованими. При цьому для наукових висновків повинна використовуватися емпірична база, у тому числі й стосовно повторності вчинення злочинів [2, с. 446].

Згідно зі статистичними даними, наданими Головним управлінням ВСП за період з 1 січня 2009 р. до 25 січня 2012 р., засудженими військовослужбовцями під час відбування покарання у дисциплінарному батальйоні не вчинено жодного злочину. Під час проходження військової служби після відбування цього виду покарання за вказаний період вчинено злочин лише одним військовослужбовцем [2, с. 450].

Погоджуємося, що ця статистика є аргументом на користь дієвості та необхідності збереження в існуючій системі покарань цього виду покарання [2, с. 451], хоча, можливо, і не беззаперечним, проте таким, що має враховуватися у комплексі.

Отже, на практиці покарання у виді направлення до дисциплінарного батальйону впродовж багатьох років зарекомендувало себе як ефективний засіб виправлення військовослужбовців строкової служби, які вчинили злочини, що не представляють великої суспільної небезпеки. Таким чином, рецидив злочинності засуджених, які відбували покарання у військово-пенітенціарних установах, є суттєво меншим, ніж рецидив серед осіб, які відбували покарання у загальних (тобто цивільних) виправних установах. Варто зазначити, що це є загальносвітовою тенденцією (наприклад, у США, Великій Британії, Російській Федерації). Це пояснюється, у першу чергу, тим, що,

відбуваючи покарання у дисциплінарному батальйоні, засуджені військовослужбовці строкової служби продовжують перебувати у військовому колективі, вони не мають стосунків із особами інших категорій засуджених, які відбувають інші види покарання (наприклад, позбавлення волі) [2, с. 450].

Тому таку установу недоцільно ліквідувати. Йдеться про її трансформацію у контексті реформи кримінального судочинства, зокрема у разі запровадження інституту кримінальних проступків. Адже разом із кримінальними проступками з'являться і кримінальні стягнення, які також будуть мати особливість під час застосування до військовослужбовців.

У цьому зв'язку видаються перспективними подальші розвідки у напрямку трансформації дисциплінарного батальйону в установу для виконання спеціальних видів кримінальних стягнень. Бачиться позитивним досвід США, в яких у 1968 р. у Форті-Райлі, штат Канзас, був створений Центр із системою виправного навчання армії. Його метою було повернення військовослужбовців до несення служби з покращеними якостями та мотивацією шляхом інтенсивного навчання, нагаду та виправних робіт. Він був визначений як перший буткамп («boot camp»), або програма «короткочасного позбавлення волі». Протягом восьми тижневої програми сержанти-інструктори стройової підготовки та спеціалісти з виправлення контролювали індивідуальний прогрес [10, р. 12].

Одночасно з реформуванням можливо було б переглянути і назву «дисциплінарний батальйон», адже з цього приводу у літературі зустрічаються часті дорікання. Але це вже є предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел: 1. Левчук Н. Прошай, дисбат! [Електронний ресурс] / Николай Левчук // Белорусская военная газета : Во славу Родины. – 15.07.2011. – № 131. – С. 5–6. 2. Сарнавський О. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як вид покарання / О. Сарнавський // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 446–451. 3. Куц В. М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути / В. М. Куц. – Харків : Ксілон, 1999. – 204 с. 4. Медицький І. Б. Відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: сучасні реалії / І. Б. Медицький // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 681–685. 5. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2012 : Доповідь пенітенціарного товариства України «Донецький меморіал» / уклад. О. Букалов. – Донецьк : Схід. видав. дім, 2013. – 32 с. 6. Гринько Р. В. Питання кримінального покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців / Р. В. Гринько // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 1. – С. 150–156. 7. Фалієв Н. И. Цілі воинского наказания : диссертация на соискание звания экстра-ординарного профессора по кафедре военно-уголовных законов в Александровской военно-юридической академии / Фалієв Н. И. – СПб. : Тип. «В. С. Балашев и Ко», 1902. – 525 с. 8. Богатирьов І. Тримання в дисциплінарному

батальйони військовослужбовців (проблеми і пропозиції) / Богатирьов І., Сокоринський Ю. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 52. – 2011. – С. 262–266. **9.** Бугаєв В. О. Особливості застосування кримінального арешту у відношенні військовослужбовців / В. О. Бугаєв // Актуальні проблеми політики. – Вип. 13–14. – 2002. – С. 732–738. **10.** Anderson J. F. Boot Camps: An Intermediate Sanction / J. F. Anderson, L. Dyson & J. C. Burns. – Lanham, Maryland : University Press of America, 1999. – 169 p.

Надійшла до редколегії 02.12.2014

Овчаренко А. С. Касательно ликвидации наказания в виде содержания в дисциплинарном батальоне военнослужащих

Предметом исследования является ликвидация наказания в виде содержания в дисциплинарном батальоне военнослужащих. Целью статьи есть формулирование научно обоснованных выводов по этому поводу. Впервые осуществлена попытка дать оценку аргументам как сторонникам дальнейшего существования дисциплинарного батальона, так и их оппонентам. Сделан вывод, что попытка удешевления наказания за счёт ликвидации дисциплинарной части противоречит гуманизации государственной политики в сфере исполнения наказания. Основной вывод работы состоит в том, что такое учреждение ликвидировать не целесообразно.

Ключевые слова: дисциплинарный батальон, цель наказания, исправление преступника, рецидив, осуждённый военнослужащий.

Ovcharenko A. S. Concerning the elimination of punishment in the form of detention of servicemen in a disciplinary battalion

The research subject of this paper is the elimination of punishment in the form of detention of servicemen in a disciplinary battalion. The objective of the paper is the formulation of scientifically based conclusions about the elimination or the need to retain the punishment type in question by analyzing the reasoned opinions of scientists, as well as retrospective and comparative methods of analysis.

The timeliness of the topic in question is practically assured. Due to the recent events taking place in Ukraine, the attention of scientists and practitioners is increasingly focused on issues of national security and its segment – military security. It is no exaggeration to say that among them one of the key issues is the criminal responsibility of servicemen in general, and types of punishments that may apply to them in particular. It is the latter to which the detention in a disciplinary battalion applies.

Scientific novelty lies in the fact that doctrinal positions of scientists on the issue were compared for the first time. The attempt to give estimates to the arguments of both supporters of the continued existence of the disciplinary battalion and their opponents was made. The views of scientists of the Russian Empire, of the time when the first disciplinary battalions emerged in the territory of modern Ukraine, Russian Federation and Belarus, were analyzed. In general terms, the disciplinary battalion was compared with the boot camp in the United States.

The main results of the research are reduced to that the punishment in the form of detention of servicemen in a disciplinary battalion is effective. Repetition of crime of convicts serving sentences in a disciplinary battalion is significantly lower than the repetition among persons serving sentences in general (i.e. civil) prisons. Trying to reduce the punishment cost by eliminating the disciplinary battalion doesn't contribute to the implementation of its purpose and, in fact, it contradicts the humanization of the state policy in the field of punishment execution.

These achievements may be used in the science of criminal law. The practical significance is the ability of the Armed Forces of Ukraine to argue in favor of the feasibility of further existence of the punishment in question.

The main conclusion of the paper lies in the fact that this institution is impractical to eliminate.

Keywords: disciplinary battalion, purpose of punishment, correctional rehabilitation, convicted serviceman.

УДК 343.123.1

М. М. Перепелиця

Порядок здійснення оперативними підрозділами ОВС супроводження кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків

Визначено проблеми однакового застосування кримінального процесуального законодавства, уникнення неоднозначного тлумачення норм права під час здійснення слідчим, оперативним працівником, слідчим суддею повноважень, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчими нормативно-правовими актами. Запропоновано етапи оперативно-розшукового супроводження кримінального провадження з метою розроблення та впровадження у практичну діяльність методичних рекомендацій щодо порядку здійснення оперативними підрозділами ОВС супроводження кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків.

Ключові слова: оперативно-розшукове супроводження, забезпечення відшкодування завданих збитків, кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії.

Правовою основою моделі оперативного супроводження кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків є одночасне базування цього процесу як на нормах кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок досудового слідства, так і на нормах оперативно-розшукового права, що регламентує власне оперативно-розшукову діяльність (далі – ОРД). У такому інтегрованому правовому режимі реалізуються: узгоджені у правовому відношенні норми, що визначають підстави, умови, порядок, терміни здійснення заходів ОРД; єдині цілі й завдання діяльності суб'єктів ОРД і досудового слідства в рамках кримінального

© Перепелиця М. М., 2014

провадження; процесуалізація фактичних даних – результатів ОРД щодо забезпечення відшкодування завданих збитків та введення останніх у досудове слідство. Саме в цьому полягає міжгалузевий правовий характер супроводження, про яке і йдеться у статті.

Метою статті є розгляд сучасних положень та наявних проблем у діяльності оперативних підрозділів під час оперативного супроводження кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків.

Проблемне питання щодо оперативно-розшукового супроводження (далі – ОРС), обслуговування та забезпечення кримінального судочинства досліджували К. В. Антонов, Р. С. Белкін, Б. А. Вікторов, О. Ф. Долженков, Г. О. Душейко, В. П. Дробот, В. В. Іванов, І. П. Козаченко, В. П. Корж, А. Г. Лекарь, Є. В. Лизогубенко, Є. Д. Лук'яничков, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, І. В. Сервецький, В. Ф. Усенко, В. П. Хомколов, В. В. Шендрик, М. Є. Шумило та інші вчені.

Питання забезпечення відшкодування завданих збитків кримінальним правопорушенням у загальному контексті проблематики залишається одним із найактуальніших і найзначущих, тим паче на етапі продовження формування в Україні правової держави [1, с. 15]. Незважаючи на широку розробленість цієї теми юридичною наукою, навколо цих питань до цього часу точаться численні дискусії. Питанням здійснення адміністративної діяльності міліції в аспекті забезпечення прав і свобод людини, зокрема забезпеченню відшкодування завданих збитків кримінальним правопорушенням, приділялась увага таких учених, як О. М. Бандурка, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, М. М. Гуренко, А. М. Колодій, В. К. Колпаков та ін. [2, с. 85]. Проте проблеми здійснення супроводження кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків правоохоронними органами крізь призму вдосконалення їхніх функцій не знайшли належного висвітлення в юридичній науці.

Ми пропонуємо *під оперативним супроводженням кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків розуміти правоузгоджену на міжгалузевому (кримінальному процесуальному й оперативно-розшуковому) рівнях діяльність оперативних підрозділів, яка полягає у проведенні в рамках кримінального провадження, за письмовим дорученням слідчого, прокурора комплексу або окремих слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій із метою встановлення фактичних даних та отримання іншої, процесуально значущої оперативно-розшукової інформації, зокрема щодо забезпечення відшкодування завданих збитків, на підставі чого у визначеному законом порядку слідчий встановлює наявність або відсутність злочину і його складу, осіб (особу), винних у його скоєнні, і докази цієї вини, інші обставини, що підлягають доказуванню та мають значення для правильного вирішення питань щодо проведення певних слідчих і процесуальних дій у кримінальному провадженні, а також приймає і реалізує рішення*

щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей і близьких родичів та розшуку обвинувачених (обвинуваченого), що переходять від слідства.

Із цього формулювання та охарактеризованих вище правових і інструментальних складових змісту поняття оперативного супроводження кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків випливають такі його основні специфічні визначальні риси:

1) єдність мети й завдань, що реалізуються у цьому процесі, їх легітимний (законодавчо-правовий) характер та чітка спрямованість на інтереси (об'єкти й предмети) досудового слідства;

2) міжгалузєва правова основа, взаємне проникнення та взаємозалежність правових норм двох галузей права (кримінально-процесуального й оперативно-розшукового) з метою регулювання особливих елементів і відносин, пов'язаних із використанням у системі досудового слідства результатів ОРД;

3) функціональна узгодженість заходів і засобів ОРД із провадженням досудового слідства;

4) предметно-дієва й часова обмеженість супроводження процесуально-правовим простором, окресленим рамками кримінального провадження;

5) правовпорядковані процесуальні (процедурні щодо ОРД), організаційно-дійові й документальні відносини між слідчим і суб'єктами ОРД на засадах міжгалузєвого їх правового регулювання.

«Супроводження», як і будь-який інший правовий інститут, вимагає певної правової регуляції. Насамперед мають бути врегульовані правові (головним чином, кримінально-процесуальні й оперативно-розшукові) механізми й відповідні їм відносини, які реалізуються на перетині головних елементів відповідних діяльнісних систем: суб'єкт (суб'єкти) діяльності; об'єкт (об'єкти) діяльності; мета й підстави її проведення; заходи, засоби, методи, принципи діяльності; стадії чи етапи їх реалізації й ін. [3, с. 378].

На підставі зазначеного головну увагу приділимо розгляду базових, визначальних механізмів реалізації інституту оперативного супроводження кримінального провадження оперативними підрозділами ОВС у частині забезпечення відшкодування завданих збитків.

У широкому розумінні зазначену реалізацію можна визначити як комплексну дію, структура якої включає: а) проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і документування їх результатів із метою подальшого використання в доказуванні; б) ухвалення рішення керівником оперативного підрозділу про надання результатів слідчому; в) одержання й оцінку зазначених матеріалів слідчим; г) приєднання результатів проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій до кримінального провадження.

Підтримуючи в принципі запропоновану структуру, ми водночас, уважаємо, що її системний зміст формується й реалізується під час

проходження різних етапів ОРС кримінального провадження. Спираючись на теоретично-правові дані, ми вважаємо за необхідне визначити й розглянути зміст цієї структури в розрізі трьох основних послідовних етапів.

1. Етап прийняття рішення й документального оформлення доручення слідчим щодо проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій та застосування засобів ОРД під час оперативного супроводження кримінального провадження оперативними підрозділами ОВС у частині забезпечення відшкодування завданих збитків.

Перш за все, до нього ми маємо віднести такі компоненти, як:

а) оцінювання наявної слідчої, а також оперативно-розшукової ситуації щодо стану та перспективи повного розслідування злочину, зокрема у частині забезпечення відшкодування завданих збитків;

б) визначення конкретних потреб щодо: отримання фактичних даних про події й ознаки злочину, винних осіб та інші обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також призводять до установлення істини; розшуку обвинувачених; забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у цій стадії кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів; забезпечення відшкодування завданих збитків;

в) визначення комплексу або окремих слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій, саме за рахунок яких можуть бути задоволені зазначені потреби. Ці первинні дійові компоненти являють складну розумово-оціночну діяльність слідчого (оперативного працівника), яка зводиться до формування у них внутрішнього плану щодо проведення ОРД під час оперативного супроводження кримінального провадження оперативними підрозділами ОВС, зокрема у частині забезпечення відшкодування завданих збитків;

г) складання слідчим та спрямування в оперативний підрозділ письмового доручення щодо виконання окремих або комплексу таких завдань через проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій.

2. Етап безпосереднього проведення заходів та застосування засобів ОРД, оформлення й надання слідчому фактичних даних і іншої інформації, отриманих за їх результатами щодо забезпечення відшкодування завданих збитків. Це – суто виконавчий етап ОРД, який полягає у здійсненні під час ОРС кримінального провадження комплексу або окремих слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій, застосуванні при цьому певних оперативно-розшукових засобів, методів, що власне і складає основний зміст проведення ОРД в інтересах кримінального провадження та настання при цьому відповідних правовідносин.

Як уже було з'ясовано, проведення заходів і застосування засобів ОРД за ініціативою слідчого, прокурора в рамках кримінального провадження має відбуватися за відповідним його письмовим

дорученням, яке є обов'язковими щодо їх виконання оперативними підрозділами (п. 2 ст. 7 закону України «Про ОРД» [4], п. 3 ст. 41 КПК) [5]. Проте слід наголосити, що ці доручення самі по собі (як волевиявлення слідчого) ще не є підставами для проведення ОРД. Вони лише повинні містити в собі відповідні підстави, перелічені в п. 1–4 ч. 1 ст. 6 та в ст. 8 закону України «Про ОРД» [4]. Вважаємо, що без їх наявності оперативні підрозділи не мають права виконувати вказані доручення слідчого (ч. 2 ст. 6 закону «Про ОРД») [4].

Тому зовсім очевидно, що *першим (відправним) кроком запуску правового механізму* проведення ОРД за ініціативою слідчого має бути змістовна оцінка його доручення з метою підтвердження наявності в цих документах відповідних підстав. На жаль, як показало дослідження, у сучасному досудовому слідстві таке не практикується. Тому, на нашу думку, варто звернути увагу на окремі спірні питання, що виникають під час оперативного супроводження кримінального провадження між оперативним працівником, слідчим та слідчим суддею у частині проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, зокрема у частині забезпечення відшкодування завданих збитків:

1. Вирішуючи питання про необхідність винесення доручення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у кожному випадку слідчі зобов'язані:

- здійснювати контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування сумлінно і принципово, діяти у межах та відповідно до вимог закону;

- перевіряти наявність об'єктивної необхідності та виправданість такого втручання у права і свободи особи, з'ясувати можливість досягнення мети без проведення зазначених дій;

- враховувати, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться лише у тих випадках, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (що має бути підтверджено матеріалами кримінального провадження та належним чином обґрунтовано у відповідному клопотанні згідно з п. 7 ч. 2 ст. 248 КПК) [5], а також те, що негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст. 260, 261, 262, 263, 264 (у частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 270, 271, 272, 274 КПК [5], проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Обов'язок довести неможливість отримання таких відомостей іншим чином, ніж як у результаті негласних слідчих (розшукових) дій, покладається на особу, яка заявляє клопотання про їх проведення.

2. Розгляд усіх клопотань про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених главою 21 КПК та віднесених до компетенції слідчого судді, згідно зі ст. 247 КПК здійснюється

слідчим суддею апеляційного суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування, незалежно від місця проведення негласної слідчої (розшукової) дії [5]. У разі здійснення такого розслідування і слідчою групою клопотання про проведення негласної слідчої (розшукової) дії також розглядається слідчим суддею апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування [5].

Слідчим суддею, який розглядає клопотання щодо негласних слідчих (розшукових) дій, на відміну від слідчого судді суду першої інстанції, який обирається зборами суддів зі складу суду, згідно з п. 18 ч. 1 ст. 3 та ст. 247 КПК є голова або визначений ним суддя/судді (КПК не містить положень щодо обмеження їх кількості; натомість в п. 8-1 ч. 1 ст. 29 закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6] при вказівці на слідчого суддю апеляційного суду зазначено «суддів (суддю)») Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва чи Севастополя.

3. Характер негласних слідчих (розшукових) дій, мета їх проведення і важливість для швидкого розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів, а також для забезпечення відшкодування завданих збитків вимагають максимально оперативного як їх ініціювання, так і вирішення питання про надання відповідного дозволу або відмови в їх проведенні. Слідчий суддя згідно з ч. 1 ст. 248 КПК зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії протягом шести годин із моменту його отримання. Порушення визначених процесуальним законом строків не допускається [7].

4. Негласні слідчі (розшукові) дії, з огляду на застереження, вміщене у ч. 1 ст. 253 КПК, – про тимчасове обмеження конституційних прав під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема у разі необхідності забезпечення відшкодування завданих збитків, повідомляються як підозрюваній, так й іншій особі, конституційні права яких були таким чином тимчасово обмежені, – проводиться не лише стосовно підозрюваного, а й щодо будь-якої іншої особи, за наявності згідно зі ст. 246 КПК достатніх підстав вважати, що відповідна процесуальна дія є необхідною для отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, а інформацію про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

5. Слід мати на увазі, що процесуальні дії, передбачені ст. 263 та 268 КПК, є негласними слідчими (розшуковими) діями, дозвіл на проведення яких надає слідчий суддя суду апеляційної інстанції, інформація щодо цих дій згідно із законом України «Про державну таємницю» [8] та п. 4.12.4 і 4.12.5 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440, містить відомості, що становлять

державну таємницю [9]. Водночас дії, передбачені ст. 159, п. 7 ч. 1 ст. 162 КПК, є заходами забезпечення кримінального провадження, дозвіл на вжиття яких надає слідчий суддя суду першої інстанції; при цьому відомості щодо таких дій не становлять державної таємниці.

Подальшим кроком є проведення заходів та застосування засобів ОРД, що здійснюється у звичайному фаховому оперативно-розшуковому режимі. Проте основні правові механізми й відповідні правовідносини при цьому формуються й діють у змішаному міжгалузевому правовому полі.

Так, загальні та особливі підстави для реалізації окремих заходів і засобів ОРД за дорученнями слідчого ґрунтуються ним на матеріалах кримінального провадження. І ці підстави кримінально-процесуального правового походження являють легітимну основу щодо проведення оперативним підрозділом слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій та застосування засобів ОРД. Отже, слідчий у такому разі виступає як суб'єкт кримінально-процесуального правозастосування, внаслідок якого відкривається інший вид правозастосовної діяльності, а саме ОРД. За зворотною схемою оперативний підрозділ, діючи за волевиявленням слідчого в своєму галузевому правовому полі, є виключним суб'єктом оперативно-розшукового правозастосування. Але так само за результатами (матеріалами) ОРД, переданими слідчому, останній проводить слідчі дії або приймає процесуальні рішення, являючись суб'єктом досудового слідства.

Але специфіка ОРД полягає в тому, що вагома частина оперативно-розшукової інформації доказового характеру не може напряму потрапити до процесу досудового слідства з причин неможливості розкриття її негласних джерел. Тому у практиці в частих випадках постає питання про перетворення такої інформації в гласні фактичні дані шляхом відшукування з цією метою додаткових відкритих її джерел. Такий процес сьогодні визначають як *легалізація* оперативно-розшукових даних.

Завершальним кроком розглядуваного етапу реалізації ОРД під час ОРС кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків є надання слідчому відповідних результатів.

У контексті вищесказаного акцентуємо увагу на те, що згідно з ч. 13 ст. 9 закону України «Про ОРД» не підлягають передачі і розголошенню результати ОРД, які відповідно до законодавства України становлять державну таємницю, а також відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини. Не слід передавати слідчому результати ОРД і тоді, коли використання даних ОРД у кримінальному процесі може потягти розголошення відомостей про застосовані негласні джерела, методи ОРД, а також якщо при цьому неможливо забезпечити безпеку учасників ОРД.

3. Етап отримання і приєднання до кримінального провадження результатів проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих

(розшукових) дій у частині забезпечення відшкодування завданих збитків під час ОРС кримінального провадження. Це завершальний етап ОРС кримінального провадження і від чіткості його правових механізмів залежить успішність реалізації власне самого цього інституту. На жаль, ці механізми на сьогодні не напрацьовані, а деякі чинні правові норми щодо цього нерідко є непослідовними й суперечливими.

Перш за все, розглядаючи це питання з позицій методологічного підходу, слід визначитися щодо змісту закладеного законодавцем поняття «результат ОРД» (ч. 2 ст. 8, ч. 13 ст. 9 закону України «Про ОРД»). Офіційного тлумачення його не існує. У теорії ж щодо цього поняття пропонуються неоднозначні визначення, наприклад, що результат ОРД слід розуміти як: фактичні дані (відомості про факти), отримані оперативними підрозділами у встановленому законом порядку, про ознаки злочину, що готується, вчиняється або вчиненого; осіб, які готують, вчиняють або вчинили злочини, переховуються від органів слідства; готовий інформаційний продукт ОРД, який потребує кримінально-процесуальної трансформації й ін. У принципі, з цими визначеннями можна погодитися, бо, дійсно, результат є кінцевим наслідком ОРД, що органічно пов'язаний із її цілями й завданнями.

Проте розглядання результату ОРД лише через призму фактичних даних про злочинні діяння чи як продукт, що потребує кримінально-процесуальної трансформації, збіднює, на наш погляд, уявлення про нього. Адже до цілей і завдань ОРД, як відомо, відносяться ще й розшук осіб, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів, викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснення їх профілактики тощо. Тож очевидно, що до результатів цієї діяльності відносяться не тільки фактичні дані як можливі докази у кримінальному провадженні, але і всяка інша оперативно-розшукова інформація, що може використовуватися в інтересах досудового слідства, зокрема з метою відшкодування завданих збитків та й в цілому кримінального судочинства.

Центральною ланкою уведення результатів проведення оперативно-розшукових заходів у досудове слідство є їх оцінка, бо саме під час цього слідчий за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом, оцінює ці результати на предмет їх допустимості (можливості використання в досудовому слідстві), належності (придатності для встановлення істини в кримінальній справі) й достовірності (вірності відображення фактичних даних, зафіксованих у певних носіях, а також адекватності цих даних їх джерелам). Зауважимо, що оцінці достовірності результатів ОРД властиві значні труднощі, оскільки проведення негласних слідчих (розшукових) дій чи оперативно-розшукових заходів, як правило, відбувається здебільшого в таємному режимі. Саме тому в цьому

питанні мають діяти такі механізми, які не дозволять таємній інформації вийти за межі її режимного обігу й надійного збереження.

Завершальним кроком розглядуваного етапу реалізації ОРС кримінального провадження у частині забезпечення відшкодування завданих збитків є власне введення результатів слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій (фактичних даних) у кримінальний процес. Ми не випадково виокремили цей крок, бо приєднання слідчим предмета й документа до справи по суті являє собою кінцевий момент збирання доказу. При цьому однозначно йдеться про докази, що отримали кримінально-процесуальне оформлення та мають форму речових чи інших доказів.

Підводячи підсумки, варто зауважити, що в статті розглянуто лише окремі аспекти оперативного супроводження кримінального провадження, метою статті є загострення уваги дослідників на комплексі проблем, пов'язаних із порядком здійснення оперативними підрозділами ОВС супроводження кримінального провадження, зокрема у частині забезпечення відшкодування завданих збитків, що стало актуальними для нашого суспільства, і запропонувати один із шляхів стимуляції наукового розв'язання цих проблем. Автор буде вдячний за увагу колег і сподівається, що запропоновані ним рекомендації знайдуть певний відгук серед наукової спільноти.

Список використаних джерел: 1. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України / О. В. Негодченко ; МВС України, Юрид. акад. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2002. – 416 с. 2. Обшалов С. В. Правова регламентація оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства / С. В. Обшалов // Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. – 2012. – № 2. – С. 84–89. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsup_2012_2_16.pdf. 3. Слинько С. В. Проблемы построения уголовного процесса / С. В. Слинько // Принципы уголовного судопроизводства и их реализация в законотворческой и правоприменительной деятельности. – Київ : Нац. акад. внутр. дел Украины, 2009. – С. 377–380. 4. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 5. Кримінально-процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. : зі змін. та допов. станом на 1 верес. 2012 р. – Харків : Одиссей, 2012. – 360 с. 6. Про судоустрій та статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43. – Ст. 529. 7. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740>. – Назва з титул. екрана. 8. Про державну таємницю : закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93. 9. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12 серп. 2005 р. № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>.

Надійшла до редакції 27.11.2014

Перепелица Н. Н. Порядок осуществления оперативными подразделениями ОВД сопровождения уголовного производства в части обеспечения возмещения причинённых убытков

Определены проблемы одинакового применения уголовного процессуального законодательства, избежания неоднозначного толкования норм права во время осуществления следователям, оперативным работником, следственным судьёй полномочий, предусмотренных Уголовным процессуальным кодексом Украины, законом Украины «Об оперативно-розыскной деятельности», ведомственными нормативно-правовыми актами. Предложены этапы оперативно-розыскного сопровождения уголовного производства с целью разработки и внедрения в практическую деятельность методических рекомендаций относительно порядка осуществления оперативными подразделениями ОВД сопровождения уголовного производства в части обеспечения возмещения причинённых убытков.

Ключевые слова: оперативно-розыскное сопровождение, обеспечение возмещения причинённых убытков, уголовное производство, негласные следственные (розыскные) действия.

Perepelitsa M. M. The order of realizing the support of criminal proceedings by internal affairs units in the part of guaranteeing compensation

The article is devoted to defining the problem of similar use of criminal procedural legislation, avoiding mixed interpretation of law norms while realizing provisions by an investigator, operative officer, investigating judge provided by the Criminal Procedural Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Operative and Search Activity», departmental normative and legal acts. The author offered the stages of operative and search support of criminal proceedings aiming at elaboration and implementation of methodical recommendations into practical activity. These recommendations concern the order of realizing support of criminal proceedings by operative units of internal affairs agencies in the part of guaranteeing compensation.

The author's definition of the notion of operative support of criminal proceedings in the part of guaranteeing compensation is provided in the article; the stages of its realization are determined and studied in detail. The problems arising within the activity of operative units while operative support of criminal proceedings in the part of guaranteeing compensation are researched.

Special attention is paid to determining the results of realizing operative support of criminal proceedings in the part of guaranteeing compensation; some specific aspects of accession of the results of conducting investigative (search) actions or secret investigative (search) actions to criminal proceedings in the part of guaranteeing compensation while operative and search support of criminal proceedings related to the secret character of some measures.

The objective of the article is to focus attention of scholars and practitioners specialized in the sphere of operative and search activity and criminal process on the detailed research of the complex of problems related to the order of realizing support of criminal proceedings by operative units of internal affairs agencies in the part of guaranteeing compensation and to determine the ways to overcome them.

Keywords: operative and search support, compensation guaranteeing, criminal proceedings, secret investigative (search) actions.

УДК 343.137.5

В. В. Романюк

УЧАСТЬ ПЕДАГОГА, ПСИХОЛОГА ТА ЛІКАРЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Уточнено коло фахівців, які можуть бути залучені до процесуальних дій під час кримінального провадження щодо неповнолітніх. Підтверджено доцільність обов'язкового залучення психолога не тільки під час проведення допиту, але й інших слідчих (розушуківих) дій за участю неповнолітнього. Зазначено, що участь педагога, психолога та лікаря як спеціалістів є засобом включення до кримінального провадження щодо неповнолітніх неюридичних знань, що забезпечує індивідуальний підхід до неповнолітніх, притаманний для ювенальної юстиції.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітній, інститут застосування спеціальних знань, кримінальне судочинство, ювенальна юстиція.

Останнім часом багато уваги вчених-процесуалістів привертає інститут участі спеціалістів, який у новому КПК України отримав більш повну та змістовну регламентацію. Метою впровадження цього інституту є забезпечення повноти та всебічності досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, у тому числі і щодо неповнолітніх.

Зазначимо, що питанням участі таких спеціалістів, як педагог, психолог та лікар у кримінальному судочинстві щодо неповнолітніх певною мірою присвятили свої роботи такі вчені, як: С. В. Белан, О. Х. Галімов, Є. М. Гідулянова, А. Є. Голубов, М. О. Карпенко, О. О. Левендаренко, В. Я. Марчак, Е. Б. Мельникова, Н. В. Павлюк, І. В. Пилипенко, О. Ю. Петечел, Х. К. Черновський та інші, напрацювання яких утворили змістовну теоретичну базу для удосконалення законодавства. Слід зауважити, що питання участі педагога, психолога та лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх після прийняття нового КПК України ще недостатньо опрацьовані кримінальною процесуальною наукою. Залучення цих спеціалістів¹ до кримінального провадження у КПК України регламентовано неоднозначно, тому серед науковців зазначене питання є дискусійним. Воно також є актуальним на шляху реалізації положень закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», а також забезпечення гарантування і захисту прав неповнолітніх. Це свідчить про необхідність ґрунтовного вивчення норм законодавства

---

¹ В контексті ст. 71 КПК України їх слід розглядати як відповідних спеціалістів, адже вони володіють спеціальними знаннями, зокрема у галузі психології, педагогіки та медицини, і можуть надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

та розроблення відповідних пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України в цій частині.

Метою статті є вивчення питання участі педагога, психолога та лікаря у кримінальному судочинстві щодо неповнолітніх. Визначена мета зумовила постановку й розв'язання таких завдань: уточнення кола фахівців, які можуть бути залучені до процесуальних дій під час кримінального провадження щодо неповнолітніх; визначити доцільність обов'язкового залучення психолога до кримінального провадження щодо неповнолітніх у частині отримання від нього консультативного висновку щодо особи неповнолітнього; розробити законодавчі пропозиції, що передбачають участь психолога під час проведення не тільки допиту, але й інших слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього.

Що стосується особливого кола суб'єктів, які беруть участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, то до числа таких осіб слід віднести педагога, психолога, а також лікаря. Як слушно наголошується у фаховій літературі, їх участь, за умови належної її організації, слід розглядати не тільки як гарантію забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх, а і як обов'язкову умову ефективного провадження слідчих (розшукових) дій за участю таких осіб та підвищення ефективності роботи працівників слідчих підрозділів [1, с. 111; 2, с. 135; 3, с. 13]. З цим поглядом на їх роль ми повністю згодні. Відзначимо, що основні питання, пов'язані з участю педагога, психолога, лікаря стосуються форм використання їх спеціальних знань, характеру залучення цих осіб (обов'язкового або необов'язкового), а також уточнення кола фахівців, які можуть бути залучені до кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Так, щодо форм використання спеціальних знань, то в науці їх поділяють на два види: процесуальні та не процесуальні. Критерієм поділу при цьому виступає наявність правової (процесуальної) регламентації відповідної форми використання спеціальних знань. Але, як ми вважаємо, що стосується діяльності спеціаліста (обізнаної особи), то якщо вона відповідає певним критеріям (зокрема здійснюється в межах процедур, передбачених КПК України; її результати мають доказове або організаційно-забезпечувальне щодо кримінальної процесуальної діяльності значення; така діяльність не заборонена і не суперечить основним засадам кримінального провадження), то подібні форми діяльності спеціаліста слід допускати до застосування, вважати процесуальними і використовувати в роботі працівників слідчих підрозділів. Таке розуміння цілком відповідає розширеному підходу законодавця до визначення форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, що реалізований у новому КПК України. А щодо функціонального статусу цих обізнаних осіб, то залежно від того, яку саме роль виконує така особа, вона може свої спеціальні знання, як відмічено в літературі, використовувати як експерт, спеціаліст чи консультант [4, с. 165].

Виділяють такі форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві: консультування, проведення психологічної експертизи неповнолітніх, взаємний обмін та спільне обговорення інформації, висунення обґрунтованих версій та визначення шляхів їх розв'язання, витребування необхідних матеріалів, огляд місця події, судово-медичне дослідження трупа; залучення психолога до участі у провадженні судової дії (участь спеціаліста) тощо. З урахуванням аналізу наведених точок зору науковців і з урахуванням позицій авторів КПК України щодо форм участі спеціаліста у кримінальному провадженні зазначимо, що його участь спрямована переважно на забезпечення здійснення цього провадження. Тому вважаємо, що форми участі спеціаліста доцільно виділяти залежно від мети та наслідків його участі у досліджуваному провадженні.

У контексті основних форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх звернемо увагу на питання визначення конкретного спеціаліста, якого слід запросити до участі у слідчій чи іншій процесуальній дії. Це питання обумовлено тим, що КПК України не містить вказівок (чітких підстав), якого саме спеціаліста має залучити слідчий до участі у кримінальному провадженні чи стосовно випадку проведення конкретної процесуальної дії. У ст. 227, 491 КПК України лише вказано, що у процесуальних діях забезпечується участь педагога або психолога, а у разі необхідності – лікаря. У літературі звернуто увагу, що з огляду на сполучник «або» в ч. 2 ст. 227 КПК України логічно постає питання, чи може лікар замінити одного з цих спеціалістів або їх обох [1, с. 113]. Також щодо лікаря вказано, що «у кримінально-процесуальному законі передбачено можливість залучення до допиту неповнолітніх як спеціаліста не лише педагога, але й лікаря, причому закон не вказує, якої спеціалізації має бути такий лікар» [5, с. 31].

Вважаємо, що говорити про те, що той чи інший наведений у ст. 227, 491 КПК України спеціаліст може бути замінений іншим, не можна, як і не доцільно залучати до кримінального провадження будь-якого педагога, психолога, лікаря. Це пояснюємо тим, що кожна із вказаних у КПК України осіб (педагог, психолог, лікар) не тільки є фахівцем, який володіє спеціальними знаннями та навичками у конкретній галузі знань – педагогіці, психології, медицині, а й завдяки своїй спеціалізації забезпечує вирішення конкретних завдань та досягнення відповідних цілей слідчої чи іншої процесуальної дії. Відмічено, що кожного разу слід ставити питання щодо мети участі педагога та психолога у проведенні допиту та інших слідчих дій за участю неповнолітнього [1, с. 112]. Ми підтримуємо точку зору С. В. Белана у тому, що участь педагога повинна мати у своєму змісті надання допомоги слідчому, суду у встановленні контакту з неповнолітніми підсудними, свідками і потерпілими з урахуванням особливостей їх виховання, навчання, освіти, а участь лікаря має

полягати у залученні тих фахівців, які мають відношення до дитячих захворювань, у тому числі й нервово-психічних. Інакше кажучи, у законі мається на увазі участь не просто лікаря, а спеціаліста у галузі дитячої психології, тому має йтися про дитячого педіатра, невропатолога і психіатра [5, с. 31, 33–35] або психолога й педагога. Подібна позиція висловлена і авторами коментаря КПК України за редакцією В. Я. Тація, які вказують, що педагог повинен займатися вихованням і навчанням малолітніх або неповнолітніх такого ж віку, що і дитина, яка бере участь у слідчій дії. Психолог має бути фахівцем у галузі дитячої та юнацької психології [6, с. 570]. Щодо педагога, то зазначимо, що, по-перше, особа повинна перебувати на посаді, віднесений до педагогічних працівників [7], а по-друге, бажано, щоб вона професійно займалася педагогічною діяльністю серед малолітніх або неповнолітніх. Судова практика йде тим шляхом, що лікар залучається для проведення допиту неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення неповнолітній отримав тимчасові психічні чи фізичні розлади здоров'я [8]. Звернемо увагу також на пропозицію О. Х. Галімова, який вказує, що за цією категорією кримінальних проваджень слідчому необхідно не тільки дати можливість вибору між спеціалістами в галузі педагогіки і психології, але й право користуватися допомогою одразу кількох спеціалістів [2, с. 139].

Отже, саме з урахуванням наведених міркувань слідчому, прокурору, судді і слід виходити під час вирішення питання, якого саме фахівця залучати до тієї чи іншої процесуальної дії. Недотримання подібних рекомендацій слідчими, за слушним зауваженням Н. В. Павлюк, призводить до невиконання спеціалістами покладених на них законом функцій, а їх участь у провадженні щодо неповнолітнього стає формальною [3, с. 13].

У межах нашого дослідження окрему увагу звернемо на участь психолога. Так, підтримуючи думку ряду науковців [3, с. 13; 5, с. 28; 9, с. 113; 10] та виходячи із аналізу правозастосовної практики щодо ролі та значення психологічних знань, вкажемо на доцільність обов'язкового залучення цього фахівця до кримінального провадження щодо неповнолітніх, у тому числі в частині отримання від нього консультаційного висновку щодо особи неповнолітнього. При цьому об'єктом консультування (вивчення) можуть бути особливості характеру неповнолітньої особи, окремі акти її поведінки, питання вікової психології, окремі аспекти підготовки та проведення слідчих дій за участі неповнолітнього та призначення експертизи щодо нього тощо. На подібний зміст можливої консультації психолога вказано і О. Ю. Петечелом [11, с. 176]. Тому ми повністю підтримуємо тих фахівців, які у своїх працях вказують на надання консультації психолога статусу джерела доказу. Отриманий унаслідок цього документ повинен бути долучений до матеріалів провадження, що може

бути або «на письмову вимогу органу дізнання, слідства, прокурора, суду, адвоката» [11, с. 177–178], або «здійснено шляхом допиту консультанта-психолога або направлення запиту до відповідних установ», подаватися в письмовій формі та мати офіційний характер [9, с. 112], або більш докладно регламентувати нормами кримінального процесуального законодавства участь спеціаліста-психолога під час проведення допиту неповнолітнього [3, с. 13]. І як варіант вчені пропонують ввести до КПК України норму «Допит спеціаліста», в якій передбачити процесуальний порядок допиту спеціаліста, яким можуть бути педагог, психолог, перекладач і інші обізнані особи, окрім судового експерта. [12, с. 362–363]. Вважаємо, що це буде не «ще один папірець», а дійсно корисний засіб, спрямований на вирішення цілої низки питань, які виникають під час кримінального провадження щодо неповнолітніх як особливій формі міжособистісного спілкування людей. Так, щодо використання спеціалістами, зокрема і психологом, певних знань зазначається, що своїми висновками спеціалісти допомагають суду з'ясувати обставини справи [4, с. 169], а отримані під час досудового слідства висновки спеціалістів із медицини, психології, педагогіки про неадекватний своєму віку фізичний, інтелектуальний рівень розвитку, недостатній рівень освіти можуть бути враховані судом як пом'якшуючі обставини [13, с. 125]. І. В. Озерський зазначає, що досвідчений психолог може скорегувати формулювання питань слідчого, підказати тактику проведення слідчої дії з урахуванням психологічних особливостей особи, допомогти створити неофіційну атмосферу, зменшити напруженість, занепокоєння особи тощо [10, с. 105–106].

На думку О. Ю. Петечела, використання психологів як консультантів, спеціалістів, експертів має бути звичайним явищем під час розслідування злочинів, особливо, вчинених неповнолітніми [11, с. 172]. Тому підтримаємо пропозицію, що бажаним є внесення в чинне законодавство змін, що передбачають участь психолога під час проведення не тільки допиту, але й інших слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього, а до цього часу, як відмічають С. В. Белан та Т. О. Луценко, варто звернути на це увагу у підзаконних актах та під час офіційного тлумачення [5, с. 36]. Тим більше, що певні передумови для цього вже є. Так, у листі Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 вказано, що з метою дотримання вимог ст. 485, 487 КПК України та надання суду об'єктивної інформації про особу неповнолітнього складається Звіт, із урахуванням якого суд зможе винести рішення, що буде відповідати найкращим інтересам неповнолітнього, де одним зі змістовних елементів звіту є дані про соціально-психологічні риси неповнолітнього [8].

Ще одним питанням використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є обов'язковість чи необов'язковість участі педагога, психолога або лікаря у слідчій чи іншій процесуальній дії. Так, ст. 227 КПК України прямо передбачає, що під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Виходячи з імперативного характеру правового припису (участь саме забезпечується, а не може бути залучений чи інша умова), педагог, психолог, лікар є обов'язковими учасниками слідчих (розшукових) дій за участю цих осіб. Однак, якщо звернути увагу на спеціальну норму гл. 38 ст. 491 КПК України, яка регулює питання участі педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, то в ній міститься правило, що участь цих спеціалістів на допиті забезпечується, по-перше, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника, а по-друге, якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим. У юридичній науці щодо конкуренції загальних та спеціальних норм йдеться про «суперництво» однорівневих правових норм по горизонталі, де спеціальні норми конкретизують зміст загальноправових положень та приймаються з метою досягнення загальною нормою максимальної ефективності, врахування специфічних суспільних відносин, що нею регулюються, а тому спеціальна норма має пріоритет перед загальною [14, с. 3–4]. Тому, обираючи варіант вирішення питання участі педагога, психолога, лікаря у слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього підозрюваного, зокрема допиті, слід начебто керуватися вимогами норми спеціальної – ст. 491 КПК України. В іншому випадку виникає ситуація, коли щодо інших слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього участь зазначених спеціалістів на вимогу ст. 227 КПК України є обов'язковою, а у допиті неповнолітнього підозрюваного – з урахуванням вимог ст. 491 КПК України.

Вважаємо, що це – правова колізія, яка, з урахуванням наведених вище висновків щодо важливого значення участі педагога та психолога у досліджуваному провадженні, має негативний характер як для захисту прав неповнолітнього підозрюваного, так і для ефективності цього провадження. Зазначимо, що вже давно науковці відмічають необхідність «соціальної насиченості» або участі «непрофесійного елемента» (педагогів, психологів, лікарів) у кримінальному судочинстві щодо неповнолітніх і пропонували визнати їх участь під час провадження будь-якої слідчої дії за участю неповнолітніх як обов'язкову [2, с. 142]. Додамо, що за такого підходу взагалі слід говорити про обов'язковість їх участі під час провадження будь-яких процесуальних дій, частину яких складають слідчі (розшукові) дії.

Як шлях подолання вказаної колізії пропонуємо з урахуванням отриманих вище висновків, по-перше, ст. 227 КПК України викласти в редакції, яка б передбачала розповсюдження обов'язковості участі законного представника, педагога, психолога або лікаря у процесуальних, а не лише слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи; по-друге, в ст. 490 КПК України включити посилання на ст. 226, 227 цього Кодексу; по-третє, ст. 491 КПК України викласти в іншій редакції із назвою «Стаття 491. Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх».

Враховання наведених рекомендацій про участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх педагога, психолога, лікаря, а також реалізація пропозицій із використання їх спеціальних знань сприятиме підвищенню ефективності цього провадження в цілому та приділенню першочергової уваги інтересам неповнолітніх.

Список використаних джерел: 1. Пилипенко І. Окремі проблеми застосування законодавства щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні / Ігор Пилипенко // Публічне право. – 2013. – № 3 (11). – С. 110–118. 2. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с. 3. Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Павлюк Наталія Вікторівна. – Харків, 2011. – 20 с. 4. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань суб'єктами судочинства / В. Я. Марчак, Л. Р. Шувальська // Юридична психологія та педагогіка. – 2012. – Вип. 1 (11). – С. 164–173. 5. Белан С. В. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі / С. В. Белан, Т. О. Луценко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – Вип. 7. – С. 28–36. 6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 768 с. 7. Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників : постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 963 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-p>. 8. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : інформаційний лист Вишого спеціаліза. суду з розгляду цивіл. і кримінал. справ від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>. 9. Черновський О. К. Обливість залучення спеціаліста-психолога та надання психологічних консультацій під час судового розгляду / О. К. Черновський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Вип. 644 : Правознавство. – С. 110–114. 10. Озерський І. В. Юридико-психологічний зміст допиту в кримінальному процесі України / Озерський І. В. // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 2. – С. 103–106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/2_2014/30.pdf. 11. Петечел О. Ю. Форми використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового слідства / Петечел Олександрій Юрійович // Збірник наукових праць викладачів Юридичного інституту. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2012. –

С. 171–183. **12.** Єгупенко В. В. Участь педагога при провадженні кримінальних справ щодо неповнолітніх у суді / В. В. Єгупенко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 360–363 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_55.pdf. **13.** Карпенко М. О. Участь захисника у кримінальних справах про злочини неповнолітніх [Електронний ресурс] / Карпенко М. О. // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 4. – С. 124–127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2002_4_25.pdf. **14.** Бойко В. В. Конкуренція правових норм. Загальнотеоретична характеристика / В. В. Бойко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 1 (5). – 14 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf>.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Романюк В. В. Участие педагога, психолога и врача в уголовном судопроизводстве в отношении несовершеннолетних

Уточнен круг специалистов, которые могут быть привлечены к участию в процессуальных действиях в ходе уголовного производства в отношении несовершеннолетних. Подтверждена целесообразность обязательного привлечения психолога не только во время проведения допроса, но и других следственных (розыскных) действий с участием несовершеннолетнего. Указано, что участие педагога, психолога и врача как специалистов является средством включения в уголовное производство в отношении несовершеннолетних неюридических знаний, что обеспечивает индивидуальный подход к несовершеннолетним, присущий для ювенальной юстиции.

Ключевые слова: уголовное производство, несовершеннолетний, институт применения специальных знаний, уголовное судопроизводство, ювенальная юстиция.

Romaniuk V. V. Participation of a teacher, psychologist and physician in the criminal proceedings against minors

The relevance of the research concerning participation in the criminal proceedings against minors such specialists as a teacher, psychologist and physician is due to the creation of the juvenile justice system in Ukraine.

It is noted that the main issues related to the participation of teachers, psychologists and physicians concern the forms of using their expertise, the nature of involving these persons (mandatory or optional), and adjusting the range of professionals, who may be involved in criminal proceedings against minors. The range of persons, who may be involved in the criminal proceedings against minors such as a teacher, psychologist or physician, is specified. It is noted that the participation of these professionals is a mean of inclusion of non-legal knowledge in the criminal proceedings against minors as a special type of procedural activity, providing individual approach to minors. It is stressed that a teacher or psychologist as specialists must assist an investigator, prosecutor, court to clarify the circumstances of the case, without their legal assessment. The feasibility of mandatory involvement of a psychologist in

criminal proceedings against minors in terms of getting close consultation conclusion as to the identity of a minor is confirmed. The necessity of legislative proposals that involve the participation of a specialist-psychologist during either questioning or other investigative (search) actions involving minors is stated. It is concluded that participation of a teacher, psychologist, physician in criminal proceedings against minors regarding the use of their expertise will improve the efficiency of the proceedings in general and concentrating attention on the interests of a minor.

Keywords: criminal proceedings, minor, institution of expertise application, juvenile justice.

УДК 343.12

Я. В. Стрелюк

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ШАХРАЙСТВА

Подано оперативно-розшукову характеристику осіб, які вчиняють шахрайства і встановлено основні критерії, за якими можна розподілити вказаних осіб. Визначено категорії інформації, яку повинна містити в собі вказана оперативно-розшукова характеристика.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, шахрайство, особа злочинця, підрозділи карного розшуку.

**«...Він любить і страждає.
Любить гроші та страждає
від їх нестачі»**

*І. Льф, Є. Петров
«Дванадцять стільців»*

Вказаним в епіграфі висловом у 20-ті рр. ХХ ст. було охарактеризовано одного з найвидатніших літературних злочинців-шахраїв – Остапа Бендера. Однак, на жаль, і сьогодні вислів є актуальним, він досі доволі рельєфно характеризує осіб, які обрали спосіб заробляння на життя шляхом вчинення шахрайства. Працівники карного розшуку ОВС України вказують на те, що з кожним роком, з кожним новим фактом вчинення злочинці, які вчиняють зазначені злочини, стають ксе більш «жадібними» й водночас юридично грамотнішими. Вказане призводить до того, що сьогодні перед ОВС України постала нагальна проблема у здійсненні ефективної протидії шахрайству. Однією із запорок здійснення вказаної діяльності на високому рівні є визначення категорії осіб, які є шахраями, тобто виокремлення оперативно-розшукової характеристики шахраїв.

Питання вивчення різних аспектів оперативно-розшукової характеристики, в тому числі особи злочинця, розглядалися багатьма вченими, такими як Б. І. Бараненко, В. Я. Горбачевський,

Е. О. Дідоренко, Д. Й. Никифорчук, І. П. Козаченко, І. О. Крепаков, В. А. Ортинський, В. Д. Пчолкін, О. П. Снігерьев, М. В. Стацак, В. В. Шендрік та ін. Водночас слід зазначити, що за роки незалежності питанню оперативного-розшукової характеристики шахраїв безпосередньо були присвячені фрагментарні дослідження окремих вчених у вигляді статей і тез доповідей, а враховуючи політичні, соціальні та економічні зміни, що відбулися за останнє десятиліття, можна констатувати, що вказане питання є недостатньо теоретично розробленим.

Отже, **мета** статті – надати оперативного-розшукову характеристику осіб, які вчиняють шахрайства.

Серед науковців у сферах кримінології, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності питання характеристики особи злочинця постійно перебуває у центрі уваги. При цьому кримінолог Ю. М. Антонян вказує, що вивчення особи злочинця не є самоціллю, оскільки зрештою кримінологічні знання про особу злочинця, причини та механізми злочинної поведінки є теоретичною основою індивідуальної профілактики злочинів [1, с. 3].

У той же час у вказаних галузях права відсутнє єдине визначення змісту та складових «оперативного-розшукової характеристики особи злочинця». Наприклад, Ю. В. Олександров зазначає, що особа злочинця – це сукупність соціально-психологічних властивостей особи, які за певних ситуативних обставин (або поза ними) спричиняють вчинення злочину [2, с. 77].

Розглядаючи оперативного-розшукову характеристику осіб, які вчиняють вимагання, І. О. Крепаков виділяє узагальнення основних ознак та розробляє класифікацію інформації про злочинця за трьома категоріями:

1) інформація анатомо-фізіологічного характеру (вік, стать, етнічний тип, конституцію тіла, дієво-функціональні ознаки, наявність хвороб тощо);

2) інформація психологічного характеру (тип характеру, мотивація та мотиви, психічний стан, розумові здібності, характер мови, манера поведінки, моральні цінності тощо);

3) інформація соціального характеру (сімейний стан, соціальний статус, стосунки з рідними, освіта, судимість, роль у злочинній групі тощо).

Таким чином, перший і другий види інформації будуть становити інформацію про особистість злочинця, а третій вид інформації – додаткову інформацію, тобто інформаційний орієнтир, який буде характеризувати не лише злочинця, а й його оточення, соціальні форми, в яких він перебуває [3, с. 46].

У свою чергу підтримуємо думку О. Ю. Зуєва, який визначив, що оперативного-розшукова характеристика осіб, які збувають майно, одержане злочинним шляхом, – сукупність кримінально-правових, криміналістичних та кримінологічних даних щодо ознак осіб, які мають значення для ефективного протидії вказаному виду злочинів.

Акумулюючи вказане, можна дійти висновку, що оперативно-розшукова характеристика осіб-шахраїв – це сукупність інформації, яка містить кримінально-правові, криміналістичні та кримінологічно значущі ознаки осіб, які вчиняють шахрайство, та є необхідною для ефективною протидії вказаному виду злочинів.

Слід відзначити, що дослідниками, які розробляли питання типології осіб-шахраїв, були запропоновані їх різноманітні узагальнюючі типи. Так, О. А. Герцензон та І. М. Даньшин за результатами узагальнення судової практики виділили такі типи шахраїв:

- 1) випадкові шахраї, які здійснюють шахрайство уперше з легкодоступності, під впливом обставин або інших осіб;
- 2) шахраї-рецидивісти, які здійснюють головним чином дрібні шахрайські витівки;
- 3) шахраї – багаторазові (закоренілі) рецидивісти;
- 4) шахраї-гастролери;
- 5) шахраї, які здійснюють тривалі шахрайства;
- 6) шахраї-аферисти [4; 5].

Аналізуючи праці вчених та емпіричний матеріал, М. В. Кара виділила такі види шахраїв:

- «випадкові або побутові шахраї» (вони або вперше скоїли злочин, або покладаються переважно на свої особистісні якості, сприяливу ситуацію та вразливість жертви);
- особи, раніше засуджені за шахрайство, та інші особи, котрі не мають постійного джерела доходу;
- особи, які здійснюють так зване тривале шахрайство, котре полягає у тривалому отриманні тих чи інших матеріальних благ;
- шахраї-професіонали, спосіб життя яких пов'язаний із систематичним здійсненням злочинів, які є для них основним джерелом отримання коштів для існування [6, с. 167].

А. М. Ваксяном на підставі класифікації шахрайських прийомів було розроблено кваліфікацію шахраїв ще за такими групами: шулери, аферисти, льялькарі, шнеєрзони і формазони [7, с. 139–143].

Незважаючи на те, що вченими різних галузей було розроблено значну кількість різноманітних класифікацій особи шахрая, проте в їх основу покладено старі форми, види та способи вчинення цього злочину, які сьогодні, з огляду на нові технології та професіоналізм шахраїв, значно змінилися. Таким чином, об'єктивно змінились і кримінологічна, криміналістична та оперативно-розшукова характеристики особи шахрая.

Згідно зі статистичними даними МВС України, протягом 2014 р. було відкрито 41814 кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайських дій, тоді як протягом 2013 р. – 47142. Однак, на нашу думку, фактичне зменшення кількості зареєстрованих злочинів свідчить не про покращення ефективності діяльності правоохоронних органів, зокрема підрозділів карного розшуку,

а пов'язане тільки з підвищенням рівня латентності. Однією із причин підвищення латентності шахрайств є зростання «професіоналізму» шахраїв, їх юридичної обізнаності.

Як вірно вказує В. Я. Гайдай, особа шахрая – це, перш за все, «білокомірцевий» тип злочинців. Ці особи вчиняють злочини без застосування насильства, з використанням неправдивих відомостей. За своїм суспільним становищем шахраї є професіоналами високого або середнього рівня, у більшості випадків добре орієнтуються у законодавстві – податковому, банківському, володіють знаннями у сфері бухгалтерського обліку [8, с. 87]. Водночас слід зазначити, що шахраї – це свого роду еліта злочинного світу, талановиті артисти, меткі й виверткі, моторні в діях, нешаблонно мислячі. Вони здебільшого освічені, «релігійні», не зловживають спиртним і наркотиками, вирізняються психологічною стійкістю, оптимізмом, конформізмом, самоконтролем, добротою та чуйністю, часто мають глибокі знання в різних сферах людської діяльності. Багато з них можуть бути оцінені як фахівці у психології, економіці, інформаційних технологіях, різних галузях права. Окремі з них навіть обізнані про методи роботи правоохоронних органів [9].

Аналізуючи матеріали архівних оперативно-розшукових та кримінальних справ, а також кримінальних проваджень, можна відзначити, що останнім часом спостерігається підвищення віку шахраїв (з 18 до 24 років у 2004 р. до 30–35 років у 2015 р.), а отже їхній освітній рівень та професійні навички зростають. Взагалі за віковим критерієм особи, що вчиняють шахрайства, розподіляються таким чином: від 14 до 18 років – 7,1 %; від 18 до 25 років – 22,3 %; від 25 до 30 років – 47,2 %; від 30 до 35 років – 17,5 %; від 35 до 45 років – 13,2 %; старші за 45 років – 9,7 %. Водночас зазначимо, що у більшості випадків (73 %) шахрайства вчиняються чоловіками. Злочинна поведінка жінок відрізняється від злочинності чоловіків масштабом і характером злочинів, способами та засобами їх вчинення, вибором жертви злочинного посягання. Результати вивчення емпіричного матеріалу свідчать про те, що жінки вчиняють шахрайство у більшості випадків у складі групи, за попередньою змовою, відносно осіб похилого віку у сфері соціального забезпечення громадян, торгівлі. Водночас встановлено, що вчиняють шахрайства в 43 % жінки, які були раніше засуджені за вчинення інших злочинів проти власності, причому характерною ознакою є те, що 75 % вчинених жінками шахрайств вчиняються особами циганської національності.

Як вказувалось раніше, шахраїв відносять до інтелектуальних злочинців, що передусім обумовлено тим, що 67 % з них мають вищу освіту, 27 % – неповну вищу, і 73 % – середній та високий рівень інтелекту. Також слід відзначити, що 64,5 % шахраїв займали керівні посади у сферах бухгалтерії та бухгалтерського обліку (36,3 %), маркетингу (27 %), юриспруденції (21,4 %).

Як вірно зазначають Д. В. Єрмолович та С. В. Широких, шахраєві властивий розвинений інтелект, сила переконання, витончена наполегливість у реалізації злочинного задуму. Безпосередній контакт із потерпілим вимагає товариськості, вміння підтримувати розмову на різні теми, певної сміливості [10].

Разом із цим, відзначимо, що особи, які вчиняють шахрайства, характеризуються поміркованістю, врівноваженим темпераментом. Вказане відображається у їхній злочинній діяльності. Так, шахраї ретельно готуються до вчинення злочину, обмірковують кожен свій «крок», вивчають законодавство, вишукуючи існуючі нерегульовані питання, щоб у подальшому уникнути кримінальної відповідальності.

Зрозуміло, що метою вчинення шахрайства є збагачення. Однак для осіб, які вчиняють шахрайство у великих розмірах, «професійно», особливістю є прагнення отримати певний соціальний статус, авторитет серед ділового світу, респектабельність. Тому пристойна заробітна платня і соціальна облаштованість не завжди є тією метою, до якої прагнуть шахраї. Особи, які вчиняють шахрайства, характеризуються наявністю високого соціального статусу, тому застосування до них такого виду покарання, як позбавлення волі, справляє стримуючий вплив як на них, так і на інших потенційних злочинців, тому що, перш за все, вони побоюються втратити свій соціальний статус, респектабельність і авторитет серед ділових партнерів. Маючи достатньо виражені інтелектуальні й вольові риси характеру, багато з них стають на шлях професійної злочинної діяльності, перетворюючи її у стиль життя і спосіб одержання основного джерела існування. Для професійних шахраїв характерна також наявність злочинного інструментарію, що постійно оновлюється і виступає в ролі засобів і знарядь вчинення злочинів, а також спеціального професійного жаргону, системи жестів («маяків»). Звідси шахрайство можна назвати «інтелектуальним» видом злочину, тому що його вчинення багато в чому залежить від поведінки винного, оскільки майно (або право на майно) передається самим потерпілим на користь шахрая, причому потерпілий вважає таку передачу правомірною [6, с. 168].

Отже, враховуючи сучасні реалії, доходимо **висновку**, що працівники карного розшуку ОВС України, знаючи типологію осіб-шахраїв, основні риси їх характеру та злочинної поведінки, зможуть більш ефективно здійснювати протидію шахрайству.

Список використаних джерел: 1. Антонян Ю. М. Личность преступника – индивидуальная профилактика преступлений: сопоставление и выводы : монография / Ю. М. Антонян. – М. : Юрид. лит., 1989. – 335 с. 2. Александров Ю. В. Криминология : курс лекций / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – Київ : МАУП, 2002. – 295 с. 3. Теория і практика протидії вимогам оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України : монографія / А. В. Баб'як, І. О. Крепаков, С. Омельченко та ін. – Львів : Галиц. видавн. спілка, 2012. – 246 с. 4. Герцензон А. А. Мошенничество: Опыт конкретно-социологического исследования / А. А. Герцензон // Социалистическая законность. – 1968. – № 1. – С. 28–33.

5. Даньшин И. Н. Криминологическая характеристика личности мошенников / И. Н. Даньшин // Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – Киев : КВШ МВД СССР, 1985. – С. 143–148. 6. Кара М. В. Характеристика осіб, які вчиняють шахрайство [Електронний ресурс] / М. В. Кара // Право і Безпека. – 2012. – № 5 (47). – С. 165–169. – Режим доступу: <http://pb.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=8086>. 7. Ваксян А. М. Практика уголовного сыска : науч.-практ. сб. / А. М. Ваксян. – М. : Лига Разум, 1999. – 244 с. 8. Гайдай В. Я. Оперативно-розшукова характеристика шахраїв [Електронний ресурс] / В. Я. Гайдай // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип 32. – С. 85–90. – Режим доступу: <http://visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=9836>. 9. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ахмедшин Рамиль Линарович. – Томск, 2006. – 20 с. 10. Ермолович Д. В. Некоторые поисковые социально-психологические признаки личности мошенника [Електронний ресурс] / Д. В. Ермолович, С. В. Широких // Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1313226>.

Надійшла до редакції 19.12.2014

Стрелюк Я. В. Оперативно-розыскная характеристика лиц, совершающих мошенничество

Представлена оперативно-розыскная характеристика лиц, совершающих мошенничества, и установлены основные критерии, по которым можно распределить указанных лиц. Определены категории информации, которую должна включать в себя указанная оперативно-розыскная характеристика.

Ключевые слова: оперативно-розыскная характеристика, мошенничество, личность преступника, подразделения уголовного розыска.

Streliuk Y. V. Operative and search characteristics of persons committing fraud

The Objective of the paper is to provide modern operative and search characteristics of persons who commit fraud. Methods of the research are comparative, formal and logical. The relevance of the paper is determined by insufficient scientific elaboration of the issue, practical needs and realities of today. Results of the research are obtained by analyzing empirical material and statistical data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The areas of implementation are operative and search activity, criminal procedure, criminalistics. The practical importance of the paper is the fact that some provisions of the article may be used while writing monographs and methodical and educational textbooks and directly by operative units of the internal affairs agencies of Ukraine in combating fraud. The result of the study is a conclusion that police officers working in criminal investigative units of Ukraine, knowing typology of swindlers, the main features of their character and criminal behavior, will be able to combat fraud more effectively.

Keywords: operative and search characteristics, crime, property, fraud.

УДК 351.745(474.2)

В. В. Чумак**Діяльність муніципальної поліції в Естонській Республіці: організаційно-правовий досвід та перспективи його використання в Україні**

Досліджено правове регулювання діяльності муніципальної поліції в Естонській Республіці. Встановлено функції та завдання муніципальної поліції в Естонській Республіці. Проаналізовано структуру Департаменту та завдання директора Департаменту муніципальної поліції в Естонській Республіці. Зазначено, що муніципальна поліція у місті Таллінні діє на максимально прозорих засадах. Також обґрунтовано доцільність використання досвіду діяльності муніципальної поліції Естонської Республіки в Україні.

Ключові слова: муніципальна поліція, досвід, перспективи, Таллінн, Естонська Республіка.

В умовах кардинальних перетворень, що відбуваються останнім часом у суспільстві, розбудова демократичної та правової держави потребує становлення докорінно нових владних структур, серед яких важливе місце посідають органи внутрішніх справ України. Головним обов'язком останніх є забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Удосконалення та розвиток Міністерства внутрішніх справ України, поліпшення ефективності діяльності та наближення до європейських стандартів, зміщення акцентів на соціалізацію послуг міліції, підвищення рівня довіри з боку громадськості є нагальними потребами сучасного суспільства [1, с. 50].

На сьогодні в державі склалася ситуація, за якої громадяни, декларуючи мету забезпечувати правопорядок і аргументуючи це недовірою до органів державної влади, беруть до рук зброю (автоматичну, холодну та іншу), не маючи жодних юридичних підстав. При цьому незаконні воєнізовані формування не мають відповідної реєстрації, що є прямим порушенням низки положень чинного законодавства та не може бути виправданим у контексті необхідності забезпечення конституційного порядку в країні, на чому неодноразово наголошував Президент України. Спроби населення забезпечити самооборону (вочевидь, тільки тоді, коли йдеться про щире бажання, а не прикриття злочинних планів) є свідченням підвищення його правосвідомості та прагнення до місцевої самоорганізації, у тому числі щодо охорони громадського порядку. Вирішенням окресленої проблеми може стати створення концепції місцевої поліції, яка б враховувала передовий зарубіжний досвід функціонування муніципальної поліції та вітчизняний досвід державного та муніципального будівництва.

Дослідження правового регулювання діяльності муніципальної поліції за кордоном є корисним, оскільки дозволяє запозичити позитивний зарубіжний досвід, який виправдав себе на практиці, а також врахувати ті чи інші негативні чинники, яких варто уникати.

© Чумак В. В., 2014

Для успішного проведення правових реформ в Україні на засадах демократії та верховенства права актуалізується досвід створення правової системи у колишніх країнах соціалістичного табору, які пройшли процес постсоціалістичної трансформації. Однією з таких країн є Естонія – держава, у якій правова реформа проводилась у подібних до українських умовах на фоні демократизації, ринкових перетворень та державного будівництва.

В Україні вже було проведено низку досліджень щодо функцій місцевого самоврядування (В. І. Андреев, О. М. Бандурка, О. В. Батанов, С. М. Гусаров, І. В. Дробуш, І. В. Федоров та ін.) та діяльності місцевої міліції (В. О. Басс, Т. І. Гудзь, А. І. Камінський, А. Т. Комзюк, Ю. В. Кідрук, О. С. Проневич, А. В. Сергеев та ін.), проте аналіз відповідних досліджень виявив, що в них увагу авторів сконцентровано на загальноорганізаційних аспектах діяльності муніципальної міліції в Україні. Натомість досвід діяльності муніципальної поліції в Естонській Республіці залишається не повністю висвітленим, чим і зумовлено тему дослідження.

Мета статті полягає в окресленні основних засад діяльності муніципальної поліції в Естонській Республіці, досвід щодо організаційно-правових аспектів якої безпосередньо може бути використано в Україні.

Наразі у світі муніципальна поліція у класичному її вигляді існує тільки у декількох країнах світу, а саме: у Бразилії – *guarda municipal*, Польщі – *straż miejska*, Естонії (Таллінн) – *Tallinna Munitsipaalpolitsei Amet MUPO* та в Російській Федерації в місті Іжевську, де муніципальна поліція працює поряд із загальною поліцією.

В Естонській Республіці муніципальна поліція була створена в 2003 р. за рішенням міських зборів Таллінна. Як окремий департамент у структурі муніципалітету діє з 14 грудня 2006 р. після затвердження Статуту [2].

Департамент муніципальної поліції (скорочено – МуПо) є окремим органом, що входить до структури міського управління Таллінна. У складі департаменту передбачено 110 посадових місць [3].

Муніципальна поліція як орган охорони порядку діє з 1 липня 2014 р. після набрання чинності закону про охорону громадського порядку [4].

Згідно зі Статутом про муніципальну поліцію, який затверджено 14 грудня 2006 р., муніципальна поліція має постійне місце дислокації у міській адміністрації, підпорядковується місцевій раді, а саме міському голові, має свій герб та печатку, діє в межах міського та національного законодавства, більшою мірою спрямована на забезпечення рішень і захист місцевого самоврядування [2].

Муніципальна поліція бере участь у здійсненні контролю за громадським порядком на території міста та за виконанням місцевих нормативно-правових актів. До завдань департаменту входить:

- 1) охорона власності міста Таллінна;
- 2) перевірка проїзних квитків у міському громадському транспорті;
- 3) здійснення провадження щодо порушень правил паркування;
- 4) здійснення контролю за утриманням домашніх кішок і собак;
- 5) здійснення контролю за діяльністю таксі на муніципальній території;
- 6) тимчасове регулювання руху транспорту у разі порушення руху на дорогах;
- 7) інші функції, які будуть передбачені та затверджені місцевою радою [2].

Згідно зі Статутом, Департамент МуПо очолює директор, який призначається і звільняється з посади міською радою, призначається він за пропозицією мера.

Директор департаменту виконує наступні завдання:

- 1) керує діяльністю Департаменту та несе відповідальність за поставлені завдання;
- 2) забезпечує в межах своєї компетенції виконання завдань міста Таллінна;
- 3) призначає та звільняє з посади посадових осіб, а також укладає, змінює і припиняє трудові договори допоміжного персоналу;
- 4) визначає завдання, обов'язки та відповідальність персоналу;
- 5) призначає офісний персонал, бонуси, доплати і надбавки;
- 6) відповідає за Департамент і його адміністративний бюджет;
- 7) здійснює заходи економічної й технічної бази професійного розвитку, умов праці, а також для поновлення кваліфікації державних службовців;
- 8) затверджує порядок носіння уніформи;
- 9) представляє Департамент [2].

Структуру Департаменту муніципальної поліції визначає міська рада міста Таллінна та затверджує міський голова. На сьогоднішній день до структури Департаменту МуПо входять такі відділи:

- відділ розвитку та обслуговування;
- відділ у справах реєстра;
- відділ по здійсненню виробництва;
- патрульний відділ [3].

Кожний відділ має свого керівника, який підпорядковується директору Департаменту муніципальної поліції, призначається на посаду міською радою на посаду за поданням директора Департаменту.

Працівники Департаменту запобігають та виявляють порушення громадського порядку в місті Таллінні. Муніципальна поліція може застосовувати загальні заходи державного нагляду, спеціальні заходи державного нагляду і безпосередній примус (вплив на фізичну особу, тварину або річ за допомогою фізичної сили, спеціальних засобів або зброї) [2].

Діяльність МуПо покликана сприяти справі підтримання правопорядку та забезпечення законності у відносно великому регіоні для Естонії – місті Таллінні, яке у змозі фінансувати такий правоохоронний орган. Функції МуПо обумовлені завданням полегшити виконання функцій загальною поліцією (у Статуті про МуПо ми не побачимо нічого про розкриття кримінальних справ та агентурну діяльність), «перекрити» нестачу кадрів органів поліції.

На особливу увагу заслуговує той факт, що діє муніципальна поліція у місті Таллінні на максимально прозорій основі. Зокрема, через інтернет-ресурс кожна особа, яка мешкає у Таллінні, може повідомити поліцію про правопорушення, а також прочитати звіт щодо діяльності цього органу публічної влади [3].

Таким чином, Департамент МуПо у місті Таллінні необхідний для надання населенню юридичних консультацій, перекриття нестачі кадрів для загальної поліції, стабілізації соціальної напруги серед містян, підтримання довіри до місцевої влади, для підвищення авторитету загальнодержавних органів влади, підвищення контролю за криміногенним середовищем, охорони громадського порядку, спокою, забезпечення охорони власності місцевої громади чи державної власності.

Отже, формування та правова інституціоналізація муніципальної поліції в Україні є об'єктивною потребою, зумовленою громадсько-політичними та соціально-економічними реаліями сьогодення. Слушно слід визнати позицію, відповідно до якої розбудова муніципальної поліції в нашій країні має здійснюватися з урахуванням таких концептуальних положень: а) така поліція має створюватися відповідно місцевою радою й функціонувати як правоохоронний підрозділ у структурі її виконавчих органів, фінансуватися за рахунок коштів місцевого бюджету і спрямовувати свою діяльність на реалізацію правоохоронної функції місцевого самоврядування; б) створення муніципальної поліції має бути правом, а не обов'язком територіальних громад; в) працівники муніципальної поліції повинні мати статус службовців органів місцевого самоврядування; г) підготовка та перепідготовка працівників муніципальної поліції має здійснюватися вищими навчальними закладами системи МВС на основі укладання тристоронніх угод (між МВС, відповідною місцевою радою і навчальним закладом); до служби у підрозділах муніципальної поліції можуть також залучатися на конкурсній основі колишні працівники ОВС у разі їх відповідності встановленим вимогам; г) підрозділи муніципальної поліції мають бути підконтрольні й підзвітні місцевим радам, а нагляд за законністю їх діяльності мають здійснювати органи прокуратури [5, с. 15].

Підсумовуючи викладене, наголосимо, що Україна вже готова до поступових євроінтеграційних процесів, у тому числі й до реформи системи органів внутрішніх справ. Досвід діяльності муніципальної поліції Естонії оцінюється західними та українськими експертами як

найбільш передовий серед країн пострадянського простору і заслуговує на увагу з метою вдосконалення діяльності та подальшого розвитку системи органів внутрішніх органів України. У свою чергу, у цьому дослідженні ми безпосередньо зосередили увагу на основних засадах діяльності муніципальної поліції м. Таллінна, досвід організаціїно-правових аспектів якої, на наше переконання є, з одного боку одним із найбільш вдалих, а з іншого – одним із «найзастосовніших» на теренах України. Наприкінці відзначимо, що запровадження муніципальної (місцевої) поліції в Україні є процесом вирішення низки соціальних, економічних, правових питань, котрий має бути належним чином науково обґрунтований, що спонукає продовжувати наукові пошуки в цьому напрямку.

Список використаних джерел: 1. Костюк В. Л. Формування позитивного іміджу міліції через засоби масової інформації / В. Л. Костюк // Реформування органів внутрішніх справ: проблеми та перспективи (вітчизняний і зарубіжний досвід) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 28–29.03.2014). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. – С. 50–52. 2. Tallinna Munitsipaalpolitsei Ameti põhimäärus : määrus nr 70, 14 detsember 2006 [Електронний ресурс] / Tallinna Linnavolikogu. – Режим доступу: https://oigusaktid.tallinn.ee/?id=3001&aktid=106542&fd=1&q_sort=elex_akt_akt_vkr. – Статут муніципал. поліції Таллінна (естонською) від 14.12.2006. 3. Munitsipaalpolitsei [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tallinn.ee/munitsipaalpolitsei/>. – Офіц. сайт муніципал. поліції Таллінна. 4. Korrakaitseeadus : Vastu võetud 23.02.2011 ; RT I, 22.03.2011, 4 ; jõustumine 01.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014084>. – Закон Естонської Республіки про охорону громадського порядку від 23.02.2011. 5. Гудзь Т. І. Муніципальна поліція як форма реалізації правоохоронної функції місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Гудзь Тетяна Іванівна. – Харків, 2012. – 22 с.

Надійшла до редколегії 18.12.2014

Чумак В. В. Деятельность муниципальной полиции в Эстонской Республике: организационно-правовой опыт и перспективы его использования в Украине

Исследовано правовое регулирование деятельности муниципальной полиции в Эстонской Республике. Установлены функции и задачи муниципальной полиции в Эстонской Республике. Проанализированы структура Департамента и задачи директора Департамента муниципальной полиции в Эстонской Республике. Подчеркнуто, что муниципальная полиция в городе Таллинне действует на максимально прозрачной основе. Также обоснована целесообразность использования опыта деятельности муниципальной полиции Эстонской Республики в Украине.

Ключевые слова: муниципальная полиция, опыт, перспективы, Таллинн, Эстонская Республика.

Chumak V. V. The activities of the municipal police in Estonia Republic, organizational and legal experience and prospects for its using in Ukraine

Legal regulation of municipal police in the Republic of Estonia is examined. It is established that the municipal police controls public order in the city and the implementation of local legal acts. It is noted that the objectives of the municipal police department in Estonia are : 1) protection of property of the city of Tallinn; 2) checking tickets in public transport; 3) Implementation proceedings against parking violations; 4) monitoring the maintenance of domestic cats and dogs; 5) exercising the control over activities at the municipal taxi territory; 6) temporary traffic control in violation of traffic on the road; 7) other functions that are provided by the local council and approval.

It is outlined that the structure of the Department of municipal police of Tallinn City is determined by city Council and is approved by the Mayor. The structure of the Department of the municipal police in Estonia Republic includes the following departments: Department of Development and maintenance; Department for register; Department for the implementation of production; Patrol Division.

The objectives of the Director are : 1) managing the Department and responsibility for tasks; 2) ensuring, within its competence, the tasks of Tallinn; 3) appointment and dismiss of officials, conclusion, modifying and termination of employment agreements of the support staff; 4) definition of the tasks, duties and responsibilities of staff; 5) appointment of the office staff bonuses, bonuses and allowances; 6) responsibility for the Department and its administrative budget; 7) taking measures of economic and technical resources for professional development, working conditions, resuming the training of civil servants; 8) approving the wearing of uniforms; 9) representing the department.

Also the expediency of using the experience of the municipal police of Estonia to Ukraine is examined.

Keywords: municipal police experience, perspective, Tallinn, Estonia.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 343.57+347.77.043.2

К. Л. Бугайчук**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕВЕЗЕННЯ
ДЕЯКИХ ВИДІВ ПРЕКУРСОРІВ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ**

Проаналізовано правовий режим речовин, які входять до переліку прекурсорів, щодо яких встановлено особливі заходи контролю, зокрема сірчаної та соляної кислоти. Досліджено особливості здійснення перевезення цих речовин залізничним транспортом на території України та порядок отримання підприємствами ліцензій на здійснення операцій із ними. На підставі проведеного дослідження визначено порядок ліцензування діяльності з перевезення прекурсорів залізничним транспортом.

Ключові слова: прекурсори, ліцензування, перевезення, небезпечний вантаж.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, держава вживає усі доступні правові заходи щодо забезпечення особистої безпеки людини та збереження її здоров'я [1]. Зазначимо, що одними з небезпечних речовин, за якими державою встановлені додаткові обмеження з метою припинення їх шкідливого впливу на суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, є прекурсори, порядок обігу яких суворо відстежується компетентними органами. Прекурсори як речовини, що використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин потребують відповідних правил їх виготовлення, перевезення та розповсюдження. Особливо це стосується таких небезпечних прекурсорів, як ацетон, сірчана та соляна кислоти, толуол тощо.

Діяльність, що пов'язана із переміщенням цих речовин, потребує відповідного ліцензування з боку держави, проте практика говорить, що іноді виникають труднощі щодо визначення правового режиму цих речовин в умовах перевезення, зокрема залізничним транспортом. Юристи-практики зазначають, що існують проблеми правового характеру, які пов'язані з тим, що обіг таких речовин має здійснюватися відповідно до внутрішніх нормативів Міністерства інфраструктури як небезпечних вантажів, перевезення яких здійснюють управління залізниць. У свою чергу, контролюючі та правоохоронні органи наполягають, що контроль за перевезенням цих речовин підпадає під юрисдикцію МВС України та Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, і тому така діяльність потребує додаткового ліцензування.

Отже, проведення наукового аналізу цього питання є актуальним та доречним і спрямовано на усунення можливих законодавчих

суперечностей у зазначеній сфері. Крім того, його результати мають практичну спрямованість, оскільки можуть бути використані в повсякденній юридичній та правоохоронній практиці для вирішення правових спорів та припинення протиправної діяльності окремих суб'єктів зазначених правовідносин.

Аналізу проблем, пов'язаних із обігом наркотичних засобів та прекурсорів, у тому числі в ракурсі ліцензування та контролю, присвячені праці О. І. Букреєва, В. М. Герасімова, Р. С. Короленка, І. С. Пінчука, О. М. Шевчука [2–5], проте у зазначених працях досліджуване нами питання висвітлено неповною мірою. Крім того, його складність полягає в тому, що воно знаходиться на перетині декількох галузей права: адміністративного, цивільного, кримінального, що створює певні труднощі для комплексного дослідження цього питання.

Метою статті є дослідження порядку ліцензування порядку перевезення залізничним транспортом прекурсорів, стосовно яких здійснюються заходи контролю, і які включені до списку 2 Таблиці 4 Переліку наркотичних речовин, психотропних засобів та прекурсорів.

Укрзалізниця (Державна адміністрація залізничного транспорту України) – орган управління залізничним транспортом загального користування, що здійснює централізоване управління процесом перевезень у внутрішньому й міждержавному сполученнях та регулює виробничо-господарську діяльність залізниць, надає різноманітні послуги щодо перевезення вантажів територією України, в тому числі й таких, що мають особливий статус. Останнім часом у сфері надання послуг щодо перевезення залізницею деяких видів вантажів, зокрема кислот, стало виникати багато правових спорів щодо нібито необхідності примусового процесу подвійного ліцензування перевезення сірчаної та соляної кислоти, без урахування того факту, що перевезення цих вантажів вже здійснюється структурними підрозділами Укрзалізниці на підставі ліцензій про перевезення небезпечних вантажів, які видані відповідним підприємствам Міністерством інфраструктури України.

Дослідження чинної нормативної бази, судової практики та діяльності юридичних організацій, що надають послуги з отримання ліцензій дозволяють зазначити таке.

У законі України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 06.04.2000 № 1644-III [6] зазначено, що небезпечні речовини – це речовини, віднесені до таких класів: клас 1 – вибухові речовини та вироби; клас 2 – гази; клас 3 – легкозаймисті рідини; клас 4.1 – легкозаймисті тверді речовини; клас 4.2 – речовини, схильні до самозаймання; клас 4.3 – речовини, що виділяють легкозаймисті гази під час стикання з водою; клас 5.1 – речовини, що окислюють; клас 5.2 – органічні пероксиди; клас 6.1 – токсичні речовини; клас 6.2 – інфекційні речовини; клас 7 – радіоактивні матеріали; клас 8 – корозійні речовини; клас 9 – інші небезпечні речовини та вироби.

В Алфавітному переліку небезпечних вантажів (додаток 3 до п. 2.7.1 Правил перевезення небезпечних вантажів від 25.11.2008 [7]) визначено номери та класи сірчаної та соляної кислот:

Найменування вантажу	Номер ООН	Клас
КИСЛОТА СІРЧАНА, що містить більше 51 % кислоти	1830	8
Кислота соляна, розчин (КИСЛОТА ХЛОРИСТОВОДНЕВА)	1789	8

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770 «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» (список № 2 табл. IV) сірчана та соляна кислоти віднесені до прекурсорів, стосовно яких встановлюються заходи контролю [8].

На підставі цього можемо зробити висновок, що правовий режим сірчаної та соляної кислот характеризується подвійними ознаками:

- з одного боку, вони є прекурсорами, що віднесені до відповідного списку та стосовно яких здійснюються відповідні заходи контролю;
- з другого боку, вони є за хімічним складом небезпечними речовинами, а значить, в умовах здійснення їх перевезення набувають статусу небезпечного вантажу.

Підкреслимо, що ці речовини насамперед є прекурсорами за своєю суттю та загальною нормою матеріального права, відносно яких встановлений спеціальний правовий режим придбання, перевезення, обігу, а якщо ці речовини попадають у «правовий режим перевезення», то в такому випадку вони отримують додаткову ознаку «небезпечний вантаж» як об'єкт перевезення.

Наступним кроком проаналізуємо режим перевезення цих речовин залежно від їх правового режиму.

Відповідно до Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України та оформлення необхідних документів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.04.2008 № 366 [9], перевезення включених до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюється суб'єктами господарювання на підставі відповідної ліцензії. До того ж перевозити наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, за винятком прекурсорів, включених до списку № 2 табл. IV Переліку (розглядувані нами кислоти), залізничним транспортом та пересилати їх поштою забороняється. Перевезення прекурсорів, включених до списку № 2 табл. IV Переліку, в тому числі перевізниками-нерезидентами, здійснюється відповідно до встановлених МВС вимог.

Відповідно до наказу Міністерства транспорту та зв'язку України, яким затверджені Правила перевезення небезпечних вантажів [7], перевезення небезпечних вантажів, окрім Правил, регулюється внутрішнім законодавством України, яке встановлює порядок обмеження або контролю відповідними органами виконавчої влади

перевезення окремих видів небезпечних вантажів. А відповідно до п. 1.5.3 зазначених Правил перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюється згідно з дозволом, виданим спеціально уповноваженим органом виконавчої влади відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 03.02.1997 № 146 «Про затвердження Порядку видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [10].

Якщо ми звернемося до зазначеної постанови, то зможемо побачити, що:

- вона регулює видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів підприємствами, установами та організаціями (далі – підприємства) за наявності у них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також порядок видачі дозволів на право транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- відповідні дозволи надаються Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (назва органу в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»).

Отже підсумуємо, що згідно з чинним законодавством перевезення небезпечних вантажів, окрім загальних правил, може бути врегульовано іншими нормативними актами, які встановлюють власний порядок перевезення окремих видів небезпечних вантажів. До того ж операції з перевезення сірчаної та соляної кислот (включених до списку № 2 табл. IV Переліку) залізничним транспортом вимагають наявності відповідної ліцензії.

Щодо дотримання вимог перевезення зазначених речовин із боку МВС України, то вони стосуються тільки порядку їх перевезення автомобільним транспортом відповідно до наказу МВС України від 26.07.2004 № 822 «Про затвердження Правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів» [11]. Порядок перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюється згідно з дозволом, виданим спеціально уповноваженим органом виконавчої влади, стосується тільки ввезення на територію України, вивезення з території України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та їх транзиту через територію України, причому дозвіл надається за наявності у підприємства ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Цілоком логічним виявляється також дослідити безпосередній порядок ліцензування діяльності з перевезення зазначених речовин. Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» встановлює такі правила для зазначених речовин:

– діяльність з обігу прекурсорів, включених до табл. IV Переліку, здійснюється суб'єктами господарювання за наявності в них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності, якщо інше не передбачено цим Законом;

– діяльність із зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення прекурсорів, включених до табл. IV Переліку здійснюється юридичними особами всіх форм власності за наявності в них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності, якщо інше не передбачено цим Законом (ст. 17 Закону);

– діяльність з перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України здійснюється суб'єктами господарювання всіх форм власності за наявності в них ліцензії на цей вид діяльності (ст. 26 Закону) [12].

Відповідно до положень іншого нормативного акта – закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» – господарська діяльність із обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів підлягає ліцензуванню відповідно до цього Закону з урахуванням особливостей, визначених законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори». Ліцензуванню підлягають, зокрема, такі види господарської діяльності: розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку.

Відповідні ліцензії на розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізацію (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку, видає Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (назва органу в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»).

Отже, господарська діяльність із обігу прекурсорів, включених до табл. IV Переліку, здійснюється за наявності ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності, якщо інше не передбачене законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори».

На додаток до вищевикладеного слід також сказати, що Міністерство інфраструктури України у грудні 2011 року вносило на розгляд Верховної Ради України законопроект № 9555 «Про внесення змін до статті 26 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» (щодо перевезень небезпечних вантажів)». Метою законопроекту, як зазначено у пояснювальній записці, є усунення дублювання ліцензування одного і того ж виду господарської діяльності шляхом внесення змін до закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [14]. Законопроектом пропонувалося внести зміни до ст. 26 закону України «Про

наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», згідно з якими надається дозвіл на перевезення прекурсорів, включених до списку 2 табл. IV Переліку, залізничним транспортом без наявності спеціальної ліцензії на перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України та члени Комітету з питань охорони здоров'я повернули законопроект на доопрацювання, мотивуючи це так:

- законопроект вносив зміни тільки до закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»;
- недоцільно обмежувати перевезення цих речовин тільки залізничним транспортом;
- отримання додаткової ліцензії на перевезення сірчаної та соляної кислот цілком відповідає вимогам Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, ратифікованої Верховною Радою України (набрала чинності 27.11.1991).

Зміст положення чинного законодавства	Зміст відповідного положення законопроекту № 9555
Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»	
<p>Стаття 26. Порядок перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів Діяльність з перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України здійснюється юридичними особами всіх форм власності за наявності в них ліцензії на цей вид діяльності.</p>	<p>Стаття 26. Порядок перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів Діяльність з перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України здійснюється юридичними особами всіх форм власності за наявності в них ліцензії на цей вид діяльності, за винятком перевезення залізничним транспортом прекурсорів, включених до списку № 2 таблиці IV Переліку.</p> <p>Перевезення прекурсорів, включених до списку № 2 таблиці IV Переліку, залізничним транспортом здійснюється на підставі ліцензії з надання послуг з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів залізничним транспортом, отриманої відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».</p>

На підставі цього можна зазначити, що на теперішній час держава не робить виключень щодо зміни правового режиму соляної та сірчаної кислот залежно від особливостей їх обігу, а Міністерство інфраструктури України офіційно визнає факт необхідності подвійного ліцензування перевезення сірчаної та соляної кислот залізничним транспортом.

Проведений нами науковий аналіз дозволяє дійти певних **висновків та узагальнень**.

1. Правовий режим соляної та сірчаної кислоти за своєю сутністю характеризується кількома ознаками.

За хімічними властивостями ці речовини є корозійними, отруйними та можуть негативно впливати на оточуюче середовище та людей. В такому випадку вони потребують відповідних умов пакування, перевезення, зберігання тощо (приміщення, тара, температура, світло, обмеження доступу сторонніх осіб, правила безпеки). Такі вимоги встановлюються різними нормативними актами та направлені, в першу чергу, на забезпечення безпеки оточуючого середовища від їх негативного впливу.

У свою чергу, сірчана та соляна кислоти є речовинами, що використовуються під час виробництва, виготовлення, переробки наркотичних засобів і психотропних речовин. У цьому випадку не йдеться про суто «хімічні ознаки» цих об'єктів, а мається на увазі напрям використання цих речовин.

Тому зазначені ознаки є предметом регулювання різних нормативних актів у різних видах суспільних відносин: відносин громадської безпеки щодо «хімічних ознак» та суспільних відносин у галузі охорони здоров'я населення у випадку «використання для виготовлення наркотичних засобів».

У першому випадку йдеться про безпеку навколишнього середовища, громадян, до забезпечення якої пред'являються власні вимоги. А значить поведіння з небезпечними за своїми хімічними властивостями речовинами потребує відповідного контролю з боку держави, що виражається у наданні ліцензій на провадження такої діяльності.

У другому випадку йдеться про встановлення спеціальних вимог щодо зберігання цих наркотичних прекурсорів, насамперед щодо охорони складських приміщень, вантажів під час слідування та обмеження доступу до цих засобів сторонніх осіб, а значить про недопущення їх безконтрольного розповсюдження, що знов-таки потребує відповідного режиму контролю, а значить, і ліцензування.

Норми, які визначають зазначені кислоти, насамперед як прекурсор, є нормами права загальної дії, тобто регулюють невизначене коло суспільних відносин та розповсюджують на невизначене коло суб'єктів. А правовий акт, що їх містить, є «нормативним» за дією у просторі, часі та за колом осіб.

Отже, відносини, що пов'язані з обігом цих речовин, є різними за правовою суттю, потребують різних умов та правил правового регулювання і контролю, що виражається, насамперед, у встановленні різних вимог щодо їх режиму перевезення, зберігання, використання як хімічних речовин і як речовин для виробництва наркотичних засобів, що, у свою чергу, вимагає відповідного ліцензування.

2. Чинним законодавством України зазначені речовини в узгальненому вигляді трактуються як прекурсори, діяльність з обігу яких потребує відповідної ліцензії (властивості використання). Винятків із цього правила та механізму зміни «статусу» речовини залежно від конкретних обставин у законодавстві України не передбачено. Зазначені норми закону «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» розповсюджуються на усі суспільні відносини, що пов'язані з обігом цих речовин незалежно від режиму їх використання.

3. Режим небезпечного вантажу для цих речовин набувається тільки у випадку їх перевезення.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень ми вважаємо розробку законодавчих пропозиції щодо оптимізації правового режиму деяких видів прекурсорів залежно від цільового призначення та напрямку використання.

Список використаних джерел: 1. Конституція України : від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Букреев О. І. Предмет контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів / О. І. Букреев // Влада. Людина. Закон. – 2013. – № 3 (114). – С. 11–15. 3. Герасимов В. М. Деякі питання обігу контрольованих речовин в Україні / В. М. Герасимов, Р. С. Короленко // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 2 (20). – С. 53–56. 4. Пінчук І. С. Господарська діяльність у сфері легального обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: окремі регуляторні аспекти Державної служби України з контролю за наркотиками / І. С. Пінчук // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 729–732 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_4_119.pdf. 5. Шевчук О. М. Проблеми визначення об'єкта державного контролю у сфері законного обігу наркотичних засобів в Україні / О. М. Шевчук // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 1 (3). – 10 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_1_15.pdf. 6. Про перевезення небезпечних вантажів : закон України від 06.04.2000 № 1644-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 222. 7. Про внесення змін до наказу Міністерства транспорту України від 21.11.2000 № 644 та Правил перевезення наливних вантажів [Електронний ресурс] : наказ М-ва транспорту та зв'язку України від 25.11.2008 № 1430. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0180-09>. 8. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-p>. 9. Про затвердження Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території

України та оформлення необхідних документів : постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2008 № 366 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2008-п>. **10.** Про затвердження Порядку видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.1997 № 146 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-97-п>. **11.** Про затвердження Правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів : наказ МВС України від 26.07.2004 № 822 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1040-04>. **12.** Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60. **13.** Про ліцензування певних видів господарської діяльності : закон України від 01.06.2000 № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299. **14.** Законопроект № 9555 про внесення змін до ст. 26 ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» // Аптека.ua. – 09.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/111964>. – Назва з екрана.

Надійшла до редакції 19.12.2014

Бугайчук К. Л. Проблемные вопросы порядка осуществления перевозки некоторых видов прекурсоров железнодорожным транспортом

Проанализирован правовой режим веществ, входящих в перечень прекурсоров, в отношении которых установлены особые меры контроля, в частности серной и соляной кислот. Исследованы особенности осуществления перевозки этих веществ железнодорожным транспортом на территории Украины и порядок получения предприятиями лицензий на осуществление операций с ними. На основании проведенного исследования определен порядок лицензирования деятельности по перевозке прекурсоров железнодорожным транспортом.

Ключевые слова: прекурсоры, лицензирование, перевозка, опасный груз.

Bugaychuk K. L. Problematic issues regarding railway transportation procedures of the certain kinds of precursors

The author analyzes features of the legal regime pertaining to the hydrochloric and sulfuric acid as dangerous of cargo and precursors. It was concluded that the chemical properties of these substances are corrosive, toxic and may harmfully affect environment and people. In their turn, sulfuric and hydrochloric acids are substances used in the production, manufacture and processing of drugs and psychotropic substances. In this case, we are talking about a method of application of these substances rather than about their chemical properties.

Therefore, relations associated with the trafficking of these substances are different in legal nature, require different conditions, rules, regulation and control,

which manifests itself primarily in establishing different requirements to the modes of transportation, storage, use as chemicals and as agents for the production of drugs, which in turn also require a license. In addition, this article studied issues related to the relevant ministry attempts to amend the current legislation of Ukraine in order to unify licensing process for transportation of sulfuric and hydrochloric acids.

The paper emphasizes that transportation of drugs, psychotropic substances and precursors in Ukraine is undertaken by the business entities of all forms of ownership if they have a license for this activity. A framework for changing legal regime of a substance depending on the particular circumstances is not provided by the Ukrainian legislation. Indicated that the regime of dangerous cargo for these substances occurs only in the case of their transportation, but their properties as precursors remain unchanged.

Based on the aforementioned, conclusion is drawn on necessity of additional licensing of the business entities to undertake transportation of sulfuric and hydrochloric acids as precursors.

Keywords: precursors, licensing, transportation, dangerous cargo.

УДК 347.73

О. П. Гетманець

ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ У БЮДЖЕТНОМУ КОНТРОЛІ

Розглянуто сутність принципу законності в бюджетному контролі та визначено шляхи удосконалення правового механізму його реалізації.

Ключові слова: принцип законності, бюджетний контроль, бюджетний процес, принцип відповідальності, громадський контроль, бюджетне законодавство.

Контроль за формуванням, розподілом та використанням бюджетних коштів на всіх рівнях бюджетної системи України є одним із найважливіших напрямків фінансової діяльності держави. У Бюджетному кодексі України (далі – БКУ) наголошується на контролі за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальності за його порушення. У бюджетному процесі держава визначила контролюючих суб'єктів і уповноважила їх на здійснення контрольних заходів, спрямованих на попередження та усунення правопорушень щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджетів та звітування про їх виконання (розділ 5 БКУ). Бюджетний контроль як діяльність уповноважених контролюючих суб'єктів, що здійснюється з метою дотримання законодавства, базується на нормах права. Таким чином, у бюджетному процесі постійно складаються умови для формування принципів, на підставі яких виникають об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом контролю. Суб'єкти бюджетного процесу на усіх стадіях повинні дотримуватися законності, тобто мають діяти в межах та у спосіб, передбачених відповідними законодавчими актами.

© Гетманець О. П., 2014

Конституція України визначає основні положення побудови бюджетної системи: справедливий та неупереджений розподіл суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами; виключно законодавче та цільове регулювання видатків держави на загальносуспільні потреби; збалансованість бюджету; звітність та прозорість бюджету (ст. 95).

Враховуючи конституційні засади бюджетної діяльності, БКУ встановлює такі принципи бюджетної системи України: принцип єдності бюджетної системи, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості та неупередженості, публічності та прозорості й принцип відповідальності учасників бюджетного процесу (ст. 7 БКУ) [1].

Названі принципи, як визначається в БКУ, – це принципи, на яких ґрунтується бюджетна система, але, виходячи з їх змісту, вони не обмежуються основами побудови бюджетної системи, а визначають засади правового регулювання відносин щодо складових частин бюджету (принципи збалансованості, повноти, обґрунтованості), бюджетного устрою (принципи самостійності, субсидіарності), бюджетного процесу й контролю в ньому (принцип ефективності, принцип цільового використання бюджетних коштів, публічності та прозорості, принцип справедливості та неупередженості, відповідальності). Отже, в нормативно-правових актах законності бюджетної діяльності встановлюється побічно, як один із найважливіших пріоритетів разом з іншими принципами, що становлять підґрунтя бюджетного контролю. Принципи контрольної діяльності у бюджетному процесі нормативно-правовими актами в Україні не визначені.

В юридичній науці під принципами контролю розуміють розроблені з урахуванням досягнень науки управління і втілення в практику організаційні та правові основи організації та здійснення контролю, що забезпечують його результативність [0, с. 149].

Контроль визначається обов'язковим елементом управління в Лімській декларації керівних принципів контролю (прийнята на IX Конгресі Міжнародної організації контрольних органів (INTOSAI) у жовтні 1977 р.). В документі підкреслюється, що контроль – не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання, метою якої є виявлення на найбільш ранній стадії відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності й економії використання матеріальних ресурсів для того, щоб мати можливість вжити коригуючих заходів, а в окремих випадках – притягти винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну державі шкоду або вжити заходів для запобігання таким порушенням або скорочення їх у майбутньому [3].

В юридичній літературі досліджувалися принципи організації фінансової діяльності держави, зокрема контрольної, разом

з принципами публічної фінансової діяльності [4] і принципами бюджетного права [5, с. 87]. Вивчалися принципи фінансового контролю як загальні основні засади його здійснення [6], як правові форми державного примусу [7, с. 152] і принципи бюджетного контролю як основні положення його організації [8, с. 44]. Виділявся принцип законності як один із загальних принципів правового регулювання фінансового контролю разом з компетенцією та публічністю [9]. Законність в юридичній науці обґрунтовується як основана на провідній правовій ідеї вимога суворого та неухильного дотримання і виконання або застосування норми права [10, с. 4]. Отже, по суті законність ототожнюється з правом. Проте принцип законності як один з найважливіших принципів організації контрольної діяльності потребує окремого дослідження як один із головних, найважливіших та правостановляючих у бюджетному контролі.

Метою статті є встановлення сутності принципу законності в контрольній діяльності в бюджетному процесі, впровадження якого є гарантом забезпечення правопорядку і відповідальності у відносинах між розпорядниками бюджетних коштів, а також обґрунтування його значення як визначального для правового забезпечення організації бюджетного контролю.

Україна як держава, що прагне до співпраці з Європейським співтовариством, поступово впроваджує заходи для наближення свого законодавства до європейського рівня. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» у редакції закону від 08.07.2011, на жаль, не відносить законодавство з питань фінансово-бюджетного контролю до пріоритетних сфер, від зближення яких залежить зміцнення економічних зв'язків України та держав – членів ЄС [11]. Це є суттєвим недоліком у розвитку методологічної бази у сфері державного фінансового та бюджетного контролю. Проте бюджетний контроль належить до основних різновидів системи державного фінансового контролю у країнах ЄС, в яких надається велике значення розробці його законодавчих та методологічних підстав. Система державного фінансового та бюджетного контролю має багато складових, що відрізняються за організаційними структурами у різних країнах Європи. Однак методологічна основа, тобто принципи, види, мета і завдання, стандарти є спільними для всіх країн Європейського Союзу.

Основні принципи сучасної системи державного фінансового контролю та аудиту країн Європейського Союзу та країн – кандидатів на вступ до ЄС, на які спирається уряд України, такі:

- чітко встановлена індивідуальна відповідальність керівників усіх рівнів, яка визначається щодо аспекту їх діяльності, включаючи повну відповідальність за управління бюджетними коштами;
- система фінансового контролю базується на міжнародних стандартах організації внутрішнього і зовнішнього контролю та аудиту;

– у системі створюються умови для розвитку процесу контролю, вдосконалення стандартів контролю та аудиту, підвищення рівня кваліфікації контролерів та аудиторів;

– чітко розмежовані повноваження контролерів (інспекторів) та аудиторів;

– внутрішній контроль і аудиторська діяльність ґрунтуються на оцінці ризиків та інших науково обґрунтованих методах планування контролю та аудиту;

– законодавчо забезпечується високий рівень незалежності контролерів, аудиторів та аудиторських підрозділів, що сприяє об'єктивності їхньої роботи;

– повністю забезпечується законність діяльності контролерів та аудиторів;

– аудитори та аудиторські підрозділи не беруть участі в оперативній діяльності інших установ і організацій;

– під час проведення контролю та аудиту здійснюється не тільки перевірка фінансових або юридичних аспектів операцій, а й оцінка їх економічності, ефективності та результативності;

– у системі державного фінансового контролю створюється особливе незалежне відомство (установа), яке займається розслідуванням справ, пов'язаних із корупцією, приховуванням доходів з метою ухилення від сплати податків, розкраданням бюджетних коштів, результати розслідувань яких передаються органам дисциплінарного впливу або судам [12].

Досвід та рекомендації країн ЄС доцільно, на нашу думку, враховувати при визначенні принципів бюджетного контролю, а також методологічних та організаційних засад.

Враховуючи конституційні принципи побудови бюджетної системи, принципи фінансового контролю, які визначені у працях вітчизняних юристів і закордонних документах, а також тлумачення змісту принципів бюджетної системи України, установлених правовою нормою БКУ, до принципів бюджетного контролю відносимо такі, які, на нашу думку, визначають особливості діяльності учасників бюджетного процесу на всіх його стадіях і рівнях бюджетної системи. Пропонується в подальшому організацію бюджетного контролю розглядати на принципах законності, плановості, раціональності, достовірності і реальності, об'єктивності, незалежності, професійності, допомоги, результативності, справедливості і неупередженості публічності та прозорості, гласності, взаємодії, відповідальності контролюючих суб'єктів.

Виходячи з сутності принципу законності, що надається в «Юридичній енциклопедії» [13], можливо стверджувати, що він проголошує режим верховенства закону в бюджетних взаємовідносинах, що складаються між державою в особі уповноважених органів, посадових осіб та людиною, громадянином, заради якої здійснюється

бюджетний процес. Сутність законності у контролі бюджетного процесу полягає в тому, що, з одного боку, всі суб'єкти контролю, тобто органи та посадові особи, при виконанні ними своїх повноважень повинні неухильно дотримуватися положень законодавчих актів, не зловживати наданими повноваженнями, а з іншого, всі підконтрольні суб'єкти, учасники бюджетного процесу, повинні бути впевнені у своїй недоторканності, мати гарантії щодо реалізації свого правового статусу та невідворотності юридичної відповідальності за будь-яке правопорушення. Цей принцип закріплений у Конституції України, ст. 1, 2, 3, 8, 19 та інших, у яких визначається, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою, де діє принцип верховенства права. Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні діяти лише на підставі та в межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України.

Проте проголосити законність та забезпечити її в суспільстві, а також у бюджетному процесі – складне завдання. Важливо пам'ятати, що бюджетний процес здійснюється з метою вільного розвитку кожної особистості, кожної громади, тобто для всіх суб'єктів бюджетних правовідносин створено рівні умови. Всі учасники бюджетного процесу мають самостійність, але діють зі спільною метою, взаємопов'язані й однаково зацікавлені в дотриманні бюджетного законодавства. Тому для реалізації принципу законності необхідно, щоб не тільки представницькі органи влади всіх рівнів контролювали виконавчі, а вищестоящі учасники бюджетного процесу – нижчестоящих (контроль за вертикаллю), але й щоб виконавчі органи влади мали право контролю та відповідного рішення за його результатами відносно представницьких органів влади та вищестоящих, до того ж контрольні повноваження повинні мати громадські організації. В сучасних умовах розвитку бюджетного процесу впровадження громадського контролю за діяльністю влади є гарантом забезпечення законності в формуванні та розподілі бюджетних коштів. Контроль може здійснюватися шляхом проведення узгоджувальних процедур між владними установами та представниками громадських організацій, представниками органів місцевого самоврядування, що буде забезпечувати пошуки компромісу та оптимального варіанта у вирішенні бюджетних проблем.

Із принципом законності пов'язані всі інші принципи контролю бюджетного процесу. Цей принцип є головним, базовим принципом, на підставі якого складаються інші принципи-приписи, що забезпечують реалізацію бюджетної політики, але більш за все законність ефективності контрольної діяльності пов'язана з принципом відповідальності контролюючих суб'єктів. Для виконання цього принципу

в БКУ запропоновано контрольні повноваження органів та посадових осіб – учасників бюджетного процесу та органів фінансового контролю, вводяться поняття «бюджетне правопорушення» та «відповідальність за бюджетні правопорушення».

Згідно із п. 11 ст. 7 БКУ принцип відповідальності стосується діяльності учасників бюджетного процесу, а не відповідальності контролюючих суб'єктів. Проте у бюджетному процесі відповідальність учасників пов'язана з контролем, що логічно визначити в принципах бюджетної системи. Законодавство України не передбачає механізму належного відшкодування втрачених державних ресурсів та відповідальності посадових осіб за порушення фінансової дисципліни, протидію контрольним діям, недотримання строків зберігання або знищення фінансових документів, тому, на нашу думку, цей принцип розумно було б визначити в п. 11. ст. 7 БКУ як принцип контролю та відповідальності учасників бюджетного процесу і влади таким чином:

Принцип контролю та відповідальності учасників бюджетного процесу – кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. Органи та посадові особи, наділені контрольними повноваженнями, несуть відповідальність за свої дії або бездіяльність під час здійснення бюджетного контролю і зобов'язуються відшкодувати збитки внаслідок неправомірних дій проти підконтрольних суб'єктів. Розпорядники бюджетних коштів, керівники бюджетних установ несуть відповідальність за ефективне управління бюджетними коштами, дотримання бюджетного законодавства та контроль руху бюджетних коштів і повинні відшкодувати матеріальні збитки внаслідок своїх неправомірних дій або бездіяльності, що призвели до заподіяння шкоди державі [14].

Отже, в результаті аналізу законності як принципу контролю, що здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу, нами обґрунтовано необхідність поширення його на всіх учасників бюджетного процесу як конкретного та певного варіанта поведінки і правовизначального для інших принципів бюджетного контролю. Механізм забезпечення законності в бюджетному процесі потребує удосконалення чинного бюджетного законодавства шляхом внесення змін до ст. 7 Бюджетного кодексу України щодо бюджетної відповідальності та впровадження в процедуру бюджетного процесу методів здійснення громадського контролю.

Список використаних джерел: 1. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572. 2. Гарашук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Гарашук Володимир Миколайович. – Харків, 2003. – 364 с. 3. Лимская декларация руководящих принципов контроля // Правовое регулирование государственного финансового контроля в зарубежных странах : аналит.

обзор и сб. норматив. док. / сост. С. О. Шохин, В. И. Шлейников ; [аналит. раздел и общ. ред. С. О. Шохина]. – М. : Прометей, 1998. – С. 42–51. **4.** Ніщима С. О. Принципи публічної фінансової діяльності в Україні: монографія / С. О. Ніщима. – Чернігів : ЧДЕУ, 2013. – 376 с. **5.** Образцова І. О. Принципи бюджетного права [Електронний ресурс] / І. О. Образцова // Право і Безпека. – 2012. – № 5 (47). – С. 87–92. – Режим доступу: <http://pb.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=8069>. **6.** Савченко Л. А. Правові основи здійснення фінансового контролю : навч. посіб. / Л. А. Савченко. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с. **7.** Ровинський Ю. О. Державний примус у системі фінансового права України : монографія / Ю. О. Ровинський. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 404 с. **8.** Гетманець О. П. Бюджетний контроль: організаційно-правові засади : монографія / О. П. Гетманець. – Харків : Екограф, 2008. – 308 с. **9.** Ярмак І. М. Принципи фінансового контролю: правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ярмак Ірина Миколаївна. – Київ, 2014. – 227 с. **10.** Невзоров І. Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Невзоров Ігор Львович. – Харків, 2003. – 17 с. **11.** Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : закон України від 18.03.2004 № 1629-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>. **12.** Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 № 158-р // Офіційний вісник України. – 2005. – № 22. – Ст. 1224. **13.** Юридична енциклопедія / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1998–. – 1999. – Т. 2 : Д–Й. – 744 с. **14.** Гетманець О. П. Принципи державного контролю в бюджетному процесі / О. П. Гетманець // Форум права. – 2006. – № 1. – С. 20–24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2006_1_5.pdf.

Надійшла до редколегії 10.12.2014

Гетманець О. П. Принцип законности в бюджетном контроле

Рассмотрена сущность принципа законности в бюджетном контроле и определены пути совершенствования правового механизма его реализации.

Ключевые слова: принцип законности, бюджетный контроль, бюджетный процесс, принцип ответственности, общественный контроль, бюджетное законодательство.

Getmanets O. P. The principle of legality in the budgetary control

The principles of budgetary control are studied in the article; it is proved that the legality of the budget activity in the existing legal acts is set indirectly, along with other principles as one of the highest priorities that form the basis of its different directions at all stages of the budget process including control. It is found out that there are gaps in the budget legislation of Ukraine concerning the principles of control activity in the budget process unlike to the existing documents of the European Union countries. It is noted that the principle of legality in the control of the budget process is the fact that, on the one hand, all the subjects of control, namely authorities and

officials must strictly comply with the provisions of legislation while fulfilling their duties, do not abuse the granted powers, and on the other hand, all controlled entities, participants of the budget process should be confident in their immunity, have guarantees in realizing their legal status and the inevitability of legal liability for any offense. It is found out that the existing legislation of Ukraine does not provide the mechanism of proper compensation of the lost state resources and liability of officials for violations of financial discipline, counteraction to control actions, violation of terms of keeping or destroying financial documents. In order of legal regulation of legality in the budgetary control the author offers to amend the Art. 7 of the Budget Code of Ukraine concerning the implementation of the principle of control and liability in the budget process as well as introduction of control powers for members of the public as the controlling subjects.

Keywords: principle of legality, budgetary control, budget process, principle of liability, public control, budget legislation.

УДК [342.97:351.746.1](477)

М. М. Карпенко

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Показано, що адміністративно-правовий статус Служби безпеки України абсолютно повно відображає усі індивідуальні властивості цього правоохоронного органу та його реальне місце у системі правоохоронних органів. З'ясовано, що визначені чинним законодавством права та обов'язки органів Служби безпеки України реалізуються ними в адміністративно-правових відносинах правоохоронної спрямованості.

Наголошено, що усі складові адміністративно-правового статусу Служби безпеки України є взаємообумовленими, взаємопов'язаними між собою та взаємозалежними. Зазначені елементи характеризують адміністративно-правовий статус Служби безпеки України з точки зору призначення, предметних і функціональних повноважень та особливостей здійснення заходів у сфері забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, Служба безпеки України, повноваження, компетенція, права, обов'язки, гарантії, відповідальність.

Забезпечення належного функціонування сектора безпеки держави безпосередньо залежить від належним чином організованої роботи усіх суб'єктів, на які покладено обов'язок забезпечення національної безпеки, дотримання відповідного рівня законності та правопорядку в державі, охорони та захисту прав і свобод громадян. Провідне місце в системі зазначених суб'єктів належить органам Служби безпеки України. Аналіз закону України «Про Службу безпеки України» в частині її прав та обов'язків щодо розробки нормативних актів, прийняття відомчих програм боротьби з корупцією,

сприяння накладанню арешту на активи, підготовки письмових запитів до органів державної влади, застосування адміністративно-попереджувальних заходів, реалізації функцій держави у сфері забезпечення безпеки держави та охорони державної таємниці дає можливість зробити висновок, що органи та підрозділи Служби безпеки України беруть участь в організації управління в галузі забезпечення державної безпеки, застосовують адміністративні форми та методи діяльності, вступають у правоохоронні відносини, здійснюють внутрішнє управління всередині власної системи (організація, кадри, матеріально-технічне забезпечення). З урахуванням викладеного вище можна дійти висновку про те, що Служба безпеки України виступає учасником адміністративно-правових відносин, які здебільшого характеризуються правоохоронною спрямованістю, а отже, цілком можна говорити про наявність у неї адміністративно-правового статусу.

Питання дослідження сутності адміністративно-правового статусу органів державної влади неодноразово були предметом наукових досліджень таких вчених, як В. Б. Авер'янов, С. М. Алфьоров, Д. М. Бахрах, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, В. Т. Комзюк, О. П. Коренев, Д. В. Мандичев, О. М. Музичук, Ю. М. Стариков та ін. З'ясуванню особливостей практичної діяльності органів Служби безпеки України присвятили свої праці В. О. Антонов, О. І. Безпалова, М. В. Грек, О. М. Полковниченко, С. П. Пономарьов, В. В. Тоцький, І. Г. Фурман. Проте хотілося б звернути увагу на відсутність спеціальних досліджень, присвячених розкриттю специфіки адміністративно-правового статусу органів Служби безпеки України, виокремленню його структурних елементів та їх аналізу. З огляду на значущість з'ясування місця та ролі Служби безпеки України в системі правоохоронних органів, вироблення перспективних шляхів підвищення ефективності її діяльності з урахуванням сучасного етапу реформування правоохоронної системи, дослідження сутності адміністративно-правового статусу органів Служби безпеки України набуває особливої актуальності.

Метою статті є з'ясування змісту адміністративно-правового статусу Служби безпеки України, визначення елементів, які входять до його структури, та надання характеристики кожному із запропонованих елементів.

Є. Є. Додіна та інші фахівці, розглядаючи адміністративно-правовий статус колективних суб'єктів адміністративного права, виділяють в їх адміністративно-правовому статусі три блоки: цільовий; структурно-організаційний; компетенційний [1, с. 52-54; 2, с. 177-178; 3, с. 177].

За поглядами деяких науковців (О. П. Коренева та Д. М. Бахраха), адміністративно-правовий статус органів державного управління визначається Конституцією, законами, положеннями про ці органи. Також він визначається його конкретним призначенням,

місцем і роллю в системі управління. Компетенція органу виконавчої влади обумовлена законодавчим або іншим нормативним актом і включає: завдання органу, його функції, тобто напрямки діяльності, обов'язки і права, відповідальність, форми і методи діяльності, а також структуру органу [4, с. 83; 5, с. 72].

В. Б. Авер'янов підкреслює, що в органах державної влади, органах місцевого самоврядування адміністративна правосуб'єктність виявляється у нормативно закріпленій за ними компетенції, тобто у сукупності їх юридично-владних повноважень (прав і обов'язків), що надаються їм для виконання відповідних завдань і функцій [6, с. 192].

На думку Д. М. Павлова, адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади передбачає норми про цілі, завдання, функції та принципи діяльності; норми, що регламентують порядок створення, реорганізації та ліквідації, структуру, підпорядкованість органу; норми, які визначають його повноваження [7, с. 38].

У ракурсі діяльності органів місцевого самоврядування вчені відмічають, що правове становище органів як суб'єктів адміністративного права характеризується їх адміністративно-правовим статусом. Це означає, що вони мають визначену нормами адміністративного права компетенцію – предмети відання, права і обов'язки (повноваження), несуть відповідальність за дії або бездіяльність у межах власної чи делегованої компетенції, виконують публічні, виконавчо-розпорядчі, дозвольно-реєстраційні, контрольні функції, беруть участь в адміністративних правовідносинах регулятивного чи охоронного характеру [6, с. 243].

Схожі визначення адміністративно-правового статусу державних органів та його структури дають фахівці, що аналізували статус та діяльність окремих правоохоронних органів та органів виконавчої влади (зокрема Д. В. Мандичев під час визначення адміністративно-правового статусу Державної служби України з лікарських засобів, А. М. Подоляка під час визначення адміністративно-правового статусу ДАІ, М. Д. Мартинов під час визначення адміністративно-правового статусу територіальних органів внутрішніх справ України).

На підставі вищевикладеного можна дійти висновку, що під адміністративно-правовим статусом органів Служби безпеки України слід розуміти сукупність закріплених у чинному законодавстві України предметів відання, повноважень (прав, обов'язків), гарантій діяльності та відповідальності, які дозволяють їм бути учасниками адміністративно-правових суспільних відносин у сфері забезпечення державної безпеки України.

Розглядати структуру адміністративно-правового статусу Служби безпеки України ми будемо, засновуючись на вищевказаних працях фахівців у галузі адміністративного права, відповідно до цільового, організаційного, компетенційного блоків, а також з урахуванням гарантій її діяльності та відповідальності її працівників.

До першого (цільового) блоку адміністративно-правового статусу Служби безпеки України входять нормативно закріплені за нею цілі створення, завдання та функції. У загальному плані мету органу можна розуміти як забезпечення певної соціальної потреби, а в положеннях, статутах та інших правових актах мета конкретизується в переліку завдань, виконуваних функцій [2, с. 177–178].

Взагалі ж термін «функції» вказує на певні напрями діяльності, на те, з чого складається практична повсякденна робота органу, яка, у свою чергу, спрямована на виконання поставлених перед ним завдань.

Відповідно до чинного законодавства України Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення. Мета його діяльності – забезпечення державної безпеки України.

На Службу безпеки України покладаються такі завдання:

- захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці;

- попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [8].

Отже, специфіка адміністративно-правового статусу органів Служби безпеки України полягає в тому, що вони є спеціальними правоохоронними органами, що передбачено на законодавчому рівні та підтверджується наявністю у них науково обґрунтованих ознак, притаманних правоохоронним органам, що дозволяє їм брати участь у правоохоронних адміністративно-правових відносинах.

Організаційний блок адміністративно-правового статусу органів Служби безпеки України проявляється у спеціальному порядку утворення, реорганізації, ліквідації органів та підрозділів Служби безпеки України, а також у внутрішніх організаційно-управлінських відносинах, які є предметом адміністративно-правового регулювання (внутрішня структура, кадрова робота тощо). Система управління в структурі Служби безпеки України побудована з урахуванням регіональних та функціональних принципів створення апарату управління, що втілено у нормах закону України «Про Службу безпеки України».

Так, систему Служби безпеки України складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України. Для організації і проведення антитерористичних

операцій та координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, при Службі безпеки України функціонує Антитерористичний центр.

Центральне управління Служби безпеки України відповідає за стан державної безпеки, координує та контролює діяльність інших органів Служби безпеки України [8]. До його складу входять апарат голови Служби безпеки України та функціональні підрозділи: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, зв'язку, по роботі з особовим складом, адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші згідно з організаційною структурою Служби безпеки України.

З метою ефективного виконання своїх завдань Службою безпеки України створюються її регіональні органи: обласні управління Служби безпеки України, їх міжрайонні, районні та міські підрозділи, розміщені на території і територіальна компетенція яких можуть не збігатися з адміністративно-територіальним поділом України. В інтересах державної безпеки органи і підрозділи Служби безпеки України можуть створюватися на окремих державних стратегічних об'єктах і територіях, у військових формуваннях [8].

Начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту, а також начальники регіональних органів – обласних управлінь Служби безпеки України – призначаються на посади за поданням голови Служби безпеки України та звільняються з посади Президентом України [8; 9].

Голова Служби безпеки призначається та звільняється з посади Верховної Ради України за поданням Президента України. Голова Служби безпеки України є членом Ради національної безпеки та оборони України, яка забезпечує координацію та здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони у мирний час, в умовах воєнного або надзвичайного стану та у разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [10; 11].

Суспільні відносини щодо проходження служби в органах і підрозділах Служби безпеки України регулюються законом України «Про державну службу», військовими статутами та спеціальними нормативними актами з питань проходження військової служби. Ці відносини є адміністративно-правовими за своєю суттю, адже вони зумовлені наявністю відповідних правил, які встановлені державою у сфері внутрішнього управління в системі органів та підрозділів Служби безпеки України.

Закон України «Про державну службу» регулює суспільні відносини, які охоплюють діяльність держави щодо створення правових, організаційних, економічних та соціальних умов реалізації громадянами України права на державну службу. Він визначає загальні засади діяльності, а також статус державних службовців, які працюють у державних органах та їх апараті [12]. Підкреслимо, що внутрішні відносини проходження державної служби в органах Служби безпеки України є відносинами адміністративно-правового характеру.

Крім того, окремим управлінським актом є Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України, що застосовується також до відносин, які виникають у зв'язку з проходженням у Службі безпеки України кадрової військової служби особами офіцерського складу до їх переходу в установленому порядку на військову службу за контрактом або звільнення з військової служби [13].

Військові статuti, дія яких розповсюджується на Службу безпеки України, визначають загальні права та обов'язки службовців, їх взаємовідносини, правила внутрішнього порядку у військових підрозділах, сутність військової дисципліни, обов'язки осіб щодо її додержання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг [14; 15].

Наступним елементом адміністративно-правового статусу Служби безпеки України є компетенційний блок. З'ясування сутності поняття «компетенція» неодноразово було предметом досліджень фахівців у галузі теорії права, конституційного та адміністративного права. Наприклад, Д. М. Бахрах зазначає, що компетенція складається із сукупності владних повноважень щодо певних предметів відання. Її перший елемент включає обов'язки і права, пов'язані зі здійсненням влади, участю у владних відносинах, у тому числі і право видавати певні акти. Другий елемент компетенції – підвідомчість, правове закріплення кола об'єктів, предметів, справ, на які поширюються владні повноваження. Компетенцію можна розглядати у функціональному розрізі (в області планування, контролю тощо) відповідно до певних суб'єктів (інших державних, муніципальних органів, підприємств і установ, громадських об'єднань, громадян). Але компетенцію органів загальної компетенції необхідно розглядати ще в галузевому розрізі, зокрема у сфері оборони, освіти, охорони здоров'я, транспорту [3, с. 178]. О. П. Коренев також відмічає, що компетенція органу виконавчої влади обумовлена законодавчим або іншим нормативним актом та включає: завдання органу, його функції, тобто напрямки діяльності, обов'язки і права, відповідальність, форми і методи діяльності та структуру органу [4, с. 83].

На думку Н. О. Армаш, між категоріями «права та обов'язки» і «компетенція» існує проміжна категорія – «повноваження». Ця категорія

позначає комплекс прав та обов'язків певної функціональної спрямованості. Тобто мається на увазі, що в цьому випадку повноваження – це категорія, яка об'єднує в собі кілька окремих складників – прав та обов'язків – за ознакою їх галузевої належності [16]. О. Ф. Скакун визначає компетенцію державного органу (уряду, міністерства, парламенту, органів суду, міліції, прокуратури та ін.) як закріплену законом (або іншим нормативним актом) сукупність його владних повноважень (прав і обов'язків), юридичної відповідальності і предмета відання [17, с. 363].

Служба безпеки України на виконання покладених на неї завдань використовує такі управлінські форми: видає положення, накази, розпорядження, інструкції, дає вказівки, обов'язкові для виконання у системі Служби безпеки України. Крім того, у межах своєї компетенції Центральне управління Служби безпеки України вносить Президенту України пропозиції про видання актів з питань збереження державної таємниці, обов'язкових для виконання органами державного управління, підприємствами, установами, організаціями та громадянами [8].

З метою належної реалізації правоохоронної функції Служба безпеки України має право застосовувати такі заходи примусу: попереджувальні; загальні заходи адміністративного припинення; спеціальні заходи адміністративного припинення; заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення; оперативно-розшукові.

Окрім вищезазначеного працівники Служби безпеки України мають право:

- одержувати в установленому законом порядку на письмову вимогу керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки України від органів доходів і зборів, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форми власності) інформацію і документи про операції, стан рахунків і рух коштів на них за конкретний проміжок часу;

- одержувати в установленому законодавством порядку за письмовими запитами керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки України інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Національним банком України, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування України;

- подавати органам державної влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності обов'язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки, у тому числі із забезпечення охорони державної таємниці тощо [8].

Зазначені права реалізуються органами Службою безпеки України в адміністративно-правових відносинах правоохоронної спрямованості. Адже в них вони виступають представником держави із владними повноваженнями, які дозволяють їй здійснювати вплив на непідконтрольних суб'єктів.

Адміністративно-правовий статус органів Служби безпеки України також проявляється у їх обов'язках, які можна згрупувати за певною функціональною спрямованістю: інформаційно-аналітичні; контррозвідувальні; протидія злочинами та правопорушенням, особистий захист громадян; збереження державної таємниці; охорона державного кордону, міграційна політика; забезпечення спеціальних режимів та охорони об'єктів підвищеної небезпеки.

Перейдемо до розгляду правових гарантій діяльності Служби безпеки України та особливостей відповідальності її працівників.

Військовослужбовці Служби безпеки України під час виконання покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Недоторканність їх особи, їх честь і гідність охороняються законодавством. Правопорушення щодо близьких родичів військовослужбовців Служби безпеки України, вчинені у зв'язку з виконанням покладених на цих військовослужбовців обов'язків, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Не допускається розголошення факту належності працівників Служби безпеки України до її оперативних підрозділів [8].

Законні вимоги працівників Служби безпеки України під час виконання ними службових обов'язків є обов'язковими для громадян і посадових осіб. Непокора або опір законним вимогам працівників Служби безпеки України, неправомірне втручання в їх законну діяльність тягнуть за собою відповідальність, передбачену законодавством.

Військовослужбовці Служби безпеки України користуються політичними, соціально-економічними та особистими правами і свободами, а також пільгами відповідно до закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Соціальний захист працівників, які уклали трудовий договір зі Службою безпеки України, забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю [8].

Працівники Служби безпеки України самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень. Вони мають відмовитись від виконання будь-яких наказів, розпоряджень або вказівок, які суперечать чинному законодавству. За протиправні дії та бездіяльність вони несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Працівники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки. Такі збитки відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України [8].

Таким чином, проведенне дослідження дозволяє нам дійти таких **висновків:**

1. Статус «правоохоронного органу» Служби безпеки України, зокрема, проявляється у закріпленні Конституцією України передумов її організації, порядку призначення голови Служби безпеки України (ст. 17, 85, 106, 107 Конституції України), визначених у законі України «Про Службу безпеки України» завдань та мети створення (ст. 1, 2 закону України «Про Службу безпеки України»), причому виконання цих завдань є основним для цього органу. Працівники органів Служби безпеки України мають право застосовувати заходи державного примусу (ст. 24, 25 закону України «Про Службу безпеки України»), виконувати покладені на них функції та повноваження на професійній основі (ст. 19 закону України «Про Службу безпеки України»), мають додатковий соціально-правовий захист персоналу (ст. 18, 27–30 закону України «Про Службу безпеки України») та наділені відповідними атрибутами: спеціальні звання, спеціальний формений одяг, відповідні знаки розрізнення (п. 3 Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України).

2. Під адміністративно-правовим статусом органів Служби безпеки України слід розуміти сукупність закріплених у чинному законодавстві України предметів відання, повноважень (прав, обов'язків), гарантій діяльності та відповідальності, які дозволяють їм бути учасниками адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення державної безпеки України.

3. Структуру адміністративно-правового статусу органів Служби безпеки України складають цільовий, організаційний та компетенційний блоки (елементи). До нього також входять гарантії діяльності органів Служби безпеки України, а також відповідальність їх працівників. Першим елементом виступають юридично закріплені мета створення та завдання органу. У другий елемент входить нормативне регулювання порядку організації діяльності органів Служби безпеки України, їх внутрішньої структури, кадрового складу, підпорядкованості тощо. Третій елемент складається з сукупності владних повноважень щодо певних предметів відання Служби безпеки України.

4. Визначені чинним законодавством права та обов'язки органів Служби безпеки України реалізуються ними в адміністративно-правових відносинах правоохоронної спрямованості. В них вони виступають представником держави, діють від її імені, для чого вони наділені спеціальними владними повноваженнями, що дозволяють їм здійснювати вплив на невідконтрольних суб'єктів.

5. Діяльність органів Служби безпеки України виражається, зокрема, у такій формі управлінської діяльності, як видання нормативних та індивідуальних актів управління, а її працівники мають право

застосовувати адміністративно-попереджувальні заходи, загальні та спеціальні заходи адміністративного припинення та заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

6. Працівники органів Служби безпеки України під час виконання покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Недоторканність їх особи, їх честь і гідність охороняються чинним законодавством України.

Список використаних джерел: 1. Додіна Є. Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Додіна Євгенія Євгенівна. – Одеса, 2002. – 174 с. 2. Алехин А. П. Административное право Российской Федерации : учебник / А. П. Алехин, А. А. Кармолицкий, Ю. М. Козлов ; под ред. А. П. Алехина. – М. : Зерцало-М, 2003. – 608 с. 3. Бахрах Д. Н. Административное право России : учебник / Д. Н. Бахрах, С. Д. Хазанов, А. В. Демин. – М. : Норма – Инфра-М, 2002. – 623 с. 4. Административное право России : учебник. – Ч. 1 : Государственное управление и административное право / под ред. А. П. Коренева. – М. : Москов. акад. МВД России ; Щит, 2002. – 306 с. 5. Котельникова Е. А. Административное право : учебник / Е. А. Котельникова, И. А. Семенцова, М. Б. Смоленский. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 352 с. 6. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1: Загальна частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). – Київ : Юрид. думка, 2004. – 584 с. 7. Павлов Д. М. Адміністративне право. Загальна частина : конспект лекцій / Д. М. Павлов. – Київ : МАУП, 2007. – 136 с. 8. Про Службу безпеки України : закон України від 25.03.1992 р № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382. 9. Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України : закон України від 20.10.2005 № 3014-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 4. – Ст. 53. 10. Конституція України : від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 11. Про Раду національної безпеки і оборони України : закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237. 12. Про державну службу : закон України від 16.12.1993 № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490. 13. Про внесення змін до Указу Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053 : указ Президента України від 27.12.2007 № 1262/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262/2007>. 14. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : закон України від 24.03.1999 № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 194. 15. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : закон України від 24.03.1999 № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 197. 16. Армаш Н. О. Керівник органу виконавчої влади: адміністративно-правовий статус [Електронний ресурс] / Н. О. Армаш. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. – 248 с. – Режим доступу: <http://radnuk.info/posibnuk/admin-pravo/451-kerivnuk/7093-s-3-----html>. 17. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2014

Карпенко М. Н. Административно-правовой статус органов Службы безопасности Украины

Показано, что административно-правовой статус Службы безопасности Украины абсолютно полно отображает все индивидуальные особенности данного правоохранительного органа и его реальное место в системе правоохранительных органов. Выяснено, что определённые законодательством права и обязанности органов Службы безопасности Украины реализуются ими в административно-правовых отношениях правоохранительной направленности.

Подчёркнуто, что все составляющие административно-правового статуса Службы безопасности Украины являются взаимообусловленными, взаимосвязанными между собой и взаимозависимыми. Данные элементы характеризуют административно-правовой статус Службы безопасности Украины с точки зрения предназначения, предметных и функциональных полномочий, а также особенностей осуществления мероприятий в сфере обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: административно-правовой статус, Служба безопасности Украины, полномочия, компетенция, права, обязанности, гарантии, ответственность

Karpenko M. M. Administrative and legal status of the Security Service of Ukraine

The article aims to clarify the content of administrative and legal status of the Security Service of Ukraine, to define elements that make up its structure and to provide characteristics of each of the proposed elements.

It is offered to understand under the administrative and legal status of the Security Service of Ukraine a set of consolidated in the current legislation of Ukraine jurisdictions, powers (rights, duties), guarantees of the activity and liability that allow them to be participants of the administrative and legal relations in the field of guaranteeing the national security of Ukraine.

It is found out that the structure of administrative and legal status of the Security Service of Ukraine consists of the target, organizational and jurisdiction units (elements). It also includes guarantees of the activity of the Security Service of Ukraine and liability of its employees. The first element is legally consolidated the aim of formation and tasks of the agency. The second element includes normative regulation of the procedure of the activity of the Security Service of Ukraine, its internal structure, staffing, accountability, etc. The third element consists of a set of powers concerning certain jurisdictions of the Security Service of Ukraine. The content of each of the proposed elements is analyzed.

It is grounded that the jurisdiction of the Security Service of Ukraine is determined by a combination of the powers, uniting the rights and duties depending on the feature of their territorial or branch utensils. The author offers to divide the powers of the Security Service according to functional affiliation into information and analytical, counterintelligence, concerning counteraction crime and personal security, concerning realization of operative and search activity, in the sphere of compliance with the state secrets, in the field of border protection and realization of migration policy,

in the field of preventing and termination of emergencies and securing the objects of increased safety. It is defined that the specifics of territorial authorities depends on the place of the Security Service of Ukraine within the general management system.

Keywords: administrative and legal status, Security Service of Ukraine, powers, jurisdiction, rights, duties, guarantees, liability.

УДК 342.9

А. М. Луцик

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОРГАНІЗАЦІЙНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДЕРЖАВНОЮ ФІСКАЛЬНОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасні підходи до розуміння змісту поняття «адміністративна процедура». Сформульовано поняття та здійснено класифікацію зовнішньоорганізаційних адміністративних процедур, що здійснюються Державною фіскальною службою України. Наголошено, що зовнішньоорганізаційні адміністративні процедури реалізуються Державною фіскальною службою України за участю фізичних і юридичних осіб, сприяючи реалізації їх прав, свобод та законних інтересів у сфері оподаткування.

Ключові слова: адміністративна процедура, зовнішньоорганізаційна адміністративна процедура, класифікація, Державна фіскальна служба України.

Адміністративні процедури займають центральне місце в діяльності Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України), адже забезпечення прав, законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері оподаткування неможливе без законодавчого врегулювання процедурного аспекту відносин, які виникають між цим відомством і платниками податків. Головним завданням адміністративних процедур, що здійснюються ДФС України, є сприяння реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері оподаткування. Чітке встановлення, дотримання адміністративних процедур сприяє не тільки створенню сприятливих умов взаємодії фіскальних органів із платниками податків, але й буде довірчі відносини між ними. З огляду на це, питання здійснення ДФС України зовнішньоорганізаційних адміністративних процедур у сфері оподаткування є вельми актуальним, адже саме ці процедури складають основу спільної публічної діяльності цієї служби із фізичними та юридичними особами.

Вивченню сутності адміністративних процедур, що здійснюються органами виконавчої влади, присвятили свої дослідження такі науковці, як В. Б. Авер'янов, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. В. Галунько, Н. В. Галіцина, Т. Ф. Весельська, Т. О. Коломоєць, О. В. Кузьменко, О. С. Лагода, О. В. Морозова, О. О. Никольська, М. М. Тищенко та

інші. Однак, віддаючи належне результатам наукових досліджень із цієї проблематики, слід констатувати, що питання здійснення адміністративних, зокрема зовнішньоорганізаційних процедур ДФС України як центральним органом виконавчої влади, висвітлені недостатньо і тому вимагають наукового обґрунтування.

Мета статті – сформулювати поняття та здійснити класифікацію зовнішньоорганізаційних адміністративних процедур, що здійснюються ДФС України.

Адміністративні процедури є провідною формою адміністративно-процесуальної діяльності органів виконавчої влади. Вони спрямовані на здійснення різних видів управлінської діяльності, у тому числі діяльності з реалізації функцій та завдань, що покладаються на ці органи.

Залежно від спрямованості діяльності органу виконавчої влади адміністративні процедури прийнято поділяти на внутрішньоорганізаційні та зовнішньоорганізаційні. Внутрішньоорганізаційні адміністративні процедури пов'язані з організацією роботи апарату органу виконавчої влади, а зовнішньоорганізаційні – з реалізацією функцій та завдань, що покладаються на орган.

ДФС України як центральний орган виконавчої влади також здійснює широке коло адміністративних процедур. Внутрішньоорганізаційні адміністративні процедури реалізуються ДФС України без участі приватних (фізичних і юридичних) осіб у межах системи органів виконавчої влади. Зовнішньоорганізаційні адміністративні процедури передбачають наявність двох суб'єктів – ДФС України та приватних (фізичних і юридичних) осіб, тому до процесу їх реалізації приділяється значна увага, як з боку громадськості, так і самої служби, яка зацікавлена у формуванні довірливих відносин із платниками податків.

Перш ніж сформулювати поняття зовнішньоорганізаційних адміністративних процедур, що здійснюються ДФС України, пропонуємо проаналізувати сучасні дефініції, які сформувалися в юридичній науці щодо змісту поняття «адміністративна процедура».

Аналіз юридичної літератури дозволяє дійти висновку, що серед учених так і не було сформовано єдиного підходу до визначення змісту поняття «адміністративна процедура». Однак усі єдині у тому, що адміністративну процедуру не можна отожднювати з адміністративним процесом, оскільки вони співвідносяться як індивідуальне і загальне. Так, О. В. Кузьменко, співвідносячи адміністративний процес та адміністративну процедуру, відзначає, що, на відміну від процесу, процедура не є явищем, наділеним часовою динамікою: у процедурі відсутня головна детермінанта процесу – тривалість у часовому вимірі, тобто процес наділяється такими ознаками, як динаміка, безперервний рух, що виражається в послідовних переходах від одного до іншого стану, а процедура визначається як

дискретність такого руху. Таким чином, процес постає перед нами як «діяльність суб'єктів права із здійснення правової регламентації суспільних відносин та реалізації права», а процедура – як «формалізований бік такої діяльності» [1, с. 167].

На думку О. С. Лагоди, юридична процедура визначає порядок здійснення суб'єктами права тих чи інших юридично значущих дій, сукупність яких і створює юридичний процес. Перелік та порядок здійснення юридично значущих дій у рамках юридичного процесу визначаються процесуальними нормами права, тобто останні визначають юридичну процедуру, відповідно до якої здійснюються юридично значущі дії. Тому під адміністративною процедурою, на думку науковця, слід розуміти встановлений законом порядок розгляду та розв'язання індивідуальних адміністративних справ органом виконавчої влади і місцевого самоврядування, який закінчується прийняттям адміністративного акта або укладанням адміністративного договору [2, с. 6, 18]. В. В. Галуцько вважає, що адміністративні процедури – це встановлений законодавством порядок розгляду і розв'язання органами публічної адміністрації індивідуальних адміністративних справ з метою забезпечення прав та свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [3, с. 358].

Т. Ф. Весельська під адміністративною процедурою розуміє ініційоване належним суб'єктом адміністративне провадження щодо реалізації конкретного права чи забезпечення конкретного обов'язку. При цьому адміністративне провадження – це визначений законодавством порядок підготовки і прийняття рішень та вчинення дій суб'єктами владних повноважень (органами публічної адміністрації). Тому, на думку науковця, між такими поняттями, як адміністративна процедура та адміністративне провадження, існує безперечний зв'язок, де адміністративне провадження має загальнонормативний, а адміністративна процедура – індивідуально регламентуючий характер [4, с. 145]. І. М. Ямкова, розглядаючи адміністративні процедури як форму діяльності публічної адміністрації щодо регулювання підприємництва, дійшла висновку, що адміністративні процедури щодо реалізації права на підприємництво – це передбачена адміністративно-правовими нормами форма діяльності публічної адміністрації (або розв'язання органами публічної адміністрації індивідуальних адміністративних справ), що забезпечує права і законні інтереси підприємців у сфері здійснення підприємницької діяльності та сприяє нормальному функціонуванню громадянського суспільства та держави [5, с. 214].

Крім того, адміністративним процедурам властива низка ознак: 1) адміністративні процедури закріплюють порядок дій і ухвалення рішень публічної адміністрації у зв'язку із застосуванням ними правових вимог до конкретного життєвого випадку; 2) охоплюють правове регулювання позитивної спрямованості, тобто діяльність, спрямовану

на створення умов для ефективної реалізації прав і законних інтересів громадян і організацій; 3) адміністративні процедури не мають своїм результатом застосування примусових заходів (між зацікавленою особою і владним суб'єктом виникають процедурні правовідносини, в яких суб'єкт публічної адміністрації виступає в ролі організатора), що забезпечує реалізацію прав зацікавленої особи; 4) адміністративні процедури встановлюють визначений порядок здійснення тих або інших дій; 5) для адміністративних процедур характерний особливий суб'єктний склад, однією зі сторін в адміністративній процедурі завжди постає суб'єкт публічної адміністрації; 6) адміністративні процедури закріплюються адміністративно-процедурними нормами, які, в свою чергу, регулюють застосування матеріальних норм адміністративного та інших галузей права (фінансового, податкового, митного, господарського, трудового та ін.) і при цьому регламентують діяльність уповноважених органів і посадових осіб. Адміністративні процедури, як наголошує Н. В. Гаїцина, забезпечуючи втілення вжиття юридичних норм, установлюють однакові правила здійснення типових, стандартних, регулярно повторюваних дій [6, с. 173–174].

Отже, з викладеного вбачається, що адміністративна процедура є самостійною правовою категорією, яка відображає порядок розгляду і розв'язання органами публічної влади індивідуальних адміністративних справ із метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Ототожнення адміністративної процедури з адміністративним процесом не можливе, адже адміністративний процес, провадженнями якого є провадження у справах про адміністративні правопорушення, провадження з розгляду скарг на дії чи бездіяльність посадових осіб органів публічної влади тощо, передбачає за певних обставин участь такого суб'єкта, як суд. Але ж під час здійснення ж адміністративних процедур участь суду є не обов'язковою, адже суб'єктами їх здійснення є органи публічної влади.

Таким чином, з'ясувавши зміст адміністративних процедур, що здійснюються органами публічної влади, пропонуємо сформулювати поняття зовнішньоорганізаційних адміністративних процедур, що здійснюються ДФС України, під якими слід розуміти нормативно-встановлений порядок послідовно здійснюваних адміністративних дій та прийнятих рішень щодо розгляду, розв'язання і вирішення індивідуальних адміністративних справ у сфері публічного управління, спрямованих на реалізацію та забезпечення прав і законних інтересів платників податків (фізичних і юридичних осіб) у сфері податкових правовідносин.

Вважається, що ознакою розмежування зовнішньоорганізаційних адміністративних процедур є суб'єкт ініціативи, тому такі процедури прийнято поділяти на «заявні» та «втручальні». У заявній адміністративній процедурі суб'єктом ініціативи є платник податків – фізична або юридична особа, за зверненням якої до органу ДФС

України розпочинається провадження щодо надання адміністративної процедури. У втручальній – це орган публічної влади – ДФС України, який здійснює в межах своєї компетенції контрольно-наглядові повноваження у сфері оподаткування, а також виступає своєрідним гарантом захисту прав, свобод та інтересів платників податків у цій сфері.

Заявна процедура починається шляхом подання або надсилання приватною особою заяви до адміністративного органу. Звідси випливає, що певна категорія справ не може розпочатися, якщо немає заяви особи. Заява повинна викладатись, як правило, у письмовій формі, й у ній має бути щонайменше зазначено: прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання заявника (фізичної особи) або найменування та місцезнаходження заявника (юридичної особи); виклад суті питання, прохання чи вимоги. Крім того, обов'язковими реквізитами будь-якого документа є підпис особи із зазначенням дати його складання або подання. Щодо усних заяв, то можливість звернення й у такій формі має зберігатися принаймні для тих категорій осіб, які через поганий стан здоров'я або з інших об'єктивних причин не спроможні самостійно написати заяву [7]. Так, на офіційному порталі ДФС України міститься зразок документального оформлення письмового звернення (зауваження, пропозиції, заяви, скарги, прохання чи вимоги) громадян до ДФС України. Порядок розгляду звернень громадян визначено низкою нормативно-правових актів: законом України «Про звернення громадян» [8], указом Президента України «Про першочергові заходи забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [9], Інструкцією про порядок розгляду звернень та особистого прийому громадян в органах Державної податкової служби України [10] тощо. Прикладом заявної адміністративної процедури можна вважати процедуру надання органом ДФС України, за заявою платника податків – фізичної особи, адміністративної послуги щодо видачі картки платника податків та внесення до паспорта громадянина України даних про реєстраційний номер облікової картки платника податків із Державного реєстру фізичних осіб – платників податків.

Втручальна процедура залежно від наслідків для приватної особи поділяється на заходи «позитивні», які не мають правообмежувального характеру, та «негативні», які обмежують особу у правах [7]. Наприклад, до позитивної адміністративної процедури можна віднести процедуру відшкодування платнику податків податку на додану вартість із державного бюджету. Ця процедура, як видно із самої назви, несе позитивні наслідки для платника податків, оскільки останній отримує грошове відшкодування.

До негативних адміністративних процедур можна віднести процедуру проведення документальної позапланової виїзної перевірки платника податку на додану вартість для визначення достовірності

нараховання бюджетного відшкодування такого податку. Негативними наслідками у цій процедурі можуть стати: виїмка документів, тимчасове припинення або обмеження підприємницької діяльності тощо.

Отже, враховуючи основні дефініції щодо змісту поняття «адміністративна процедура», ґрунтуючись на проведеному класифікаційному розподілі, пропонуємо зовнішньоорганізаційні адміністративні процедури ДФС України класифікувати за такими ознаками:

1) за суб'єктом ініціативи – заявні, де суб'єктом ініціативи є платник податків (фізична чи юридична особа), та втручальні, де ініціатором виступає центральний орган виконавчої влади – ДФС України;

2) за наслідками для платника податків (фізичної чи юридичної особи):

– позитивні, де звернення платника податку отримало позитивне рішення, а внаслідок здійснення втручальної процедури не було обмежено прав, свобод та інтересів;

– негативні, внаслідок чого звернення платника податків було відхилено або під час здійснення втручальної процедури було обмежено права та свободи.

Таким чином, зовнішньоорганізаційні адміністративні процедури є невід'ємним складовим елементом функціонування ДФС України. Вони визначають порядок здійснення адміністративних дій та виконання прийнятих рішень щодо розгляду, розв'язання і вирішення індивідуальних адміністративних справ, спрямованих на реалізацію та забезпечення прав і законних інтересів платників податків (фізичних і юридичних осіб) у сфері податкових правовідносин.

Вважаємо, що у подальшому перспективним напрямом наукових досліджень є наукова розробка питань, що стосуються визначення особливостей юридичної відповідальності посадовців і службових осіб ДФС України за порушення порядку здійснення адміністративних процедур.

Список використаних джерел: 1. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія / О. В. Кузьменко. – Київ : Атіка, 2005. – 352 с. 2. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Лагода Олександр Сергійович. – Київ, 2007. – 22 с. 3. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. – Т. 1 : Загальне адміністративне право / В. В. Галунько, В. І. Олефір, Ю. В. Гридасов та ін. – Київ : ХМД, 2013. – 396 с. 4. Весельська Т. Ф. Адміністративні процедури та їх індивідуально-регламентуючий характер / Т. Ф. Весельська // Право України. – 2009. – № 7. – С. 141–145. 5. Ямкова І. М. Адміністративні процедури як форма діяльності публічної адміністрації щодо регулювання підприємництва / І. М. Ямкова // Порівняльно-аналітичне право. – № 1. – 2014. – С. 211–214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/1_2014/Yamkova.pdf. 6. Галіцина Н. В. Адміністративна процедура як

інститут адміністративного процесу / Н. В. Галіцина // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 163–177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_28.pdf. 7. Галуцько В. В. Адміністративні процедури [Електронний ресурс] / В. В. Галуцько. – Режим доступу: <http://www.law-property.in.ua/articles/featured-articles/443-2014-12-21-09-16-26.html>. 8. Про звернення громадян : закон України від 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256. – Зі змін. та допов. 9. Про першочергові заходи забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування : указ Президента України від 7 лют. 2008 р. № 109/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 10. – Ст. 239. 10. Інструкція про порядок розгляду звернень та особисто-го прийому громадян в органах Державної податкової служби України : наказ Держ. податк. адміністрації України від 18 черв. 2008 р. № 395 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/priymalna-ya-gromadyan/zvernennya-gromadyan/geestratsiya/pravova/akti/53397.html>.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Луцик А. М. Некоторые аспекты осуществления внешнеорганизационных административных процедур Государственной фискальной службой Украины

Проанализированы современные подходы к пониманию содержания понятия «административная процедура». Сформулировано понятие и осуществлена классификация внешнеорганизационных административных процедур, осуществляемых Государственной фискальной службой Украины. Отмечено, что внешнеорганизационные административные процедуры реализуются Государственной фискальной службой Украины с участием физических и юридических лиц, способствуя реализации их прав, свобод и законных интересов в сфере налогообложения.

Ключевые слова: административная процедура, внешнеорганизационная административная процедура, классификация, Государственная фискальная служба Украины.

Lutsyk A. M. Some aspects of realizing innerorganizational administrative procedures by the State Fiscal Service of Ukraine

Current approaches in understanding the content of the notion «administrative procedure» are analyzed. The concept of innerorganizational administrative procedures realized by the State Fiscal Service of Ukraine. is formulated and their classification is made.

The objective of the article is to analyze the modern definitions that have emerged in the jurisprudence concerning the content of the concept of administrative procedure, to allocate classification features of innerorganizational administrative procedures realized by the State Fiscal Service of Ukraine.

The methodological basis of the article is a set of general and specific methods of research. The content of the concept «administrative procedure» is defined with the

help of logical and semantic method. Structural and logical method has been used for classification of innerorganizational administrative procedures realized by the State Fiscal Service of Ukraine.

It is indicated that innerorganizational administrative procedures suggest that there are two subjects, which are the State Fiscal Service of Ukraine and private (individuals or legal entities) persons, thus considerable attention, from both the public and the Service itself that is interested in forming trusting relations with taxpayers, is paid to the process of their realization.

It is emphasized that innerorganizational administrative procedures are an essential component of the State Fiscal Service of Ukraine functioning. They define the procedure of realization of administrative actions and execution of adopted decisions regarding the consideration, solution and resolving individual administrative cases aimed at realizing and guaranteeing the rights and legitimate interests of taxpayers (individuals and legal entities) in the sphere of tax legal relations.

Keywords: administrative procedure, innerorganizational administrative procedure, classification, the State Fiscal Service of Ukraine.

УДК 336.2

О. В. Пабат

СУЧАСНИЙ СТАН ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Визначено головні завдання реформаційних змін у податковій системі України, акцентовано увагу на проблемах функціонування існуючої системи, зроблено відповідні висновки. Проаналізовано останні кроки у сфері спрощення податкової системи, зокрема у податковому законодавстві. Зроблено висновок про те, що податкова система України характеризується складною системою адміністрування та великою кількістю самих податків. Запропоновано для спрощення системи оподаткування зменшити кількість податків. Визначено завдання податкової реформи в Україні.

Ключові слова: податок, податкова система, оподаткування, Податковий кодекс України, державні доходи, фінансове законодавство, державне регулювання, реформа податкової системи.

Нині мову про сучасний стан податкової системи України слід вести з огляду на плани Уряду з реформування низки сфер життєдіяльності суспільства. Зокрема, започатковано процес реформування податкової системи, кардинальна зміна підходів до сплати податків у суспільстві та напрямів розвитку економіки. Неабияку роль у складний період розвитку суспільства відіграє консолідація усіх зусиль для фінансового захисту держави та системний підхід до вирішення складних завдань формування державних і місцевих доходів. **Метою** статті є визначення на основі аналізу сучасного стану податкової системи України майбутніх кроків з її реформування.

Теоретичним підґрунтям статті є наукові здобутки вчених юристів: В. А. Андрущенко, І. В. Барановської, О. Д. Василика, Я. Ю. Вертелецької, Т. А. Варварич, В. П. Вишневецького, А. І. Даниленка, Т. І. Єфименко, Ю. Б. Іванова, А. І. Крисоватого, І. О. Луніної, П. В. Мельника, В. М. Опаріна, Ю. В. Пасічника, А. М. Соколовського, Л. А. Тарангул, В. М. Федосова, Л. М. Шаблістої та інших авторів. Проте, не можна сказати, що податкова система України як об'єкт правового регулювання була всебічно та комплексно досліджена. У нинішніх складних соціальних, політичних та економічних обставинах податкова система України, з огляду на її урегульованість та підвищення якості, набуває нового змісту, а тому потребує предметного наукового дослідження. Назріла гостра необхідність дослідження податкової системи України з огляду на винесення на суспільне обговорення Концепції реформування податкової системи України та можливі суттєві зміни у Податковому кодексі України, котрим закріплено загальнодержавні та місцеві податки, збори (обов'язкові платежі).

Чергове реформування податкової системи України почалося з податкового компромісу. Надалі планується докорінно змінити систему оподаткування. Нині діюча податкова система включає 22 податки, котрі пропонується скоротити до 9 за рахунок скасування збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності, збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності, рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктоводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України, збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору та збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства.

Крім скасування пропонується скорочення кількості податків і зборів через їх трансформацію. Так, акцизний податок, збір за першу реєстрацію транспортного засобу, екологічний податок (з палива), збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками, трансформуються в акцизний податок. Екологічний податок (крім палива) та збір за спеціальне використання лісових ресурсів – у екологічний податок.

До рентної плати урядовці пропонують віднести плату за користування надрами, збір за користування радіочастотним ресурсом України та збір за спеціальне використання води. Планується, що податок на нерухоме майно буде охоплювати існуючі нині податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та плату за землю. Єдиний податок охопить окрім, власне, єдиного податку, фіксований сільськогосподарський податок.

З огляду на очікування суспільства щодо перерозподілу співвідношення загальнодержавних та місцевих податків і зборів з метою

децентралізації потоків публічних фінансів актуальним є переведення податків із загальнодержавних у ранг місцевих. Проектом реформування передбачено зокрема таке переведення податку на нерухоме майно та фіксованого сільськогосподарського податку.

За сучасних умов існує необхідність своєчасного та поступового перегляду існуючих положень і норм податкового законодавства. Потребує уніфікації та спрощення облік, що створить умови для прозорості облікових процедур та однозначного їх сприйняття. Зокрема, реформування податку на прибуток підприємств має передбачати використання єдиного обліку, заснованого на стандартах фінансової звітності. Відтак, такий елемент, що визначається під час встановлення податку, як база оподаткування податку на прибуток підприємств, пропонується з'ясовувати за фінансовими результатами діяльності підприємства. Дані про тимчасові та постійні податкові різниці, які мають враховуватися при визначенні податкового прибутку (збитку) звітного періоду, що наведені у відповідних регістрах бухгалтерського обліку, узагальнюються у зведеному регістрі та використовуються для складання відповідних форм фінансової звітності. Наразі пропонується фінансові результати діяльності підприємства визначати за стандартами фінансової звітності.

Сьогодні кількість податкових різниць податкового прибутку підприємств складає сорок дев'ять, у тому числі витрати на навчання, витрати на ремонт, витрати на відрядження тощо. Слушними, вважаємо, є пропозиції щодо їх скорочення до трьох: амортизація, формування резервів, фінансові операції (операції з цінними паперами, відсоткові витрати).

Вкрай незадовільною є ситуація, що склалася з розмірами податкового навантаження на зарплатні доходи в Україні. Під податковим навантаженням маємо на увазі співвідношення суми усіх зарплатних податків (податок на доходи фізичних осіб та внески до Пенсійного фонду і на соціальне страхування), до всіх зарплатних доходів. Воно у відсотковому відношенні посередньо в 1,5 рази вище, ніж у країнах Європейського Союзу. Потребує значного скорочення податкового навантаження та частина зарплати, яку низка працедавців виводять з готівкового обігу і роздають «у конвертах».

Разом із податковою реформою повинні відбуватися зміни і в системі соціального страхування. Відзначимо, що вирішити проблему за рахунок зменшення ставок єдиного соціального внеску та податку на доходи фізичних осіб до середнього рівня Європейського Союзу неможливо за нинішнього фінансового стану держави та бюджетного дефіциту, адже це істотно зменшило б надходження у відповідні державні фонди коштів.

Одним із варіантів реформування єдиного соціального внеску є перерозподіл ставок, що нараховуються, та сум, що утримуються

із заробітної плати. Фіксовану суму єдиного соціального внеску пропонується встановити з трьох складових: 1) фіксована сума за ставкою 37 % розміру мінімальної заробітної плати, що стягується з роботодавця (зараз 450,66 грн), 2) відсоткова сума єдиного соціального внеску за ставкою 19 %, що нараховується на суму заробітної плати, що перевищує розмір мінімальної заробітної плати, 3) утримання єдиного соціального внеску із заробітної плати за ставкою 3,6 %. За прогнозами це дозволить зменшити навантаження на платників єдиного соціального внеску, проте зменшить надходження більш ніж на 45 млрд грн.

Різні варіанти реформування нинішньої моделі податку на доходи фізичних осіб спрямовані здебільшого на отримання додаткових надходжень, що за різними підрахунками можуть скласти 3,5–14,7 млрд грн. Різняться запропоновані моделі ставками податку на доходи фізичних осіб, при цьому базову ставку пропонується залишити на рівні 15 %, а підвищувати її до 20–25 % залежно від суми місячної заробітної плати у співвідношенні до мінімальної заробітної плати. З метою отримання додаткових надходжень і спрощення системи оподаткування доречною слід визнати уніфікацію ставок для всіх видів пасивних доходів (наприклад, дивідендів) податку на доходи фізичних осіб на рівні базової ставки 15 % [1]. Запропонований порядок обрахування єдиного соціального внеску сприятиме не тільки детінізації зарплати, а й її зростанню. Тож, відмітимо, що наразі потребує змін оподаткування прибутку з метою істотного спрощення обрахування податку та обмеження суб'єктивізму податкових інспекторів у визначенні бази оподаткування.

Реформування податкової системи має на меті вирішення проблем, що накопичилися у сфері оподаткування в Україні, а саме: детінізація доходів громадян, подолання корупції, декриміналізація податку на додану вартість, підтримка малого й середнього бізнесу та ін. Проте, лише зміни у податковій системі не вирішать низку проблем в оподаткуванні. Для цього потрібно здійснювати заходи із стимулювання детінізації економіки та зростання виробництва в Україні. Серед ініціатив уряду виділимо розроблені проекти із реформування єдиного соціального внеску, обмеження готівкового обігу, запровадження непрямих методів контролю доходів фізичних осіб, добровільного разового декларування майна та податкової амністії для громадян. Непрямий метод контролю сплати податків полягає у запровадженні контролю відповідності фактичних витрат громадян на придбання активів їхнім реальним доходам. До цього слід провести разове добровільне декларування майна та податкову амністію для громадян, котрі дозволять встановити точку відліку активів фізичних осіб на момент введення непрямого методу контролю сплати податків.

Для припинення підживлення тіньового ринку та виводу України з числа найвідсталіших країн Європи за рівнем готівкового обігу потрібно обмежити готівкові розрахунки. Керівництво ДФС, зокрема, пропонує встановити обмеження у розмірі до 15 мінімальних заробітних плат для готівкових розрахунків. Таким чином, планується легалізація зарплат, тобто вивести доходи фізичних осіб із тіні, оскільки доплата у «конвертах» стане не вигідною. Окремо слід виділити необхідність посилення мотивації працедавців до збільшення реальної зарплати своїм працівникам. Також, окрім можливості приховувати товар для збуту поза обліком, у підприємців повинно не бути в цьому потреби.

Зазначимо, що ідея реформування податкової системи знайшла підтримку серед громадськості та бізнесу. Як одні, так і інші підтримують ідею скорочення кількості податків та зменшення розміру ставки єдиного соціального внеску та податку на доходи фізичних осіб. Окремо відзначимо необхідність запровадження вказаних змін одночасно з пенсійною реформою. Багаторічна практика діяльності Державної податкової служби, Міністерства доходів і зборів, Державної фіскальної служби доводить, що переважна більшість проблем може бути вирішена як із точки зору інтересів держави, так і з точки зору інтересів бізнесу та працівників.

Вважаємо, потребує перегляду підхід до формування ставок та бази оподаткування податку на доходи фізичних осіб, так званих трудових доходів. Нині ці доходи обкладаються податком за загальною ставкою 15 %. При цьому низка інших видів доходів фізичних осіб оподатковуються за зниженими ставками.

Так, правильним вважаємо є вирівнювання ставок податку на доходи фізичних осіб, наприклад, на дивіденди. Доцільними є зміни в базі оподаткування, зокрема введення замість податкової соціальної пільги неоподаткованого мінімуму. Проте, переважна більшість фізичних осіб, які мають великі статки, не отримують трудових доходів у тому розумінні, в якому це поняття викладено у законодавстві. З цих коштів потім отримуються дивіденди або проценти від вкладів. Відтак, знижена ставка дозволяє уникати заможним особам належної участі у формуванні доходної частини бюджету.

Також необхідно реформувати податок на доходи фізичних осіб у частині трудових доходів таким чином, аби після сплати податків особі лишався повноцінний розмір доходів, із суттєвим перевищенням прожиткового мінімуму, щоб особа могла інвестувати у свою родину.

Аналізуючи внесені за останній рік зміни до Податкового кодексу, відзначимо збільшення податкового навантаження. Було введено військовий збір, оподаткування депозитів, зміни в оподаткуванні нерухомості тощо.

Реформування податків на доходи фізичних осіб не повинно привести до збільшення податку з мінімальної заробітної плати. Цей податок не повинен бути надто визискувальним для найбільш незахищених верств населення. Так, показники бідності нині розраховуються із заниженого прожиткового мінімуму. Проведення розрахунків на основі об'єктивного, реального прожиткового мінімуму виявили б, що показники бідності в Україні є значно вищими.

Основні новації у податковій системі України повинні стосуватися не зменшення розміру податків, а збільшення надходжень коштів у відповідні фонди, а також підвищення відповідальності роботодавців щодо дотримання законодавства з оплати праці й податкового законодавства. Одним із головних порушень є декларація роботодавцями у звітах не реальної заробітної плати, а мінімальної. Тому дані державної статистики і податкової звітності, а також звітності до Пенсійного фонду не відповідають реальним цифрам про зарплату, яку роботодавці виплачують своїм працівникам. Доповнити комплекс заходів, які можуть сприяти виправленню ситуації, слід через підвищення відповідальності роботодавців шляхом внесення змін до Кодексу законів про працю, Кодексу про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу [2].

Наостанок підкреслимо, що запропоновані урядом радикальні кроки у реформуванні податкової системи України потрібно здійснювати розважливо, із врахуванням всіх ризиків. Наразі вимоги до податкової системи України перебувають у сфері компромісу між двома взаємовиключними принципами – соціальної справедливості та економічної ефективності. Слід визнати, що в Україні економічна система є неефективною і не сприяє економічному зростанню країни, так само як і податкова система України є несправедливою і потребує реформування.

Список використаних джерел: 1. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. 2. Концепція реформування податкової системи України / Кабінет Міністрів України. – 26 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/document/247504345/Концепція реформування податкової системи України.pdf](http://www.kmu.gov.ua/document/247504345/Концепція_реформування_податкової_системи_України.pdf). 3. Оверчук О. Податкова реформа для громадян – багиг без прянника? [Електронний ресурс] / Олена Оверчук, Тетяна Рубан // Профспілкові вісті. – 13.10.2014. – Режим доступу: http://www.psv.org.ua/arts/Vnutrisne_jitia/view-2440.html.

Надійшла до редколегії 11.12.2014

Пабат О. В. Современное состояние налоговой системы Украины

Определены главные задачи реформационных изменений в налоговую систему Украины, акцентировано внимание на проблемах функционирования существующей системы, сделаны соответствующие выводы. Проанализированы последние шаги в сфере упрощения налоговой системы, в частности, в налоговом законодательстве. Сделан вывод о том, что налоговая система Украины характеризуется сложной системой администрирования и большим количеством самих налогов. Предложено для упрощения системы налогообложения уменьшить количество налогов. Определены задачи налоговой реформы в Украине.

Ключевые слова: налог, налоговая система, налогообложение, Налоговый кодекс Украины, государственные доходы, финансовое законодательство, государственное регулирование, реформа налоговой системы.

Pabat O. V. The current state of the tax system of Ukraine

The main tasks while amending the tax system of Ukraine are determined in the article; special attention is paid to the problems of the existing system functioning. It is concluded that the tax system of Ukraine is characterized with a complex system of administration and a great number of taxes themselves. It is considered appropriate to simplify the tax system to reduce the amount of state taxes twice. The tasks of the tax reform in Ukraine are defined.

Besides abolition of a number of taxes the issue of reducing some taxes and fees through their transformation is discussed. It is offered to realize the redistribution of the state and local taxes and fees aiming at to decentralize the flows of public finances. The author also offered to unify and simplify taxation that create conditions for transparent accounting procedures and unambiguous their perception.

Unsatisfactory situation concerning the size of the tax burden on wage incomes in Ukraine is analyzed. Correlation of the amount of all wage taxes (physical persons' income tax and contributions to the Pension Fund and for social insurance) to all wage incomes is considered under the tax burden.

Together with the tax reform it is suggested to make changes in the system of social insurance. The prospects of reforming the unified social fee with the redistribution of rates that are charged and the amounts that withhold from wages are studied.

The opportunities of reforming the current model of physical persons' income taxes in order to increase additional earnings to the budget are analyzed. The conclusion about the need to change profits' taxation aiming at significant simplification of the tax's calculation and limitation of tax inspectors' subjectivism in determining the tax base is made. The need to revise the approach on forming the rates and the tax base of physical persons' income tax is defined.

Keywords: tax, tax system, taxation, Tax Code of Ukraine, state revenues, legislation in financial sphere, state regulation, tax system's reform.

УДК 001.102:002:340

О. В. Харенко

ДРУКОВАНА МАСОВА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ВИД ІНФОРМАЦІЇ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено місце друкованої масової інформації в класифікації інформації відповідно до чинного законодавства та правової доктрини. Доведено, що особливістю масової інформації є її призначення до поширення і що вона призначена для численного кола осіб. Виявлено та досліджено правові особливості друкованої інформації та інформаційні продукти друкованої інформації. На основі здійсненого дослідження запропоновано авторські визначення масової та друкованої інформації. Зроблено висновок, що друкована масова інформація поєднує правові особливості масової та друкованої інформації, утворюючи окремі вид інформації.

Ключові слова: масова інформація, друкована інформація, друкована масова інформація, класифікація, поширення, призначення, інформаційний продукт.

Сьогодні друковані засоби масової інформації є важливою частиною механізму забезпечення суспільства інформацією та одним із основних джерел масової інформації, але правове забезпечення інформаційної діяльності друкованих засобів масової інформації все ще залишається недосконалим, відсутні ґрунтовні наукові дослідження з цих проблемних питань.

З'ясуванню правового статусу інформації, місця засобів масової інформації у поширенні масової інформації, дослідженню правового регулювання інформаційних відносин у сфері масової інформації та інформаційної діяльності засобів масової інформації присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як: Ю. П. Бурило – визначає правовий режим веб-сайту як засобу масової інформації в Україні [1], К. І. Беляков – визначає правовий статус та класифікує інформацію [2], О. А. Вознесенська – досліджує правове забезпечення діяльності аудіовізуальних засобів масової інформації [3], О. В. Каплій – класифікує засоби масової інформації [4], З. В. Партико – досліджує теорію масової інформації та комунікації [5], В. В. Різун – досліджує масову комунікацію та її засоби [6], О. М. Селезньова – вивчає класифікаційні підходи до інформації [7], В. І. Шпак – визначає місце та вплив друкованих засобів масової інформації в національному інформаційному просторі України [8], К. В. Шурупова – досліджує масову інформацію та правове регулювання доступу і поширення інформації за допомогою мережі Інтернет [9], А. Я. Філіпова – займається вивченням теорії інформації, класифікаційних підходів [10] та інші науковці, проте окремі питання залишаються недостатньо дослідженими.

Завданнями цієї статті є дослідження проблематики правового регулювання інформаційної діяльності преси, визначення правового статусу масової та друкованої інформації, їх місця у класифікаційній

системі відповідно до чинного законодавства та правової доктрини, з'ясування ролі друкованої масової інформації в інформуванні населення.

Закон України «Про інформацію» наводить два критерії класифікації інформації: за змістом та за порядком доступу.

Зміст як параметр інформації обумовлює предметну область інформації [2, с. 19]. Основними видами інформації за змістом, згідно із законом України «Про інформацію», є: інформація про особу (персональні дані), інформація довідково-енциклопедичного характеру, інформація про стан довкілля (екологічна інформація), інформація про товар (роботу, послугу), науково-технічна інформація, податкова інформація, правова інформація, статистична інформація, соціологічна інформація та інші види інформації.

За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена Законом до інформації з обмеженим доступом. Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація [11].

Місце масової інформації у класифікації закону України «Про інформацію» залишається не визначеним. Масовою є інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб [11]. Таким чином, законодавець виокремлює масову інформацію як вид інформації не за змістом чи за порядком доступу, а за призначенням, адресністю: вона призначена для кількісно не визначеної, найширшої, масової аудиторії. Масова інформація створюється для того, щоб про її зміст дізналися якнайбільше споживачів. За класифікаційним підходом правової доктрини також застосовується такий критерій, як призначення інформації, за яким інформація поділяється на масову, спеціальну та особисту [10, с. 18]. Зокрема, О. М. Селезньова розмежовує за таким критерієм інформацію на масову, спеціалізовану та професійну [7, с. 197]. О. В. Каплій зазначає, що головним критерієм розмежування цього виду інформації й інших видів є критерій публічної поширюваності, який означає масове розповсюдження цієї інформації для відносно великого, невідзначеного кола осіб. Також науковець поєднує обидві частини ст. 20 закону України «Про інформацію» і визначає масову інформацію як публічно поширювану друковану та аудіовізуальну інформацію [4, с. 37]. Проте засоби масової інформації є лише одним із способів публічного поширення друкованої та аудіовізуальної інформації. Законодавець наголошує на спрямованості масової інформації до поширення, а інформаційна діяльність засобів масової інформації забезпечує їй публічне розповсюдження. Незважаючи на те, що закон України «Про інформацію» наводить поняття «масова інформація» і «засоби масової інформації» в одній статті, масова інформація не обмежується масовою інформацією, поширеною за допомогою

засобів масової інформації. Критерій публічної поширюваності може застосовуватися у класифікації інформації, але не в цілому, а щодо відкритої інформації, оскільки конфіденційна, таємна та службова поширенню, тим більше публічному, не підлягають. За таким критерієм відкрита інформація може поділятися на поширювану публічно, поширювану не публічно і таку, що надається на інформаційні запити.

Як зазначає В. В. Різун, значення слова «масовий», безперечно, має в широкому вжитку значення «численний», проте таке значення не є термінологічним і не відбиває всієї суті поняття, що позначене цим словом. Масовою інформацією називається таке відображення дійсності, яке зафіксовано у певній матеріальній формі, що виготовляється за визначеними технологіями у вигляді інформаційного продукту, який поширюється засобами масової комунікації в інформаційному просторі. Під масовою інформацією слід розуміти не тільки новинні повідомлення, а будь-які тексти, медіапрограми, в яких відображено актуальні події, життєво важливі явища, процеси, суспільно значущі постаті, соціальні групи, інститути, їх діяльність тощо. Масову інформацію від немасової відрізняє те, що вона здатна виконувати функцію засобу масифікації або керування масами (публікою, натовпами). Ця здатність визначається її актуальністю, тобто відповідністю місцю і часові сприймання, потребам кожної особи, яка належить до великої групи людей, об'єднаних одним настроєм, думкою, ідеєю [6, с. 67, 169–170].

Згідно зі ст. 23 закону України «Про інформацію» інформаційна продукція – це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення потреб суб'єктів інформаційних відносин [11]. Новинні повідомлення та медіапрограми – це не масова інформація, а способи її подачі. Це інформаційні продукти, такі, як друковані журнали і газети, їх електронні аналоги, електронні наукові фахові видання тощо. До інформаційних продуктів масової інформації також можна віднести книги художньої літератури, рекламні брошури та каталоги, музичні компакт-диски, прокатні художні фільми у кінотеатрах, концертні виступи, театральні вистави тощо. Такий висновок повністю відповідає законодавчому визначенню масової інформації.

Слід зазначити, що масова інформація не обов'язково повинна мати матеріалізовану форму і бути закріпленою на певних матеріальних носіях, зокрема, публічні виступи і промови політиків, представників влади проголошуються для поширення і доведення певної інформації до невизначеного кола осіб, до кожного, хто почує, а тому також є масовою інформацією. Звичайно, така публічно оголошена інформація може трансляватися на телебаченні або за допомогою радіомовлення, але значна кількість людей на заходах публічного характеру – мітингах, зборах тощо – можуть отримати її безпосередньо.

Масова інформація – це не «відображення дійсності», як зазначає В. В. Різун, оскільки масова інформація може бути неповною, неточною, недостовірною або взагалі вигаданою, тобто такою, що не відповідає дійсності. Масова інформація може бути рекламою певного товару, роботи чи послуги або прогнозом погоди у ненаселених пунктах, а тому не нестиме здатність до «масифікації або керування масами».

У ст. 22 закону України «Про інформацію» зазначено, що масова інформація поширюється серед необмеженого кола осіб [11]. До речі, К. В. Шурупова зазначає, що необмежене коло осіб є більшим, ніж те, що створило масову інформацію [9, с. 171], але ж створити масову інформацію замало, її треба оприлюднити. У будь-якому випадку створення і поширення масової інформації може здійснити будь-яка кількість людей: одна, дві, три особи і так далі, але вона може бути ні до кого не доведеною, тобто з нею може ніхто не ознайомитися і не дізнатися про її зміст. Вона може стати інформаційним шумом або не стати оприлюдненою за будь-яких причин. Під необмеженим колом осіб можна розуміти як величезну кількість людей, так і одну особу або жодної взагалі. Не існує необхідної мінімальної кількості ознайомих з інформацією людей, щоб така інформація стала масовою, водночас верхньою межею у статистиці є загальна існуюча кількість населення, що може зрозуміти зміст масової інформації, а в динаміці – кількість населення у порядку зростання на планеті та за її межами у майбутньому. Згідно із законом України «Про інформацію» метою створення і поширення масової інформації є доведення її змісту до необмеженого кола осіб, але така мета може бути не виконана, тому доведення до осіб змісту масової інформації не є її обов'язковою кваліфікаційною ознакою. А ось масовість призначення має принципове значення для масової інформації, тому більш коректним для нього буде застосувати ознаку «численний», тобто такий, що стосується багатьох осіб, а не просто певної невизначеної кількості, як в ознаці «необмежений».

Також слід зауважити, що поширена численному колу осіб інформація не є масовою сама по собі. Наприклад, може бути оприлюдненою злочинним способом одержана державна таємниця, але така інформація не була призначена для ознайомлення з нею численної кількості людей і не підлягала поширенню.

За таких умов не можемо погодитися з висновком К. В. Шурупової про те, що абсолютно вся інформація, що розміщується в мережі Інтернет, автоматично стає масовою [9, с. 171]. Дійсно, оприлюднення інформації в Інтернеті означає її розповсюдження серед необмеженої кількості людей, але це не робить її масовою. Для цього необхідним є її масове призначення – для численного кола осіб.

Водночас не поширена інформація, яка була призначена для численної кількості осіб, також не буде масовою, оскільки для правового

регулювання визначальною є умова загальнодоступності масової інформації, тобто її створення і поширення у такий спосіб та формі, що дають можливість користуватися нею і бути достатньо зрозумілою усім зацікавленим особам. Тому особливістю масової інформації є її призначення до поширення.

Так, З. В. Партико слушно зазначає, що якщо якась інформація призначена для всього суспільства чи якоїсь його групи (без обмеження доступу до неї інших), таку інформацію називають масовою. Водночас він стверджує, що масова інформація – це соціальна інформація, яку оприлюднено чи призначено для оприлюднення, де під соціальною науковець має на увазі таку інформацію, яка функціонує лише в соціумі людей. Проте, як ми зазначали, призначення інформації для оприлюднення або для всього суспільства (його групи), тим більше просто оприлюднення соціальної інформації, ще не робить її масовою [5, с. 132–133]. Масова інформація має утворювати певний симбіоз, поєднувати два своїх призначення: для численної кількості осіб та для поширення, розповсюдження.

Можна зробити висновок, що законодавче визначення масової інформації є дещо недосконалим, тому пропонуємо таке: масова інформація – це вид інформації, призначений для численного кола осіб та для поширення, яке здійснюється у загальнодоступній формі. Таке визначення характеризується певними особливостями: 1) масова інформація є видом інформації; 2) критерій для її класифікації – призначення інформації; 3) масова інформація призначена для численного кола осіб: необмеженого у верхній межі, але ні в якому випадку не до однієї, двох або до жодної особи; 4) масова інформація призначена для поширення; 5) оприлюднення масової інформації здійснюється у такій формі, що дає можливість користуватися і бути достатньо зрозумілою усім зацікавленим особам; 6) масова інформація не прив'язана до матеріального інформаційного продукту.

Масова інформація зазвичай поширюється засобами масової інформації, які закон України «Про інформацію» визначає як засоби, призначені для публічного поширення друкованої та аудіовізуальної інформації [11]. Законодавчого закріплення поняття «друкована інформація» та «електронна інформація» немає, тому для їх розмежування з аудіовізуальною використовують законодавчі норми про друковані та аудіовізуальні (електронні) засоби масової інформації. Однак такий підхід є вимушеним і недоречним, оскільки як і поняття «масова інформація», поняття «друкована інформація» ширше за інформацію, яка поширюється друкованими засобами масової інформації.

Закон України «Про телебачення та радіомовлення» визначає під аудіовізуальною інформацією будь-які сигнали, що сприймаються зоровими і слуховими рецепторами людини та ідентифікуються як повідомлення про події, факти, явища, процеси, відомості про осіб,

а також коментарі (думки) про них, що передаються за допомогою зображень та звуків [12]. Законодавець визначає аудіовізуальну інформацію через сигнали, але доречним було б визначити її як інформацію, що подається у формі сигналів. Доповнення про коментарі (думки) закріплені виключно для розуміння поняття у межах цього Закону, оскільки без цього доповнення термін є цілком достатнім. Тому застосування законодавчого поняття «аудіовізуальна інформація» в інших випадках може бути недоречним.

Під друкованими засобами масової інформації розуміються періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідчення про державну реєстрацію [13].

Друкування – це багаторазове отримання ідентичних відбитків тексту та ілюстрацій шляхом перенесення фарбового шару в більшості випадків з друкарської форми на матеріал, що задруковується, тобто папір, картон, жерсть, плівку тощо [14, с. 11]. Друк – це спосіб перенесення зображень та тексту зі спеціальних друкарських форм на будь-яку поверхню. Здійснюється при контакті друкарської форми із задруковуваною поверхнею за рахунок перенесення барвника (фарби) з першої на другу. Застосовується як для тиражування, так і для отримання одиничних художніх творів. Вибір матеріалу для друкарської форми та його організація (цілісна пластина, збірна форма або комп'ютерний файл) спричиняють до виділення таких видів друку, як офорт, гравюра, літографія, гектографія, монотипія, шовкографія, офсетний друк, флексографічний друк, амподрук, лазерний друк, струменевий друк, інші спеціальні види друку [15].

Друкована інформація передбачає наявність придатного для друку матеріального носія – паперу, тканини, пластику тощо. Об'єктом правового регулювання є надрукована інформація на носії, придатному для друку, а не сам носій. Отже, пропонуємо під друкованою інформацією розуміти інформацію, відображену за допомогою друку на придатному для цього носії.

Друкована інформація міститься у таких інформаційних продуктах, як книги, буклети, листівки, брошури, візитні картки, календарі, каталоги, проспекти тощо. Усе це – друковані видання, наповнені друкованими повідомленнями, іншими матеріалами та зображеннями. Одним зі способів формування і поширення друкованої інформації є друковані засоби масової інформації (преса), які поширюють друковану масову інформацію у вигляді таких інформаційних продуктів, як журнали, газети, бюлетені, альманахи, та додатків до них. Носієм друкованої масової інформації буде папір – газетний, крейдований, веленевий тощо.

Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» у ст. 6 зазначає, що діяльність друкованих засобів масової

інформації включає збирання, створення, редагування, підготовку інформації до друку та видання друкованих засобів масової інформації з метою її поширення серед читачів [13]. Таким чином, інформаційна діяльність преси полягає у формуванні та поширенні друкованої масової інформації.

Споживачем друкованої масової інформації є читач, а для розуміння її змісту необхідно мати знання: як мінімум, необхідно вміти читати та знати мову, якою надрукована інформація.

Друкована масова інформація поєднує особливості масової та друкованої інформації, утворюючи окремий вид інформації. Отже, друкована масова інформація – це вид інформації, призначений для численних читачів та для поширення, що відображується за допомогою друку. Правове регулювання друкованої масової інформації включає норми, які регулюють відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації та діяльності друкованих засобів масової інформації.

Таким чином, можна зробити певні **висновки**. Правове регулювання інформації та її законодавча класифікаційна система мають певні недоліки у термінологічній частині щодо понять «масова інформація» та «друкована інформація». На жаль, правова доктрина та теорія інформації часто дублюють недосконалі законодавчі норми або разом із ними не вирішують питання щодо місця й ролі масової інформації в інформуванні населення, в класифікації інформації, а також правового статусу друкованої масової інформації. Запропоновані визначення понять «масова інформація», «друкована інформація» та «друкована масова інформація» можуть допомогти удосконалити чинне законодавство. Актуальними будуть подальші теоретичні дослідження інформаційної діяльності друкованих засобів масової інформації та їх ролі у поширенні масової інформації. Проблемними залишаються питання визначення аудіовізуальної та електронної інформації як способів відображення інформації та ролі, яку вони відіграють у розповсюдженні масової інформації.

Список використаних джерел: 1. Бурило Ю. Правовий режим веб-сайту як засобу масової інформації в Україні / Ю. Бурило // Юридична Україна. – 2011. – № 12. – С. 26–30. 2. Беляков К. І. Інформація в праві: теорія і практика : [монографія] / К. І. Беляков ; ДНДІ МВС України. – Київ : КВІЦ, 2006. – 116 с. 3. Вознесенська О. А. Правові засади державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Вознесенська Олена Андріївна. – Київ, 2012. – 20 с. 4. Каплій О. В. Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання [Електронний ресурс] / Каплій О. В. // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 50. – С. 35–46. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/appol_2013_50_5.pdf. 5. Партико З. В. Теорія масової інформації та комунікації : навч. посіб. / З. В. Партико. –

Львів : Афіша, 2008. – 290 с. **6.** Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник / В. В. Різун. – Київ : Просвіта, 2008. – 260 с. **7.** Селезньова О. М. Класифікація інформації: порівняння нормативного та наукових підходів / Селезньова О. М. // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 195–197 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pap.in.ua/1_2014/Seleznova.pdf. **8.** Шпак В. Друковані засоби масової інформації в контексті формування національного інформаційного простору / Віктор Шпак // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 9. – С. 3–5. **9.** Шурупова К. В. Перспективи удосконалення правового регулювання доступу та поширення інформації за допомогою мережі Інтернет / К. В. Шурупова // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2012. – Т. 25 (64), № 2. – С. 166–174. **10.** Філіпова Л. Я. Теоретична інформатика : (Розділ 1. Теоретичні основи інформаційної діяльності) : конспект лекцій до курсу [Електронний ресурс] / Л. Я. Філіпова ; Харків. держ. акад. культури, Каф. інформац.-документ. систем. – Харків : ХДАК, 2014. – [58 с.]. – Режим доступу: http://www.ic.ac.kharkov.ua/Facs_Kaf/DID/ТИ-konspLect_Filippova-14.pdf. **11.** Про інформацію : закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. **12.** Про телебачення і радіомовлення : закон України від 21 груд. 1993 р. № 3205-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>. **13.** Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні : закон України від 16 листоп. 1992 р. № 2783-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>. **14.** Регідайло Н. Способи друку та їхнє використання / Надія Регідайло // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 6. – С. 11–12. **15.** Друк // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Друк>.

Надійшла до редколегії 10.12.2014

Харенко О. В. Печатная массовая информация как вид информации: правовой аспект

Исследовано место печатной массовой информации в классификации информации в соответствии с действующим законодательством и правовой доктриной. Доказано, что особенностью массовой информации является её предназначение к распространению и что она предназначена для многочисленного круга лиц. Выявлены и исследованы правовые особенности печатной информации и информационные продукты печатной информации. На основе проведённого исследования предложены авторские определения массовой и печатной информации. Сделаны выводы, что печатная массовая информация сочетает правовые особенности массовой и печатной информации, образуя отдельный вид информации.

Ключевые слова: массовая информация, печатная информация, печатная массовая информация, классификация, распространение, назначение, информационный продукт.

Kharenko O. V. Printed mass information as a type of information: the legal aspect

It is substantiated that printed mass media are an important component of the mechanism of provision of the information to the society, and one of the major sources of the mass information.

It is a goal of this article to study the place of the printed mass information in the categorization in line with the current legislation and the legal doctrine.

It is necessary to attain the article's goal, because some issues of the operation of printed mass media and their place in the information environment are not studied well enough, and because some legal gaps and deficiencies still exist. For instance, it is necessary to improve legal regulation of information activities of the press, study the legal status of the mass information and the printed information, their place in the categorization system in line with the current legislation and the legal doctrine, and to clarify the role of printed mass information in providing information to the public.

The analysis of the information categorization on the basis of the designated purpose criterion made it possible to distinguish mass information as a type of information. A conclusion has been made that the mass information does not need to be fixed in specific tangible carriers. It has been found out that being intended for the dissemination is a specific aspect of the mass information and that the mass information is intended for a broad range of people.

It has been stated that the condition of general accessibility of the mass information is decisive for the legal regulation purposes. It has been concluded that the legal definition of the mass information is not perfect, and because of that the author has come up with the author's own definition.

Legal specifics of the printed information and printed information products have been studied. The author's own definition of the printed information has been suggested because of the lack of such a definition in the law.

Conclusions have been made that the printed mass information combines specific features of the mass information and the printed information, and makes up a specific type of information. On the basis of the study, the author suggests the author's definition of the notion of «printed mass information».

Keywords: mass information, printed information, printed mass information, categorization, dissemination, intended use, information product.

УДК 347.45.47

А. В. Басова**Порядок укладання договору охорони фізичних осіб**

Предметом статті є нормативно-правові акти України та практика їх застосування у сфері укладання договору охорони фізичних осіб. Мета роботи – визначення основних суперечностей у законодавстві, що регулює порядок укладання договору охорони фізичних осіб. Основною методологією дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, завдяки яким було виявлено дефекти права в механізмі договору охорони фізичних осіб. Актуальність та наукова новизна роботи полягає у встановленні різниці між сучасною науковою доктриною, станом поточного законодавства та реаліями правозастосовної практики у сфері охорони фізичних осіб. Зроблено висновки щодо удосконалення законодавства про договір охорони фізичної особи. Галузь застосування статті – цивільні, господарські, адміністративні, кримінальні правовідносини. Роботу може бути використано працівниками ОВС під час укладання договору охорони фізичної особи.

Ключові слова: фізична особа, охорона, договір охорони, договір охорони фізичної особи, форма договору.

Головна теоретико-правова проблема, на якій ґрунтується актуальність обраної статті, полягає в тому, що сучасний правовий режим регулювання відносин із охорони, закріплений Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) та законом України «Про охоронну діяльність» [1], не відповідають сучасним потребам правозастосовної практики у цій сфері надання послуг із охорони фізичних осіб. Сучасний етап розбудови незалежної України як демократичної держави характеризується процесами розвитку ринкової економіки та відносин, що з нею пов'язані. У зв'язку з цим особливої уваги та актуальності набули охорона та захист прав і свобод людини та громадянина, закріплених у 2-му розділі Конституції України. Однак задекларовані принципи недоторканності особи не завжди дотримуються, оскільки розвиток охоронної діяльності неможливий без чіткого законодавчого регулювання у зв'язку з особливим об'єктом охорони.

Постановка проблеми у загальному вигляді полягає у дуалізмі правової природи відносин (цивільних, господарських, організаційних, адміністративних, кримінальних), що виникають у зв'язку з укладанням та виконанням договору охорони фізичної особи, та конкуренції серед нормативних актів, які ці відносини регулюють. Зв'язок із важливими практичними завданнями полягає в тому, що працівники ОВС у сфері укладання та виконання договору охорони фізичної особи під час виконання покладених на них обов'язків є представниками органу виконавчої влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Але належне оформлення їх повноважень

© Басова А. В., 2014

у договірних правовідносинах є запорукою дотримання цивільних прав в Україні, що прямо передбачено проектом закону України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями».

Оскільки автор продовжує науковий пошук у цій галузі, головна **мета** цієї статті – це визначення основних суперечностей у законодавстві, що регулює порядок укладання договору охорони фізичної особи.

На сьогодні норми чинного цивільного законодавства України надають сторонам широку можливість самостійно визначати зміст договору, обирати найбільш оптимальні варіанти реалізації суб'єктивних прав і виконання обов'язків. Найбільш часто проявляється в договірних відносинах принцип свободи укладання договору. Таким чином, сторони, володіючи правом свободи договору, реалізують це право в порядку, передбаченому ЦК України, за допомогою стадій укладання договору: офертою (пропозиція укласти договір) і акцептом (прийняття пропозиції, що надійшла від контрагента). На наш погляд, для розглянутого договору поряд із загальними стадіями існують стадії особливі, пов'язані з класифікацією договору.

Цивільно-правовий договір охорони фізичної особи як вид правочину є однією з основних підстав виникнення зобов'язань із надання охоронних послуг. Укладання договору охорони фізичної особи є процесом досягнення домовленості між сторонами – фізичною особою та охоронцем. Йдеться про позиції та інтереси сторін, що визначаються особливим характером договору охорони фізичної особи, їх правовим становищем та приписами позитивного законодавства.

В основі договору охорони фізичної особи закладено добровільно надану обіцянку прийняти на себе юридичне зобов'язання сторін. Елементами договору охорони фізичної особи є: оферта, акцепт, зустрічне задоволення, правоздатність та дієздатність сторін, а також мета договору [2, с. 201]. Йому властиві такі загальноцивілістичні ознаки, як свобода волевиявлення сторін, згода щодо всіх істотних умов договору, еквівалентний характер, взаємна відповідальність за невиконання чи неналежне виконання умов договору та забезпечення договору примусовою силою держави.

Перш ніж вступити у договірні відносини, сторони договору охорони фізичної особи зазвичай проводять переговори неформального характеру, що свідчать про їх намір укласти договір.

Відповідно до ст. 638 ЦК України [3] договір укладається шляхом направлення оферти однієї зі сторін та її акцепту іншою стороною. Оферта повинна містити істотні умови договору і може бути адресована невизначеному колу осіб, тобто містити пропозицію укласти договір з будь-ким, хто відгукнеться. Водночас сторонам договору слід знати, що якщо оферта містить будь-які застереження чи інші вказівки, що свідчать про те, що сторона ще не вирішила остаточно питання про укладення договору, то таку пропозицію слід розглядати

лише як пропозицію про намір вести попередні переговори про укладання договору, але не як оферту.

Укладання договору охорони фізичної особи як спільного юридичного акта його учасників передбачає волевиявлення кожної зі сторін, котрі в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними є ті умови, котрі є необхідними та достатніми для укладення договору. Істотні умови залежать від виду конкретного договору, проте ст. 978 ЦК України не дає загальний перелік істотних умов договору охорони фізичної особи. Але ч. 2 ст. 638 ЦК України дає загальне визначення суттєвих умов будь-якого договору. По-перше, це предмет договору; по-друге, умови, що визначені законом як істотні умови або є необхідними для договорів цього виду; і, по-третє, всі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї сторони має бути досягнуто згоди.

Не має значення той факт, сторони присутні під час укладання договору чи вони знаходяться у різних місцях, а також хто зі майбутніх сторін виступив із пропозицією укласти договір охорони фізичної особи. В обох випадках погодження між ними умов договору відбувається у два етапи:

1) внесення пропозиції (оферти) однією стороною (оферентом) укласти договір;

2) прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною (акцептантом).

Під належною офертою [4, с. 158] слід розглядати лише таку пропозицію на укладання договору охорони фізичної особи, яка:

по-перше, містить істотні умови договору охорони фізичної особи, такі як визначення переліку благ фізичної особи, що підлягають охороні. Як правильно зазначається в літературі, істотні умови характеризуються такою особливістю, як обов'язковість їх узгодження сторонами й безпосереднє вираження їх у договорі. Без досягнення домовленості щодо цих умов договір вважається неукладеним [5, с. 30; 6, с. 147; 7];

по-друге, підтверджує намір оферента вважати себе зобов'язаним за договором у разі її прийняття, і це, в першу чергу, стосується досягнення належної форми договору охорони фізичної особи;

по-третє, адресована певній особі чи особам, які одночасно являються сторонами договору охорони фізичної особи.

Розповсюджені у ЗМІ рекламні пропозиції, що не містять конкретного адресата, не можуть вважатись офертою договору охорони фізичної особи. Реклама або інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є запрошенням для укладання договору, якщо інше не вказано у рекламі чи будь-яких пропозиціях. Не розглядаються як оферта і різного роду комерційні пропозиції, навіть направлені конкретному адресату, оскільки вони не містять істотних умов договору. Оферта може бути направлена із зазначенням строку акцепту або без такого застереження. Зазвичай ініціатором оферти виступає активна сторона договору – охоронець, який має здійснити виконання за

договором, однак це не означає, що з офертою не може виступити замовник [8, с. 57].

Тобто оферта договору охорони фізичної особи – це пропозиція укласти конкретний договір охорони фізичної особи; до неї не висуваються спеціальні вимоги, оскільки вони прямо не передбачені ст. 978 ЦК України; вона породжує наслідки у вигляді виникнення зобов'язань із охорони фізичної особи, і законодавець відмежовує її від суміжних правових понять. На підставі цього можна охарактеризувати оферту за договором охорони фізичної особи. Оферта – це пропозиція однієї з майбутніх сторін договору охорони фізичної особи, що має ряд індивідуальних ознак та передбачає правові наслідки як для оферента, так і для акцептанта у вигляді виникнення зобов'язань із охорони фізичної особи.

Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір охорони фізичної особи, про її прийняття (акцепт) має бути повною і безумовною. Акцептанта має однозначно висловити свою згоду із запропонованими умовами договору та підписати його.

Акцепт означає не тільки згоду на укладення договору, а й має відповідати певним вимогам: він повинен виходити від особи, якій була направлена оферта, а також бути повним і беззастережним. Оскільки для договору про надання послуг із охорони фізичної особи встановлена обов'язкова письмова форма, акцепт має бути письмовим.

Відповідно до ст. 642 ЦК України особа, яка прийняла пропозицію, може відкаикати свою відповідь про її прийняття, повідомивши про це особу, яка зробила пропозицію укласти договір охорони фізичної особи, до моменту або в момент одержання нею відповіді про прийняття пропозиції.

В акцепті, як і в оферті, також виражається воля особи на укладення договору охорони фізичної особи. Тільки у разі якщо акцептанта беззастережно приймає пропозицію, вона набуває законної сили. Але коли акцептанта її приймає з умовами, то таке прийняття пропозиції не є акцептом, а вважається новою пропозицією. При цьому відповідь повинна мати ознаки оферти, тобто у ній повинні мати місце всі суттєві умови. Тому якщо у такій пропозиції будуть виключені одна чи кілька умов, то така відповідь повинна вважатися відмовою від цього тексту договору і пропозицією укласти інший договір охорони фізичної особи на інших умовах.

Конклюдентні дії не мають юридичної сили в договорі охорони фізичної особи, оскільки навряд слід припускати можливість укладення такого договору в усній формі. Також навряд треба надавати особливому врегулюванню мовчання під час укладання та виконання договору охорони фізичної особи. Воно визнається акцептом тільки у випадках, передбачених законом. У всіх інших випадках мовчання, наприклад бездіяльність, не вважається юридичним фактом [9].

Однією з актуальних правових проблем є нормативне врегулювання порядку і процедури укладання договорів [10], у тому числі

й охорони фізичної особи, в електронній формі, що сприятиме спрощенню і прискоренню цивільного обігу.

Оскільки ст. 978 ЦК прямо не встановлює форму договору охорони фізичної особи, то коли в попередньому договорі сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним із моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для такого виду договорів не вимагалася. Якщо сторони домовилися укласти у письмовій формі договір, щодо якого законом не встановлена письмова форма, такий договір є укладеним із моменту його підписання сторонами. Якщо сторони домовилися про нотаріальне посвідчення договору, щодо якого законом не вимагається нотаріальне посвідчення, такий договір є укладеним із моменту його нотаріального посвідчення.

На практиці одним із самих важливих питань укладання договору охорони фізичної особи залишається момент, з якого договір вважається укладеним. Відповідно до ст. 640 ЦК України договір вважається укладеним із моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Визначення у кожному конкретному випадку моменту укладення договору охорони фізичної особи є важливим, тому що у сторін із цього моменту виникають права і обов'язки з надання послуг з охорони та сплати за ці послуги.

В деяких випадках важливого правового значення набуває і місце укладення договору (в тому числі і договору охорони фізичної особи), оскільки за ним може визначатись місце належного виконання та інші правові факти. За загальними правилами договір вважається укладеним у місці проживання фізичної особи або за місцем знаходження юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір, якщо інше не встановлено договором [11, с. 203].

Якщо у пропозиції укласти договір охорони фізичної особи зазначено строк для відповіді, договір є укладеним, коли особа, яка зробила пропозицію, одержала відповідь про прийняття пропозиції протягом цього строку. У зв'язку з цим велике значення має не лише правильне визначення початку і закінчення перебігу строку, але і врахування часу поштового обігу в разі, якщо відповідь була направлена поштою.

Список використаних джерел: 1. Про охоронну діяльність : закон України від 22 берез. 2012 р. № 4616-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17>. 2. Цивільне право : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / за заг. ред. В. А. Кройтора та С. О. Мічуріна. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2013. – 814 с. 3. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 4. Брагинский М. И. Договорное право. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 1997. – 682 с. 5. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с. 6. Основы советского гражданского права : учеб. пособие для экон. спец. вузов /

[С. П. Коломацкая, З. С. Котлярова, В. В. Котова и др.] ; под ред. Я. А. Куника. – М. : Высшая школа, 1986. – 383 с. 7. Волков Д. Существенные условия и признаки договора незаключенным / Д. Волков // Юридическая практика. – 16–31 дек. 1998 г. – № 24 (82). – С. 11. 8. Беляневич О. А. Господарський договір та способи його укладання : навч. посіб. / О. А. Беляневич. – Київ : Наук. думка, 2002. – 278 с. 9. Луць А. В. Свобода вибору сторонами форми цивільно-правового договору / А. В. Луць // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2000. – Вип. 82 : Правознавство. – С. 48–52. 10. Лещенко Н. Використання електронної форми укладення зовнішньоекономічного договору: українські реалії / Н. Лещенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurblog.com.ua/2014/01/vikoristannya-elektronnoi-formi-ukladennya-zovnishnoekonomichnogo-dogovoru-ukrayinski-realiyi/>. 11. Бервено С. М. Проблеми договірного права України : монографія / С. М. Бервено. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.

Надійшла до редколегії 18.12.2014

Басова А. В. Порядок заключення договору охрانی фізических лиц

Предметом статті являються нормативно-правові акти України і практика їх застосування в сфері заключення договору охрانی фізических лиц. Мета роботи – визначення основних розбіжностей в законодавстві, яке регулює порядок заключення договору охрانی фізических лиц. Основною методологією дослідження стали общенаукові і спеціальні методи пізнання, завдяки яким були виявлені недоліки права в механізмі заключення договору охрانی фізических лиц. Актуальність і наукова новизна роботи складаються в установленні розбіжностей між сучасною науковою доктриною, станом чинного законодавства і реаліями правозастосовної практики в сфері охрانی фізических лиц. Зроблено висновок щодо вдосконалення законодавства про договір охрانی фізического лица. Область застосування статті – громадянські, господарські, адміністративні, кримінальні правовідносини. Робота може бути використана працівниками ОВД при заключенні договору охрانی фізического лица.

Ключевые слова: фізическе лице, охрана, договір охрانی, договір охрانی фізического лица, форма договору.

Basova A. V. The procedure of concluding the contract for individuals' protection

The subject of the article is the analysis of legal acts of Ukraine in the field of conclusion of the contract for individuals' protection. The objective of the article is to define the main differences in the legislation, which regulates the conclusion of the contract for individuals' protection. The basic methodology of the study are general scientific and special methods of cognition, which have assisted to reveal the shortcomings of the law within the mechanism of concluding the contract for individuals' protection, so that they can be recognized as not concluded. Information demonstrating the relevance and scientific novelty of the work is the difference between modern

scientific doctrine, the state of the current legislation and the realities of legal practice in the field of individuals' protection.

The civil and legal contract for individuals' protection as the type of transaction is the base of obligations origin on providing security services. Conclusion of the contract for individual's protection is a process of reaching an agreement between the parties – an individual and security organization.

The main results of this paper are the conclusions regarding the improvement of the legislation concerning the contract for individual's protection. The spheres of this article's implementation are civil, commercial, administrative, criminal law. The practical significance of the work is its use by police officers while concluding the contract for individual's protection.

Keywords: individual, security, protection contract, contract for individual's protection, contract form.

УДК 347.451(477)

Д. Ю. Вусатий

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРІВ, ЩО УКЛАДАЮТЬСЯ В СИСТЕМІ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ

Розглянуто сутність низки цивільно-правових договорів, що укладаються в системі громадського харчування – їдальнях, кафе, ресторанах тощо. Акцентовано увагу на виявленні юридичних особливостей, які дозволяють установити основну мету та видову приналежність указаних договорів до певного договірному типу. Проаналізовано умови та основні елементи цих договорів. Зроблено висновок, що зазначені договори мають подвійне спрямування. Так, одні з них мають своєю метою перенесення права власності на майно. Такі договори запропоновано розглядати як різновиди договору роздрібної купівлі-продажу. Інші, котрі своєю метою мають виконання підрядних робіт і передачу їх результату, повинні визнаватися різновидами договору підряду.

Ключові слова: договірні відносини, цивільно-правовий договір, договір роздрібної купівлі-продажу, система громадського харчування

Як відомо, встановлення правової природи цивільно-правового договору має важливе юридичне значення. Від того, як на теоретичному рівні буде вирішено це питання, залежить те, яке місце в системі договірних зобов'язань буде відведено певному договору, а також те, який правовий режим його правового регулювання буде запроваджений на практиці. Зазвичай правовий режим, що запроваджується під час правового врегулювання певного цивільно-правового договору, відповідає стану фактичних договірних відносин, що обумовлюють його виникнення. Внаслідок цього відбувається стабілізація регульованих суспільних відносин та упорядковується і стає одноманітною наявна договірна і відповідна судова практика.

З огляду на це, певний науковий інтерес завжди представляли наукові дослідження окремих практичних проблем правового

врегулювання договірних суспільних відносин. Серед них однією з малодосліджених у юридичній літературі з цивільного права є проблема встановлення юридичної природи низки цивільно-правових договорів, що укладаються в системі громадського харчування¹. Як справедливо зауважує О. В. Дзера, на особливу увагу заслуговують правочини, які укладаються фізичними особами у системі громадського харчування – їдальнях, кафе, ресторанах [1, с. 28–29]. Тому постає проблема встановлення правової природи цих правочинів, тобто чи, можна, їх визнати договорами купівлі-продажу, чи можливо мають місце інші договори, зокрема підряду або надання інших послуг. Сучасне законодавство також не дає однозначного визначення цього питання. Згідно з Порядком провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. № 833, робота підприємств ресторанного господарства (громадського харчування) належить до торговельно-виробничої діяльності, тобто до різновиду торговельної діяльності. Водночас інші нормативні акти розмежовують підприємства торгівлі та громадського харчування, що, зокрема, випливає з назви закону України «Про застосування електронних контрольно-касових апаратів і товарно-касових книг при розрахунках із споживачами у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»² та його змісту.

Вважаємо, що вказана проблема заслуговує на увагу та потребує свого вирішення на теоретичному рівні питання, чи можна ці договори визнати різновидами договору роздрібної купівлі-продажу? Так, у цих договорах однією зі сторін завжди виступають фізичні особи як кінцеві споживачі товарів у сфері громадського харчування. З протилежної сторони участь у них беруть фізичні та юридичні особи як суб'єкти підприємницької діяльності. Зазначений суб'єктний склад учасників вказаних договірних відносин свідчить про те, що не завжди йдеться про договір купівлі-продажу у його класичному прояві (ст. 654 ЦК України), а частіше його різновид – роздрібна купівля-продаж (ст. 698 ЦК України). Втім, питання вимагає окремого дослідження. Слід зазначити, що вказане не є основною кваліфікуючою ознакою, за якою визначається правова природа цивільно-правового договору. Отже, пошук прийнятної відповіді на окреслені теоретичні питання становить основну **мету** і завдання цієї наукової статті, що, у свою чергу, обумовлює її наукову новизну та актуальність.

---

¹ Систему громадського харчування утворюють ресторани різного класу, бари, кафе та їдальні, пункти швидкого приготування їжі та самообслуговування.

² У новій редакції – це закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (нову назву цей Закон набув у редакції від 15.08.2000 згідно із Законом від 01.06.2000 № 17760-III).

Значний внесок у розробку проблем договору роздрібної купівлі-продажу та інших договорів, які укладаються у сфері громадського харчування, внесли такі науковці, як А. С. Кузьменко, Ю. Я. Львович, Є. В. Олексієва, С. Х. Свободова, Н. Ю. Хорошавіна, М. Я. Шевченко. Утім, вказані вчені досліджували ці проблеми лише фрагментарно, багато питань залишилися дискусійними й такими, що потребують подальшого доктринального аналізу, оскільки об'єктом їх наукової уваги виступав переважно договір роздрібної купівлі-продажу товарів, а не договори, що укладаються фізичними особами в системі громадського харчування – їдальнях, кафе, ресторанах тощо.

З'ясування правової природи договорів, що укладаються у системі громадського харчування, передбачає виявлення таких юридичних особливостей, які б дозволили встановити їх основну мету, а також видову приналежність до певного договірного типу. Зазвичай до таких юридичних особливостей відносять основні елементи цивільно-правового договору: сторони, предмет і зміст [2, с. 7, 42]. Характерні особливості кожного з цих елементів дозволяють локалізувати договір у межах певного договірного типу, встановити, у чому полягає його специфічний і самостійний юридичний характер, визначити, яке місце має бути йому відведено в системі договірних зобов'язань, тощо.

Водночас юридичний аналіз деяких наукових точок зору свідчить, що наукові погляди на те, чим обумовлена правова природа цивільно-правового договору можуть різнитися. Зокрема, М. Я. Шама вважає, що правова природа договору, визначається, «по-перше, через предмет договору, а, по-друге, через його форму» [3, с. 144]. Вбачається, що з цією думкою можна погодитись лише частково щодо предмета, оскільки форма цивільно-правового договору жодним чином правову природу договору не визначає. Форма договору як правочину (ст. 205 ЦК України) відображає лише зовнішній вигляд, якого набуває спільне волевиявлення його сторін. Подібне волевиявлення, як відомо, може мати свій прояв лише у двох формах – усній (ст. 206 ЦК України) або письмовій (ст. 207 ЦК України). Якщо йдеться про форму договору як волю юридичну форму фактичних, економічних за своїм майновим змістом виробничих відносин, які реалізуються в суспільному обміні товарами, то можна погодитися з цією точкою зору, приймаючи до уваги вказане зауваження. Однак М. Я. Шама чітко не зазначає, що саме покладено в основу твердження про те, що формою договору може визначатися правова природа договору.

Вважаємо, що правова природа цивільно-правового договору має визначатися не лише через його предмет або волю юридичну форму, вона має визначатися через усі його юридичні умови, в яких виражається його волюва юридична форма, діалектично залежна від прояву її економічного майнового змісту. До таких умов договору

потрібно відносити усі його юридичні умови у контексті їх відомого поділу на істотні, звичайні та випадкові [4, с. 410]. Також до цих умов слід відносити згадані вище елементи договору (сторони, предмет і зміст), які у поєднанні з умовами договору охоплюють його «юридичну суть» і дають найбільш повне уявлення про правову природу цивільно-правового договору. Отже, дотримуючись вказаних поглядів, слід зупинитися на правовій природі цивільно-правових договорів, що укладаються у системі громадського харчування – їдальнях, кафе, ресторанах тощо.

По-перше, важливо з'ясувати мету договору. Юридичний аналіз найбільш відомих договорів (які умовно можна назвати договорами купівлі-продажу кулінарних страв), що укладаються в закладах системи громадського харчування (їдальнях, кафе, ресторанах та ін.), дає підстави для твердження, що більшість із них за своєю метою спрямовані на передачу права власності на товари, що зазвичай призначаються для особистого (домашнього) використання або споживання, не пов'язаного зі здійсненням підприємницької діяльності. Такий висновок базується на підставі того, що на відміну від договору підяду (ст. 837 ЦК України), кінцевого набувача цих товарів цікавить не стільки результат роботи підрядника, скільки набуття права власності на вже готовий результат цих робіт – певні кулінарні страви, які пропонуються до продажу на умовах публічної оферти (ст. 633, 638 ЦК України). Набувач подібних товарів, як правило, не замовляє виготовлення необхідних йому кулінарних страв, він купує їх вже готовими, які відкрито пропонуються до продажу кожному бажаному через спеціальну роздрібну торговельну мережу. Такі суспільні майнові відносини за своїм економічним змістом і вольовою формою набувають вигляду договірних відносин роздрібно-купівлі-продажу товарів (ст. 698 ЦК України) й мають кваліфікуватися відповідним чином як такі, що спрямовані на перенесення права власності на майно (речі).

У той же час, якщо схожий на попередній договір укладається в ресторані, де відбувається приготування кулінарних страв на замовлення, він має кваліфікуватися дещо по-іншому, зокрема як різновид договору підяду, оскільки йому властиві всі ознаки, що зазвичай характерні договору підяду, а не договору купівлі-продажу товарів. Маються на увазі ознаки, що зумовлені виконанням певних робіт, пов'язаних із виконанням відповідного замовлення відвідувача ресторану. Зокрема, на те, що результат робіт має істотне значення для кваліфікації такого договору як договору підяду, вказує те, що замовник (відвідувач ресторану) повинен розрахуватися за вже готові, спожиті й навіть неспожиті, але замовлені ним кулінарні страви. У такому випадку передача права власності на замовлені кулінарні страви не набуває юридичного значення, як під час купівлі-продажу. Тут юридичного значення набуває факт виконання замовлених

робіт і передача їх результату – готових кулінарних страв, для можливості кваліфікації такого договору як різновиду договору підяду. Крім того, замовник страв у ресторані не має права відмовитися від оплати виконаного замовлення, оскільки саме він є ініціатором здійснення підрядних робіт¹. Отже, своєю метою подібний договір має виконання певних робіт і передачу їх замовнику кінцевого результату у вигляді готових кулінарних страв, які замовник зобов'язаний оплатити незалежно від того, чи виникло у нього право власності. Тому такий договір слід кваліфікувати як різновид договору підяду, а не договору роздрібної купівлі-продажу товарів.

Наступним елементом, який розкриває правову природу договорів, що укладаються у системі громадського харчування є їх предмет. Слід відзначити, що стосовно визначення предмета договору в науці цивільного права триває дискусія, викликана різними поглядами вчених на співвідношення таких наукових категорій, як об'єкти цивільних прав, об'єкти цивільних правовідносин та об'єкти суб'єктивних цивільних прав. Якщо об'єктом суб'єктивного цивільного права виступає річ, то це речові правовідносини, що мають абсолютний характер. Якщо об'єктом суб'єктивного цивільного права визнаються дії (поведінка) зобов'язаного боржника, то це зобов'язальні правовідносини, що мають відносний характер [5, с. 34–35]. Як відомо, цивільно-правовим договором встановлюються переважно зобов'язальні правовідносини, тому правильно вважати, що об'єктом договірної зобов'язання є дії або поведінка його сторін. Це можуть бути різні дії – із передання речей, майна, виконання робіт, надання послуг або інших немайнових і майнових благ (ст. 177 ЦК України). Згадані блага у договірному праві прийнято розглядати як предмет договору. Отже, узагальнюючи існуючі точки зору на предмет договору, слід відзначити, що ним можуть бути будь-які майнові та немайнові блага (речі, роботи, послуги, права, результати інтелектуальної власності тощо), що надаються за договором. При цьому альтернативною залишається точка зору, згідно з якою предметом договору пропонується вважати права і обов'язки його сторін [6].

Грунтуючись на традиційних поглядах щодо предмета договору, згідно з якими ним вважаються певні майнові й немайнові блага, вважаємо, що в тих випадках, коли метою договорів, які укладаються в системі громадського харчування, є перенесення права власності на майно (товар) на умовах купівлі-продажу, їх предметом буде товар, котрим завжди виступають індивідуально визначені речі як об'єкти цивільних прав (ст. 177 ЦК України). Подібне трактування предмета цих договорів узгоджується з предметом договору купівлі-продажу (ст. 656 ЦК України) як родового договору групи договорів,

---

¹ Якщо замовник відмовляється від такого договору у процесі приготування страв, він має відшкодувати підрядникові завдані цим збитки.

метою яких є перенесення права власності на майно. Отже, за своєю типовою приналежністю договори, що укладаються у системі громадського харчування, метою яких є перенесення права власності на майно, належать до договорів типу купівля-продаж. Відповідно, правова природа таких договорів обумовлена їх видовою приналежністю до договорів типу купівля-продаж.

Поряд з тим договори, що укладаються у закладах системи громадського харчування з метою виконання робіт і передання їх результату, належать до договорів типу підряд. Як відомо, предметом таких договорів виступають підрядні роботи у зв'язку з кінцевим результатом, який має бути переданий замовникові в результаті їх виконання. У зв'язку з цим навряд чи є справедливими аргументи О. В. Дзери, який вважає, що коли фізична особа «замовляє у підприємства громадського харчування приготувати страви і між замовленням і його виконанням є певний проміжок часу, то укладений правочин може мати ознаки договору про надання підрядних послуг» [1, с. 29]. Вбачається, що у такому випадку допускається деяка некоректність, коли «підрядні роботи» називаються «підрядними послугами», оскільки послуга нематеріальна за своєю правовою природою, на відміну від підрядних робіт, які майже завжди мають певний оречевлений результат у вигляді новоствореного майна, полагодженої речі тощо. У випадку із підрядним договором про приготування кулінарних страв такий оречевлений результат полягає у приготуванні певної кулінарної страви передачі її замовнику (відвідувачу ресторану). Оскільки предметом цього договору виступає певний результат робіт, то його слід вважати підрядно-подібним договором за своєю правовою природою.

Слід погодитися з думкою О. В. Дзери, що «можуть бути й такі правочини, які мають ознаки договору купівлі-продажу і договору про надання громадянам-замовникам додатково тих чи тих послуг (забезпечення місцем та столовим начинням для вживання їжі, музичним супроводом, концертними виступами тощо). Тому такі договори підприємств громадського харчування з обслуговування громадян-споживачів є комплексними, що не суперечить законодавству, адже цивільні права та обов'язки можуть виникати, зокрема, з правочинів, передбачених законом, а також із не передбачених законом, але таких, що не суперечать йому» [1, с. 28–29].

Ще одним елементом, який дозволяє охарактеризувати правову природу договорів, що укладаються у закладах системи громадського харчування, є їх юридичний зміст. За загальним правилом юридичний зміст цивільно-правового договору становлять всі його умови, на яких він укладається, або лише права та обов'язки його сторін [7, с. 93–95]. Оскільки всі умови цивільно-правового договору поділяються на істотні, звичайні та випадкові, то це дозволяє виокремити серед них ті умови, погодження яких є обов'язковим під час укладання договору, й ті, які погоджувати необов'язково. Подібна

класифікація можлива в межах визнання цивільно-правового договору різновидом правочину. За іншого підходу, коли під змістом цивільно-правового договору розуміється лише один із елементів договірною правовідношення, такий як права і обов'язки сторін договору, це дозволяє конкретизувати межі їх правової поведінки, зумовленої метою укладеного договору. Така поведінка сторін договірною зобов'язання має бути корельованою, оскільки в іншому випадку вона розглядається як відхилення від норми, що іншими словами називається правопорушенням. Отже, слід визнати, що усі названі умови договору, які тим чи іншим чином характеризують його зміст, у свою чергу, розкривають правову природу договору.

З урахуванням наведеного можна зробити висновок, що за своєю правовою природою цивільно-правові договори, що укладаються у системі громадського харчування, спрямовані на відчуження певних товарів їх кінцевим споживачам – фізичним особам і тому мають розглядатися як відповідні різновиди договору роздрібної купівлі-продажу товару (ст. 698 ЦК України). Їх предметом є певні товари, що купуються в роздріб їх покупцями і які, так само як і предмет договору роздрібної купівлі-продажу, є товарами, що звичайно призначені для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного зі здійсненням підприємницької діяльності. У деяких випадках разом з відчуженням таких товарів можуть виконуватися або надаватися супутні роботи або послуги, які не змінюють правову природу договорів, що укладаються у системі громадського харчування, оскільки залишаються спрямованими на відчуження певних товарів їх кінцевим споживачам.

Список використаних джерел: 1. Дзера О. В. Договір купівлі-продажу в роздрібній торгівлі / О. В. Дзера // Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Кн. 2 / [О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – § 5 гл. 37. – С. 27–39. 2. Гражданское право : учебник : [в 2 ч.]. Ч. II / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 1998. – 784 с. 3. Шама Н. П. Правова природа спадкового договору / Н. П. Шама // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 144–148. 4. Брагинский М. И. Договорное право : [в 2 кн.]. Кн. 1. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Изд. 2-е, испр. – М. : Статут, 1999. – 848 с. 5. Райхер В. К. Абсолютные и относительные права / В. К. Райхер // Известия Экономического факультета Ленинградского политехнического института. – 1928. – Вып. 1. – С. 34–35. 6. Євстігнєєв А. Істотні умови договору за цивільним та господарським кодексами: порівняльний аспект / Євстігнєєв Андрій // Юридичний журнал. – 2006. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2075>. 7. Сибільов М. М. Зміст цивільно-правового договору / М. М. Сибільов // Вісник академії правових наук України. – 2003. – № 1 (32). – С. 93–99.

Надійшла до редколегії 26.11.2014

Вусатый Д. Ю. Правовая природа договоров, которые заключаются в системе общественного питания

Рассмотрена сущность гражданско-правовых договоров, заключаемых в системе общественного питания – столовых, кафе, ресторанах и т. д. Акцентировано внимание на выявлении юридических особенностей, позволяющих установить основную цель и видовую принадлежность указанных договоров до определенного договорного типа. Проанализированы условия и основные элементы этих договоров. Сделан вывод, что указанные договоры имеют двойное направление. Так, одни из них имеют своей целью перенесение права собственности на имущество. Такие договоры предложено рассматривать как разновидности договора розничной купли-продажи. Другие, имеющие своей целью выполнение подрядных работ и передачу их результата, должны признаваться разновидностями договора подряда.

Ключевые слова: договорные отношения, гражданско-правовой договор, договор розничной купли-продажи, система общественного питания.

Vusatyi D. Y. Legal nature of the agreements concluded in the system of catering

This article is an attempt to study the legal nature of a number of civil and legal agreements concluded in the system of catering – canteens, cafes and restaurants. This problem is one of not fully researched topics within legal literature on civil law. It is also not unambiguous legal regulation in the domestic law.

While studying the legal nature of agreements concluded in the system of catering, the main attention is focuses on detecting such legal features that would allow them to set their main objective and basic species belonging to a particular type of an agreement. Conditions and basic elements of these agreements are the subject of legal analysis. There is an opinion that the form of the agreement can not characterize the legal nature of a civil and legal agreement.

As a result of conducted research the author makes a conclusion that stated agreements have dual orientation, in particular, some of them have the objective to transfer the right of ownership on property – these agreements should be viewed as kinds of a contract of retail sale. Others aiming at fulfilling the contract work and transfer of their result should be recognized as a form of a contractor's agreement.

The author supports the point of view as for recognition of contract agreements as mixed ones in case when there is a possibility to provide related services, which do not alter the basic legal nature of contract agreements concluded in system of catering, to the customer together with the works and transfer of their results.

Keywords: contractual relations, civil and legal agreement, system of catering, contract on a gift certificate.

УДК 342.9

А. П. Шпак**ЩОДО РОЗУМІННЯ ОХОРОНИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ ОСВІТИ**

Доведено, що охорона прав інтелектуальної власності у сфері освіти та захист прав інтелектуальної власності розглядаються як нерозривні поняття, кожне з яких, володіючи певною мірою незалежності, спрямовується на різнорівневе забезпечення прав суб'єктів інтелектуальної власності у сфері освіти. Встановлено, що термін «охорона» є більш широким стосовно терміна «захист», і саме з нього починається процес гарантування того або іншого права або законного інтересу.

Ключові слова: правові засади, інтелектуальна власність, охорона, захист, сфера освіти.

Чинна нормативно-правова база України забезпечує правову охорону об'єктів інтелектуальної власності, а також порядок їх використання. Однак практика застосування законодавства порушила цілий ряд питань, пов'язаних із невідповідністю деяких його норм нормам міжнародного права, забезпеченням ефективного захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності та створенням цивілізованого ринку цих об'єктів.

Удосконалення законодавства та розроблення ефективних механізмів захисту прав у сфері інтелектуальної власності є також важливим чинником забезпечення зростання науково-технічного потенціалу України, здійснення міжнародного обміну, розширення торгівлі і бізнесу [1].

У зв'язку із зазначеним ефективність охорони прав інтелектуальної власності у сфері освіти залежить від досконалості нормативно-правової бази, сформованої інфраструктури національної системи правової охорони інтелектуальної власності, ефективності підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, а також інформаційного забезпечення її діяльності.

Звернення до наукових праць вчених свідчить, що проблема охорони права інтелектуальної власності тією чи іншою мірою входить до предмета наукових інтересів таких сучасних учених, як: О. М. Головкова, Г. В. Довгань, І. Г. Запорожець, Ф. О. Кіріленко, Г. В. Корчевний, І. С. Кравченко, О. М. Мельник, А. С. Нерсисян, М. Ю. Потоцький, Р. Б. Шишка та інших. Однак у науковій сфері актуально залишається проблематика розуміння поняття – охорони права інтелектуальної власності у сфері освіти, що й становить **мету** цієї статті.

Спочатку слід зазначити, що розбудова державної системи правової охорони інтелектуальної власності має будуватися за принципами слугування сфері інтелектуальної власності суспільним інтересам, відкритості державного управління громадському контролю

та забезпечення його прозорості, відповідності стану законодавчого забезпечення взятим Україною на себе міжнародним зобов'язанням, європейському вектору розвитку, відповідність правового механізму правової охорони й захисту прав інтелектуальної власності сучасним викликам інформаційного середовища [2].

У зв'язку із зазначеним варто вказати на працю Р. Б. Шишки, в якій автор наголошує, що вирішення питання про охорону права інтелектуальної власності залежить від багатьох чинників: реальної потреби, ступеня впливу на економіку країни та майновий стан окремих суб'єктів підприємницької та іншої діяльності, стану законодавства та готовності відповідних державних органів приймати ефективні рішення, а підприємців – їх виконувати та здійснювати свою діяльність на правовій основі, контрольних органів – попереджувати порушення, виявляти їх і усувати негативні наслідки, надавати ефективну і своєчасну допомогу володільцям таких прав у їх захисті, усуненні волокити в судових органах та вирішенні таких справ по суті [3, с. 296].

В той же час у науковій літературі спостерігають ствердження, що найменш ефективним способом захисту інтелектуальної власності є адміністративно-правовий, оскільки несистематизований та неупорядкований. Такий захист, на думку авторів підручника «Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні», поширюється лише на окремі об'єкти інтелектуальної власності, а об'єкти авторського і суміжних прав взагалі не підлягають адміністративно-правовому захисту [4, с. 229].

З таким твердженням ми не погоджуємось і взагалі вважаємо, що питання охорони права інтелектуальної власності врегульовано нормами адміністративного права поряд із нормами цивільного та господарського права. А робити висновок на тій підставі, що Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлено відповідальність за порушення лише деяких прав інтелектуальної власності, є недоречним.

На підтримку існування адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності слід навести позицію І. Г. Запорожець. Так, у своєму дисертаційному дослідженні вона дійшла висновку, що особливості адміністративно-правової охорони та адміністративно-правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності полягають у тому, що, на відміну від цивільно-правової охорони та захисту, їм не властива саморегуляція, у зв'язку з чим вони перебувають під постійним імперативним впливом суб'єктів управління, тобто, інакше кажучи, є об'єктом державного управління. Об'єктом державного управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності визнаються суспільні відносини, які виникають із приводу: створення правових норм, спрямованих на встановлення загального режиму охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, визначення адміністративно-правового статусу учасників адміністративно-

охоронних відносин; видачі охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності; реєстрації договорів, пов'язаних із передачею прав на об'єкти інтелектуальної власності; видачі ліцензій на право проведення господарської діяльності; реєстрації суб'єктів, діяльність яких пов'язується із сприянням громадянам у реалізації наданих останнім прав у сфері інтелектуальної власності; попередження порушень (адміністративних, кримінальних) прав на об'єкти інтелектуальної власності; припинення порушень прав на об'єкти інтелектуальної власності; притягнення до юридичної відповідальності за порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності [5, с. 13].

У той же час В. В. Галуцько чітко відстоює позицію, що адміністративно-правова охорона права власності в цілому здійснюється в трьох основних напрямках: правотворчому – коли створюються закони й інші нормативні акти; правозастосовному – коли втілюються в життя встановлені державні правила; правоохоронному – що включає заходи впливу їх до порушників [6, с. 14]. У своїй праці В. В. Галуцько розкриває сутність адміністративно-правової охорони права власності у правотворчому напрямку, який ґрунтується на: 1) виявленні та законодавчому оформленні охорони нових суспільних майнових відносин, зміні, скасуванні формальної охорони щодо тих суспільних відносин, які вже її не потребують; 2) своєчасному встановленні, зміні та скасуванні: а) суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; б) адміністративно-правових режимів власності; в) заходів адміністративної відповідальності.

Отже, вказана позиція вчених тільки підтверджує місце адміністративно-правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності та особливе місце в правовій системі адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності.

У зв'язку із зазначено метою нашої статті, виникає необхідність з'ясування терміна «охорона права інтелектуальної власності у сфері освіти», а також його співвідношення з терміном «захист права інтелектуальної власності у сфері освіти».

Так, на думку М. І. Матузова, охорона та захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу – не одне й те ж саме: охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються. Захист є моментом охорони, однією з її форм, але ці поняття не збігаються [7, с. 130–131]. Т. І. Іларіонова відзначає, що заходи охорони включають заходи захисту та заходи відповідальності [8, с. 47]. Водночас З. В. Ромовська вважає, що призначенням правової охорони є регулювання суспільних відносин на першому етапі та визначення заходів з охорони конкретного суб'єктивного права на другому етапі, а сама можливість захисту цього права і конкретне його здійснення є одним із чинників правової охорони, а правовий захист – лише результат реалізації особою права на захист [9, с. 15].

Крім того, Я. М. Шевченко наголошує на тому, що поняття охорони включає в себе, поряд із заходами економічного, політичного,

ідеологічного характеру, що забезпечують нормальне регулювання суспільних відносин, попередження правопорушень, усунення причин, які їх породжують (регулятивні норми), також і заходи, спрямовані на поновлення чи визнання прав у разі порушення чи оспорування їх, а саме – захист (охоронні норми) [10, с. 130]. У такому випадку можна говорити, що правовий захист є складовою частиною правової охорони.

І. О. Дзера розглядає захист права власності як систему активних заходів, що їх застосовують власник, компетентні державні чи інші органи, спрямовану на усунення порушень прав власності, покладання обов'язку відновлення порушеного права на порушника [11, с. 505]. Тобто така система захисних заходів водночас є складовою частиною загальноправового механізму захисту права власності.

Д. М. Бахрах протиставляє поняття «охорона» і «захист», обираючи критерієм їх розмежування момент порушення прав: на його думку, до порушення прав діють заходи охорони, а після порушення – заходи захисту. При цьому під охороною вчений розуміє сукупність різних взаємопов'язаних між собою заходів, які здійснюються як державними, так і громадськими організаціями і спрямовані на попередження порушень, усунення причин, які їх спонукали, і таким чином сприяють нормальному процесу реалізації громадянами своїх прав і свобод. У свою чергу, захистом він вважає примусовий (стосовно зобов'язаної особи) спосіб здійснення суб'єктивного права, який застосовується в установленому законом порядку компетентними органами або самою правомочною особою з метою поновлення порушеного права [12, с. 47].

Дійсно, поняття «захист» безпосередньо пов'язане з конкретним правопорушенням, але заходи захисту застосовуються також у разі оспорування прав. Крім того, метою застосування заходів захисту є не тільки поновлення, а й визнання прав, а також припинення правопорушення. Отже, захист є сукупністю заходів, спрямованих на відновлення, визнання прав та припинення порушень прав, які застосовуються правомочною особою самостійно, компетентним органом самостійно або за зверненням правомочної особи.

Стосовно поняття «охорона» слід відзначити, що охорона не припиняє свою дію у момент порушення прав, а продовжує діяти на всіх стадіях реалізації прав, в тому числі під час захисту. Зміст охорони чітко окреслюється її функціями, основними з яких є забезпечувальна і захисна. Тому не можна визначати охорону лише через забезпечення нормальної реалізації прав. Неможливо щось забезпечувати абстрактно, потрібні певні визначені заходи, спрямовані на примусове забезпечення прав, певне реагування на порушення порядку реалізації прав з метою його забезпечення. Відповідно, «охорона» і «захист» співвідносяться як ціле і частина, тобто захист є складовою частиною охорони. Таким чином, охорона – це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення нормальної реалізації прав, а також на захист прав у випадку їх порушення або оспорування.

Отже, як випливає з викладеного, охорона прав інтелектуальної власності у сфері освіти та захист прав інтелектуальної власності у сфері освіти нами розглядаються як нерозривні поняття, кожне з яких, володіючи певною мірою незалежності, спрямовується на різнорівневе забезпечення прав суб'єктів інтелектуальної власності у сфері, що досліджується. Водночас, як вже було доведено, термін «охорона» є більш широким по відношенню до терміна «захист», і саме з нього починається процес гарантування того або іншого права або законного інтересу. Тому захист необхідно розглядати як додатковий, допоміжний метод впливу на учасників суспільних відносин.

Водночас поряд із викладеним у сфері правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності у сфері, що досліджується, накопичилась низка проблем, що постає предметом подальшого наукового пошуку, а саме: відсутність стратегії довгострокового розвитку сфери інтелектуальної власності; відсутність належної координації діяльності органів державного управління; недостатня ефективність діяльності структур, що забезпечують захист прав інтелектуальної власності; недостатність сучасних технологій управління та технічного забезпечення в системі відомств із питань охорони інтелектуальної власності, особливо щодо належного інформаційного забезпечення діяльності у цій сфері; нерозвиненість системи надання послуг у галузі охорони інтелектуальної власності, що пов'язана із загальним станом інфраструктури цієї діяльності, особливо в регіонах, тощо.

Список використаних джерел: 1. Про затвердження Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.06.2002 № 321-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/321-2002-p>. 2. Довідка про стан державного регулювання у сфері розвитку, правової охорони і захисту інтелектуальної власності в Україні (1991–2014 рр.) [Електронний ресурс] / [уклад. Семеник С. В.] // Інформаційно-аналітичні матеріали щодо освіти, науки та інтелектуальної власності / Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти, Секретаріат Комітету ; [за заг. ред. Б. Г. Чижевського]. – Київ, 2014. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=62353&cat_id=62297#_Toc407193523. 3. Шишка Р. Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Шишка Роман Богданович. – Одеса, 2004. – 469 с. 4. Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні : підруч. для студентів неюрид. вузів / за заг. ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. – Київ : Ін Юре, 2003. – 236 с. 5. Запорожець І. Г. Адміністративно-правові засади управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорожець Ірина Григорівна. – Харків, 2006. – 19 с. 6. Галуцько В. В. Адміністративно-правова охорона права власності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Галуцько Валентин Васильович. – Харків, 2009. – 34 с. 7. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов : СГУ, 1987. – 224 с. 8. Илларионова Т. И. Система гражданско-правовых охранительных мер / Т. И. Илларионова. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1982. – 168 с.

9. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. – Львов : «Вища школа», 1985. – 180 с. 10. Власник і право власності / за ред. Я. М. Шевченко. – Київ : Наук. думка, 1994. – 162 с. 11. Дзера О. В. Цивільно-правовий захист права власності / О. В. Дзера // Право власності в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – Гл. 12. – С. 500–546. 12. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник / Д. Н. Бахрах. – М. : БЕК, 1999. – 368 с.

Надійшла до редколегії 17.12.2014

Шпак А. П. К пониманию охраны прав интеллектуальной собственности в сфере образования

Доказано, что охрана прав интеллектуальной собственности в сфере образования и защита прав интеллектуальной собственности рассматриваются как неразрывные понятия, каждое из которых, обладая известной степенью независимости, направляется на равноуровневое обеспечение прав субъектов интеллектуальной собственности в сфере образования. Установлено, что термин «охрана» является более широким по отношению к термину «защита», и именно с него начинается процесс обеспечения того или иного права или законного интереса.

Ключевые слова: правовые основы, интеллектуальная собственность, охрана, защита, сфера образования.

Shpak A. P. Concerning the understanding of intellectual property right's protection in the sphere of education

The author of the article stresses that Ukraine's current regulatory base provides legal protection of intellectual property's objects and the procedure of their usage. However, the practice of law implementation has identified a number of problems associated with the incompatibility of some of the norms to international law, guaranteeing effective protection of intellectual property's objects and the creation of a civilized market of these objects.

Therefore, legislation improvement and development of effective mechanisms to protect the rights in the sphere of intellectual property is an important factor in ensuring the growth of scientific and technical potential of Ukraine, realization of international exchange, trade and business expansion.

The content of the concept of intellectual property rights' security in the sphere of education and intellectual property rights' protection in the sphere of education as inseparable concepts is revealed, where each of them having a certain degree of independence is aimed at guaranteeing the rights of intellectual property's subjects in the sphere of education on different levels. It is proved that the term «security» is wider in respect to the term «protection» and the process of guaranteeing this or that right or legitimate interest begins from this term.

Keywords: legal principles, intellectual property, security, protection, education sector.

УДК 349.22:331.108.6

К. В. Коваленко**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Дисциплінарне провадження є формою реалізації дисциплінарної відповідальності, а неврегульованість цього питання на законодавчому рівні призводить до неправильного застосування норм права в області дисциплінарної відповідальності та, як наслідок, до порушення законності та прав працівників. На основі аналізу спеціальної літератури та наявних наукових розробок автором зроблено спробу прослідкувати становлення концепції дисциплінарного провадження, дати визначення дисциплінарного провадження в органах внутрішніх справ, виділити стадії дисциплінарного провадження, а також обставин, що виключають провадження у справі.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне провадження, стадії провадження, обставини, що виключають провадження у справі, процес, процедура, принципи дисциплінарного провадження.

У зв'язку з неврегульованістю на законодавчому рівні питання про дисциплінарну відповідальність взагалі та дисциплінарне провадження зокрема росте кількість громадян, які незаконно притягуються до адміністративної та дисциплінарної відповідальності лише через вади відповідного законодавства. Більшість робіт, присвячених дисциплінарній відповідальності, датовано радянським періодом, а сучасні роботи здебільшого стосуються лише окремих аспектів дисциплінарної відповідальності. Наявність великої кількості прогалин в законодавстві та сучасний стан розробленості цієї проблеми потребує новітніх досліджень у галузі трудового права.

Метою статті є аналіз питання дисциплінарного провадження як з точки зору теорії права, так і з позицій галузевої науки – трудового права, їх закріплення в поточному законодавстві України, заповнення авторського визначення дисциплінарного провадження в органах внутрішніх справ, виділення стадій дисциплінарного провадження, а також обставин, що виключають провадження у справі.

Одна з головних ознак юридичної відповідальності полягає в тому, що її застосування в сучасних правових умовах передбачає наявність чітко визначеного та обов'язкового до виконання порядку, регламентованого законодавством. В цьому контексті особливої актуальності набуває питання співвідношення категорій «процес», «провадження» та «процедура». Процес є системою процедурних правил високого ступеня розробленості, що одержала законодавче вираження в окремих нормативно-правових актах. Провадження є складовою частиною процесу, що характерна для однотипних суспільних відносин. Процедура ж є початком процесу, його первісним

елементом, вона властива нормам і процесу й матеріального права, відбиває діяльну сторону норми. Сукупність процедур становить провадження, а ансамбль останніх – процес, тобто зв'язок між ними характеризується як загальне – особливе – одиничне [1, с. 22]. Отже, дисциплінарне провадження втілює в собі загальні риси, мету й принципи процесу.

Сутність як юридичного процесу в цілому, так і його окремих проваджень (у нашому випадку – дисциплінарного) доцільно аналізувати з позицій загальнотеоретичних положень.

Процесуальне провадження – це комплекс, система процесуальних дій, які утворюють сукупність процесуальних правовідносин, що виконують «свого роду технологічну функцію в механізмі правового регулювання». Процесуальні відносини, виникаючи й розвиваючись у дисциплінарному провадженні, відіграють службову роль відносно матеріальних дисциплінарних відносин. Процесуальні відносини «складаються заради найбільш оптимального досягнення суб'єктом матеріальних правовідносин закладеного в конкретному правовідношенні інтересу. Інакше кажучи, об'єктом процесуального правовідношення можна назвати інтерес учасників процесу, безпосередньо зацікавлених у його результатах і здійснюючих властиві їм функції в межах своєї компетенції» [2, с. 102].

Сукупність правовідносин, що виникають під час вирішення питання стосовно дисциплінарної відповідальності за допущене порушення службової дисципліни (дисциплінарний проступок), охоплюється в кожному окремому випадку поняттям «дисциплінарне провадження».

Вбачається, що можна погодитися з О. В. Нікіфоровим, який обстоює думку, що «дисциплінарне провадження слід розглядати не тільки як певну діяльність, але і як систему юридичних норм, її регламентуючих. Це – норми, що регулюють порушення й розгляд справи про дисциплінарне правопорушення, винесення за результатами його розгляду правозастосовного акту, його перегляд і виконання» [3, с. 87].

Нормативна конструкція дисциплінарної відповідальності включає комплекс норм матеріального та процесуального права, що встановлюють санкції й інші примусові заходи, які підлягають застосуванню у випадку вчинення дисциплінарного проступку, порядок (процес) і послідовність реалізації цих заходів, а також норм, що визначають права й обов'язки особи, яка притягається до дисциплінарної відповідальності. У силу такого значення всяке застосування норм права державними органами та їхніми посадовими особами вимагає впорядкованості. Це й обумовлює наявність процесуальних норм, об'єктом регулювання яких служать процедурні відносини, що складаються у сфері діяльності щодо застосування норм про дисциплінарну відповідальність, тобто в рамках особливого різновиду

юридичної процесуальної форми – дисциплінарного провадження [4, с. 95–97].

На думку В. В. Богуцького та В. В. Мартиновського, провадження – це вид процесуальної діяльності, врегульований законом порядком вирішення певної групи справ [5, с. 5]. Ю. М. Полетаєвим під дисциплінарним провадженням розуміється сама процедура застосування заходів дисциплінарної відповідальності [6, с. 121]. Такої ж думки дотримується Ю. А. Пильд [7, с. 141]. Ю. С. Адушкін визначає дисциплінарне провадження як процесуальну форму, зміст якої полягає в офіційній упорядкованій діяльності щодо вирішення питання про дисциплінарну відповідальність [8, с. 3]. А. В. Пшонка робить справедливий висновок, що дисциплінарне провадження як комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій вимагає високого ступеня правової і процедурно-процесуальної регламентації [9, с. 102].

Легальне визначення дисциплінарного провадження щодо суддєв містить ст. 84 закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. [10]. Згідно із зазначеною нормою дисциплінарне провадження – це процедура розгляду органом, визначеним законом, звернення, в якому містяться відомості про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді. Порядок застосування до аудиторів (аудиторських фірм) стягнень за неналежне виконання професійних обов'язків, затверджений рішенням Аудиторської палати України від 15 листопада 2007 р. [11], визначає дисциплінарне провадження як процедуру розгляду в Дисциплінарній комісії АПУ фактів неналежного виконання аудитором (аудиторською фірмою) професійних обов'язків та вибір заходів впливу на аудитора (аудиторську фірму) у формі стягнення.

Виходячи із вищевказаного, вважаємо за можливе визначити поняття дисциплінарного провадження в органах внутрішніх справ як урегульованої дисциплінарно-процесуальними нормами діяльності посадових осіб з вирішення індивідуально-конкретних справ, пов'язаних з порушенням норм службової дисципліни особами начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, з метою застосування й виконання заходів дисциплінарної відповідальності.

Завданням дисциплінарного провадження в органах внутрішніх справ є: своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності до закону, забезпечення виконання винесеного рішення, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню дисциплінарних проступків, запобігання їм, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

Нормативно закріплені найбільш загальні керівні положення, які лежать в основі порядку вирішення дисциплінарних справ, є принципами дисциплінарного провадження. Під час їх визначення

необхідно виходити з факту існування як загальноправових принципів, так і галузевих принципів трудового права, які є основними й для дисциплінарного провадження.

Дисциплінарне провадження, на нашу думку, базується на певних принципах, найважливішими з яких є такі: законність; презумпція невинуватості; право на захист; рівність громадян перед законом; з'ясування об'єктивної істини у справі; гласність провадження; оперативність.

Принципи дисциплінарного провадження реалізуються в нерозривній єдності, тісно пов'язані між собою. Послідовна реалізація всіх принципів дозволяє щонайкраще досягти мети процесу, яка відповідає демократичній природі провадження.

Розглядаючи дисциплінарне провадження як діяльність, що протікає у формі правовідносин, необхідно визначити учасників цих правовідносин, тобто суб'єктів дисциплінарного провадження. На жаль, Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ не містить поняття учасника дисциплінарного провадження. У юридичній літературі також немає визначення цього поняття. Презюмується, що такими виступають особи рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ.

Особи рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ за своїм службовим становищем діляться на начальників і підлеглих. Начальник – це особа начальницького складу, яка має право віддавати накази та розпорядження, застосовувати заохочення і накладати дисциплінарні стягнення або порушувати клопотання про це перед старшим прямим начальником. Начальники, яким особи рядового і начальницького складу підпорядковані по службі хоча б тимчасово, якщо про це оголошено наказом, вважаються прямими. Безпосереднім начальником є найближчий до підлеглого прямий начальник. Особи рядового і начальницького складу, які займають рівні посади та не підпорядковані одна одній по службі, можуть бути старшими чи молодшими, що визначається згідно зі спеціальним званням. У разі спільного виконання службових обов'язків особами рядового і начальницького складу, які не підпорядковані одна одній по службі, старшою вважається особа, яка визначена начальником або займає вищу посаду. За рівних посад начальником є старший за спеціальним званням. У разі тимчасового виконання обов'язків, якщо про це оголошено наказом, начальник користується дисциплінарною владою, передбаченою посадою, яку він обіймає тимчасово.

Таким чином, у дисциплінарному провадженні, з одного боку, бере участь особа, стосовно якої застосовуються правові заходи дисциплінарного впливу, а з іншого боку – їхні начальники, що користуються наданою їм законом відповідно до займаної посади дисциплінарною владою. Цей висновок впливає зі ст. 8 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ, відповідно до якої начальник несе

персональну відповідальність за стан службової дисципліни і повинен постійно його контролювати. Начальник зобов'язаний попередити про неприпустимість порушення службової дисципліни, а в разі вчинення підлеглим таких діянь, за необхідності, – накладати на винного дисциплінарне стягнення або порушити клопотання про накладення стягнення старшим прямим начальником.

Виходячи із вищевказаного, за характером процесуального статусу суб'єктів дисциплінарно-процесуальних відносин можна розділити на основні та неосновні. Основними суб'єктами дисциплінарного провадження є начальник, наділений владними повноваженнями, та працівники ОВС, стосовно яких вирішується питання про застосування дисциплінарної відповідальності. При цьому до останніх може бути віднесена будь-яка особа рядового і начальницького складу ОВС. Неосновними суб'єктами є допоміжні учасники провадження. Їх сутність полягає в тому, що їх здатність до правоволодіння направлена на обслуговування функціонування основних суб'єктів як повноцінних учасників дисциплінарного провадження.

Процес покладання відповідальності на працівника необхідно розглядати як правозастосовну діяльність уповноваженого суб'єкта. Правозастосовний процес протікає в часі, і численні класифікації стадій правозастосовної діяльності пов'язані із загальнологічною послідовністю здійснення правозастосовних дій. Як і процесуальним формам іншої юрисдикції, дисциплінарному провадженню властива стадійність розвитку. Справа про дисциплінарний проступок проходить кілька стадій від свого виникнення до виконання або в наележних випадках – припинення. Кожна зі стадій має своє призначення, що визначає коло учасників, зміст їхніх прав та обов'язків.

Проблема стадій дисциплінарного провадження давно є об'єктом уваги вчених-юристів, які з різних позицій досліджують стадії застосування права, їх поняття, послідовність, кількість, особливості, обумовлені розходженнями між галузями права. На думку С. С. Алексєєва та В. В. Лазарева, логічна послідовність визначає наявність таких трьох послідовних стадій: установлення фактичних обставин (установлення фактичної основи справи); вибір й аналіз норм права (установлення юридичної основи справи); вирішення справи, виражене в акті застосування права [12, с. 330; 13, с. 39]. З точки зору О. А. Абрамової, дисциплінарний процес складається з таких стадій: виявлення дисциплінарного правопорушення й підготовка справи; розгляд справи й накладення стягнення; припинення процесу [14, с. 138]. О. М. Толочко та С. В. Подкопаєв пропонують законодавчо закріпити певну систему стадій дисциплінарного провадження щодо прокурорів: 1) службова перевірка і порушення провадження; 2) розгляд дисциплінарної справи та прийняття рішення; 3) виконання рішення у справі; 4) перегляд рішення за скаргою (факультативна стадія) [15, с. 74]. В. Г. Самойлов обстоює думку, що дисциплінарне провадження може складатися з таких стадій:

по-перше, порушення й розслідування роботодавцем дисциплінарної справи; по-друге, винесення роботодавцем рішення про необхідність притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності та вибір заходу відповідальності, що підлягає застосуванню; по-третє, попереднє узгодження обраного роботодавцем заходу відповідальності з компетентним органом, у разі якого це передбачено законодавством; по-четверте, видання наказу (розпорядження) про притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності та застосування дисциплінарного стягнення [16, с. 136]. Тобто, на думку вченого, існує три обов'язкових стадії дисциплінарного провадження та одна необов'язкова – попереднє узгодження обраного роботодавцем заходу відповідальності з компетентним органом. Вважаємо, що навряд чи буде правильним відносити розгляд дисциплінарної справи й винесення у ній рішення до різних стадій. Адже виданням акта, в якому формулюється рішення у справі, якраз і завершується його розгляд, юридично оформляється його результат.

Схожий підхід містився і в ст. 30 закону України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» від 2 лютого 1994 р. (втратив чинність) [17], яка до стадій дисциплінарного провадження включала: перевірку даних про дисциплінарний проступок судді; порушення дисциплінарного провадження; розгляд дисциплінарної справи.

Підбиваючи **підсумок**, вважаємо за необхідне Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ доповнити статтею, яка б визначала стадії дисциплінарного провадження, а саме:

- 1) перевірку даних про дисциплінарний проступок особи начальницького або рядового складу та порушення дисциплінарного провадження;
- 2) розгляд дисциплінарної справи;
- 3) виконання рішення у справі;
- 4) оскарження рішення.

Список використаних джерел: 1. Котюрин С. И. Понятие, принципы и формы административно-процессуальной деятельности милиции / С. И. Котюрин ; МВД СССР, Омская высш. шк. милиции. – Омск, 1973. – 73 с. 2. Теория юридического процесса / В. М. Горшенев, В. Г. Крупнин, Ю. И. Мельников и др. ; под общ. ред. В. М. Горшенева. – Харьков : «Вища школа», 1985. – 192 с. 3. Никифоров А. В. Дисциплинарная ответственность сотрудников органов внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Никифоров Александр Владимирович. – Омск, 1998. – 202 с. 4. Бородін І. Дисциплінарна відповідальність та дисциплінарне провадження / І. Бородін // Право України. – 2006. – № 12. – С. 93–97. 5. Богущкий В. В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення : навч. посіб. / В. В. Богущкий, В. В. Мартиновський. – Харків : ФІНН, 2009. – 176 с. 6. Полетаев Ю. Н. Правопорядок и ответственность в трудовом праве : учеб. пособие / Ю. Н. Полетаев. – М. : Проспект, 2001. – 182 с. 7. Пыльд Ю. А. Дисциплинарная ответственность работников плавающего состава судов морского флота СССР : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Пыльд Юри Аугустинович. – Тарту, 1987. –

248 с. **8.** Адушкин Ю. С. Дисциплинарное производство в СССР / Ю. С. Адушкин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – 128 с. **9.** Пшонка А. В. Теоретичні та прикладні проблеми дисциплінарної відповідальності прокурорів : монографія / А. В. Пшонка. – Харків : Право, 2007. – 176 с. **10.** Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529. **11.** Про затвердження Порядку застосування до аудиторів (аудиторських фірм) стягнень за неналежне виконання професійних обов'язків : рішення Аудитор. палати України від 15.11.2007 № 184/4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN34824.html. – Ред. від 31.01.2013. **12.** Алексеев С. С. Общая теория права : учебник : в 2 т. Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с. **13.** Лазарев В. В. Применение норм советского права / В. В. Лазарев ; науч. ред. Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. – 200 с. **14.** Абрамова А. А. Дисциплина труда в СССР : правовые вопросы / А. А. Абрамова. – М. : Юрид. лит., 1969. – 176 с. **15.** Толочко О. Удосконалення правового регулювання дисциплінарної відповідальності прокурорів / Олександр Толочко, Сергій Подкопаєв // Вісник прокуратури. – 2006. – № 2. – С. 69–75. **16.** Самойлов В. Г. Дисциплинарная ответственность в трудовом праве: общая и специальная : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Самойлов Вадим Георгиевич. – М., 2006. – 177 с. **17.** Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України : закон України від 02.02.1994 № 3911-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 22. – Ст. 140.

Надійшла до редколегії 13.11.2014.

Коваленко К. В. Правовое регулирование дисциплинарного производства

Дисциплинарное производство является формой реализации дисциплинарной ответственности, а неурегулированность данного вопроса на законодательном уровне приводит к неправильному применению норм права в области дисциплинарной ответственности и, как следствие, к нарушению законности и прав работников. На основе анализа специальной литературы и существующих научных разработок автором сделана попытка проследить становление концепции дисциплинарного производства, дать определение дисциплинарного производства в органах внутренних дел, выделить стадии дисциплинарного производства, а также обстоятельства, исключающие производство по делу.

Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, дисциплинарное производство, стадии производства, обстоятельства, исключающие производство по делу, процесс, процедура, принципы дисциплинарного производства.

Kovalenko K. V. Legal regulation of disciplinary proceedings

General legal principles, principles and features of the process of putting liability on police officers are disclosed. The essence of «disciplinary proceeding» is researched. On the basis of the analysis of leading scholars' studies and regulatory acts in order to develop a single conceptual apparatus the author offers the definition

of disciplinary proceedings and to classify disciplinary proceedings into certain stages. Principles of disciplinary proceeding are determined; their consistent implementation will make possible to achieve the goal of the process by the best way. Special attention is paid to the need of amending the Disciplinary Code of the Internal Affairs Agencies and fixing the definition of disciplinary proceeding, the exhaustive list of stages of disciplinary proceedings, and the list of circumstances precluding the possibility of disciplinary penalties.

The relevance of the chosen issue is that the disciplinary liability of police officers is an important tool of guaranteeing discipline and ensuring compliance with the legislation by police officers. While this issue is unregulated at the legislative level it results to the incorrect implementation of law norms in the sphere of disciplinary liability and therefore a violation of law and the rights of police officers. The decision about the prosecution is an important event that may influence on the legal, moral, psychological and social state of a person. It affects human rights and freedoms, personal immunity and protection from abuse, honor and dignity of a person, his/her faith in justice and humanity of the law, professionalism of the state agencies that take all measures concerning legal liability, its validity in each case of prosecution. The disciplinary proceeding is a form of realizing disciplinary liability. The presence of collisions, gaps in the legal regulation in the sphere of disciplinary liability may be an obstacle to select only one correct measure of liability to an officer committed the disciplinary offense or lead to abuse and prosecution of innocent officers.

Keywords: discipline liability, disciplinary proceedings, stages of proceedings, circumstances precluding the proceedings, process, procedure, principles of disciplinary proceedings.

УДК 658.512.62(477)

І. А. Петрова

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО КОЛЕКТИВУ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Визначено основні фактори формування трудового колективу, які дозволяють підприємству в умовах конкурентної боротьби забезпечити собі стабільне функціонування на визначеному ринку, розвиток та вдосконалення через ефективне використання людських ресурсів. Підкреслено, що управління персоналом представляє собою комплекс управлінських дій, а саме принципів, методів, засобів і форм, направлених на працівників підприємства (їх поведінку, інтереси чи діяльність), які дозволяють максимально використовувати трудовий потенціал працюючих для виконання трудових функцій.

Ключові слова: трудовий колектив, управління персоналом, працівник, адаптація, підбір та розподіл персоналу, кандидати на посади.

У сучасних умовах господарювання, коли панує конкурентна боротьба на всіх ринках, підприємства мають керуватись філософією, що спрямована на людські ресурси, які переважають над іншими видами ресурсів, та орієнтуватись на персонал, бо саме його якість

© Петрова І. А., 2014

визначає можливість до розвитку. Такий підхід пов'язаний зі збільшенням ступенів свободи працюючих на підприємстві, вдосконаленням системи управління через розвиток самоуправління та участю працюючих у розробці та прийнятті стратегічних рішень у концепції розвитку підприємства [1]. Оскільки людські ресурси визначаються як основний елемент діяльності підприємства, то для успішної його діяльності таких ресурсів має бути певний запас, із відповідною кваліфікацією та навичками для виконання завдань, що суспільство висуває перед підприємством.

Вивчення сучасних механізмів функціонування внутрішніх ринків праці вітчизняними та зарубіжними вченими спрямовано на дослідження проблем управління у сфері праці. Висвітлюються такі сторони, як зростання витрат на пошук кандидатів на посади (на зовнішніх ринках праці) та спеціальну професійну підготовку власних працівників (внутрішній ринок праці) [2–5]. Поряд із цим дослідження доводять доцільність поєднання аналізу функціонування ринку праці та аналізу управління трудовими ресурсами на підприємстві, яке включає розробку стратегії управління персоналом, удосконалення організації праці, сучасне нормування праці, реорганізацію управління продуктивністю праці, впровадження нових систем організації оплати праці [6].

Метою цієї роботи є визначення основних факторів формування трудового колективу, які дозволяють підприємству в умовах конкурентної боротьби забезпечити собі стабільне функціонування на визначеному ринку, розвиток та вдосконалення через ефективне використання людських ресурсів.

Розглядаючи людські ресурси підприємства у контексті можливостей його розвитку, правильніше говорити про кадровий потенціал, який реалізується у можливостях трудового колективу за сучасного управління ним. У свою чергу трудовий колектив об'єднує всіх працівників підприємства (персонал), а саме працівників та адміністрацію. До персоналу відносять усіх працюючих на підприємстві, як за наймом, так і власників, трудовий потенціал яких відповідає виробничому і дозволяє здійснювати продуктивну господарську діяльність. Незалежно від форми власності та напрямів господарської діяльності для трудового колективу характерними є такі ознаки:

- загальні цілі, які об'єднують інтереси особи, колективу, підприємства та суспільства;
- сумісне здійснення економічної діяльності;
- наявність відповідної організаційної структури, що визначається не тільки задачами, але і розмірами підприємства;
- взаємозалежність, взаємодія та взаємодопомога;
- дисципліна.

Ці ознаки в цілому визначають структуру, зміст та характер діяльності трудового колективу підприємства, яка також залежить від

його внутрішньої будови. Внутрішня будова трудового колективу об'єднує сукупність елементів із взаємозв'язками та взаємодією між ними. Використовуючи різні ознаки, можна класифікувати трудові колективи. За видами діяльності та особливостями кінцевого продукту їх поділяють на дві загальні групи:

- колективи виробничої діяльності, а саме ті, що відносяться до сфери матеріального виробництва – промисловості, сільського господарства, будівництва, громадського харчування тощо;

- колективи невиробничої діяльності, кінцевим продуктом яких є рідного виду послуги – торгівля, перевезення, зв'язок, охорона здоров'я, освіта, наука, культура, соціальне забезпечення тощо

Відповідно до форм власності виділяють підприємства, у яких колективи працюють:

- на основі державної власності;
- на основі кооперативної або акціонерної власності;
- у приватному секторі;
- спільно з іноземними фірмами;
- із використанням майна профспілкових або інших громадських організацій;
- при промислових чи інших несільськогосподарських підприємствах і займаються підсобним господарством.

За терміном існування виділяють колективи безперервної діяльності, які працюють постійно (підприємства машинобудівної, легкої, меблевої, харчової промисловості тощо); періодичної діяльності (сезонні) – робота яких обумовлена сезонними потребами (виращування, збір та переробка сільськогосподарської продукції, літнє оздоровлення дітей тощо), тимчасові трудові колективи, що вирішують конкретну задачу (науково-технічні колективи, дизайнерські послуги тощо).

За специфічними ознаками трудові колективи можна об'єднувати:

- за кількістю працюючих у них (малі, середні, великі);
- за характеристикою працівників (стать, вік, рівень освіти, кваліфікація, здатність до навчання та перенавчання тощо);
- за умовами діяльності (нормальні, важкі, особливо важкі, шкідливі, особливо шкідливі, екстремальні тощо);
- за ступенем формалізації (жорстка організація – виробничі трудові колективи, робота яких залежить від виробничих циклів; із гнучкою організацією – навчальні заклади, наукові колективи, творчі об'єднання тощо);

- за рівнем єднання у відповідності до ступеня розвитку відносин у колективі (авторитарні, демократичні, ліберальні);

- за інтересами (спортивні, наукові, культурні, туристичні тощо).

На процес формування трудового колективу впливає підбір відповідних технологій управління персоналом, який дозволяє вивчати і впроваджувати технології, що приводять до максимального результату

від використання інтелекту та фізичних можливостей кожного із працівників та підвищення продуктивності виробництва в цілому. В сучасних умовах управління персоналом представляє собою частину менеджменту, за допомогою якої забезпечується формування довіри між працівниками та адміністрацією, створення сфери соціального партнерства та формування соціальної політики для зв'язку із суспільством [6; 7].

Нормальне функціонування підприємства неможливе без управління персоналом, яке має свої закономірності та особливості. Враховуючи, що управління персоналом представляє собою комплекс управлінських дій, а саме принципів, методів, засобів і форм, направлених на працівників підприємства (їх поведінку, інтереси чи діяльність), можна максимально використовувати трудовий потенціал працюючих для виконання трудових функцій [2; 4].

Методи управління підприємства об'єднують у три групи, а саме:

- економічні, які спрямовані на прогнозування і планування роботи; створення балансу робочих місць і трудових ресурсів; розрахунок потреби в основних та допоміжних працівниках; виявлення можливих джерел забезпечення підприємства трудовими ресурсами;
- організаційно-розпорядницькі, які визначають основні способи впливу на працюючих і базуються на діючих правових нормах і засадах, а також на організаційних засадах, що діють на підприємстві;
- соціально-психологічні, що використовують основні підходи та конкретні прийоми впливу на процес формування, становлення і розвитку кожного працівника і трудового колективу в цілому.

Основні принципи управління персоналом включають: плановість управління; поєднання матеріального і морального стимулювання працівників до ефективної роботи; підбір і розстановку персоналу відповідно до їх ділових та особистісних якостей. Управління персоналом представляє собою безперервний процес і виступає як економічна категорія, що спрямовується на зміну мотивації працівників та дозволяє отримати максимальну віддачу у підвищенні продуктивності їхньої діяльності через задоволеність інтересів працюючих [3].

Предметом управління персоналом являються відносини працівників у процесі виробництва для забезпечення повного та ефективного використання їхнього творчого потенціалу у функціонуванні всіх систем підприємства. Таким чином, управління персоналом дозволяє організувати роботу трудового колективу таким чином, щоб вона максимально відповідала потребі кожного працівника, дозволяла активізувати їх роботу та підвищити ефективність.

Будь-яке управління персоналом реалізується у процесі виконання цілеспрямованих дій і включає ряд етапів, а саме: визначення мети і напрямів роботи з персоналом; вибір основних підходів, форм і методів досягнення поставленої мети; удосконалення системи роботи

з персоналом; розробку, прийняття рішень та організацію їх виконання; координацію і контроль виконання запланованих заходів.

У процесі роботи з персоналом здійснюється і планування персоналу, яке витікає із плану виробництва, тісно пов'язане і взаємодіє із планами розвитку підприємства, науково-дослідної діяльності, фінансовим планом, планом обігу продукції та інвестування. Планування персоналу включає три етапи: оцінку наявного персоналу; визначення майбутньої потреби; розробку програми задоволення майбутньої потреби [2].

Водночас планування персоналу представляє собою цільну діяльність щодо забезпечення стабільного ефективного розвитку підприємства через розрахунок його кадрової структури, а також дозволяє визначити достатність наявного персоналу та потреби у майбутньому основних і допоміжних працівників. У плануванні персоналу доцільно виділяти два рівні:

- аналіз наявного персоналу з урахуванням їхньої кваліфікації за посадами, стажем роботи, освітою, віком, статтю, формою оплати тощо;

- прогнозування потреби в кадрах із урахуванням тенденцій на ринку праці (ріст населення, зміни в структурі освіти, міграція населення тощо) та перспектив розвитку підприємства.

Систематичний аналіз кожного показника протягом тривалого часу дозволяє визначити оптимальний кадровий склад працівників підприємства та визначити потреби на близьке та далеке майбутнє. Комп'ютеризація цього процесу дозволяє його спростити та отримувати точні результати.

Формування трудового колективу представляє собою процес, який відповідає за інноваційний потенціал підприємства та перспективи його розвитку. В сучасних умовах цей процес являється одним із найважливіших у життєвому циклі підприємства. Відхилення кількості персоналу від науково обґрунтованої негативно впливає на діяльність та подальший розвиток підприємства. Недостатність призводить до надмірних навантажень на працівників, а перебільшення кількості не дозволяє повністю використовувати потенційні творчі можливості працівників.

Таким чином, основною метою наукового формування персоналу є мінімізація втрат від нераціонального використання працівників, що пов'язане із неспівпадінням вимог до виконання конкретного завдання із кваліфікацією та особистісними якостями працівника, його потенційними можливостями. Управління формуванням персоналу має вирішувати такі завдання:

- визначення оптимальної кількості працівників із урахуванням професійно-кваліфікаційних та соціально-психологічних характеристик відповідно до штатного розпису підприємства та напряму його діяльності;

– встановлення максимального завантаження працівників для повного використання їхнього потенціалу та підвищення продуктивності праці;

– оптимізацію кадрової структури підприємства щодо використання працівників за різними функціональними напрямками.

Під час вирішення окреслених вище завдань створюється кадрова структура підприємства, яка обумовлює його трудовий потенціал і включає поєднання різних характеристик його працівників (демографічних, соціальних, освітніх, кваліфікаційних, професійних тощо). Із кадрової структури можна виділити професійну та кваліфікаційну структури.

Професійна структура формується під впливом науково-технічного прогресу та вимог сучасного ринку, які призводять до виникнення нових та відмирання старих професій, а також ускладнюють зміст трудових операцій.

Кваліфікаційна структура обумовлюється якісними змінами трудового потенціалу та відображає індивідуальні зміни працівників (їхнє фахове зростання, нові навички, поглиблення знань, набуття трудового досвіду тощо).

Кадрова структура підприємства визначається тим, що трудовий колектив функціонує в умовах конкретного середовища, яке визначається рядом факторів (новизна технологічного оснащення та технологічних процесів, умови праці). У зв'язку із цим вона поділена на шари і групи за соціальними, професійними та кваліфікаційними ознаками, кожна із яких по-різному впливає на створення кінцевого продукту та його вдосконалення. У кадровій структурі завжди можна виділити ту частину, що забезпечує виготовлення основної продукції, а саме «ядро» колективу, яке складають працівники із найбільшим досвідом роботи та високою кваліфікацією, що є творчими натурами.

Однією із найбільших проблем значної кількості сучасних підприємств є плінність кадрів. Аналіз проблеми показує, що звільнюються в основному працівники без кваліфікації та з невеликим стажем роботи. Для усунення цієї проблеми під час формування трудового колективу необхідно правильно перерозподіяти кадри із урахуванням відношення людини до праці, територіальних переміщень та соціального типу працівника. До першого типу (соціально дозрілий) відносять працівників, які мають значний трудовий потенціал і продуктивність праці, творчу та соціальну активність. Другий тип (відносно соціально дозрілий) об'єднує працівників, що знаходяться у пошуку місця більш повної реалізації своїх можливостей та трудового потенціалу, розвитку особистих якостей. Третій тип (соціально незрілий) включає осіб, яких до активної діяльності спонукає задоволення власних матеріальних потреб, характеризуються відсутністю сприйняття та участі в інноваційній діяльності, відкрито нехтують соціальними нормами підприємства.

Під час формування трудового колективу важливими є всі операції, що пов'язані із залученням нових осіб для роботи на підприємстві та переміщенням тих, хто вже працює [8]. Найважливішими операціями є підбір та розподіл персоналу. Підбір здійснюється за наявності вакантних посад і передбачає вивчення якостей кандидатів, яких можуть набирати із зовнішніх джерел або проводити ротацию працівників підприємства. У будь-якому випадку ретельно вивчаються характеристики всіх кандидатів відповідно до вимог конкретної посади.

Між підбором та розподілом кандидатів на посади відсутня принципова межа – вони доповнюють один одного, оскільки процес розподілу кандидатів коригує їхній підбір і пов'язаний із безперервною заміною конкретних умов діяльності працівника. Підбір і розподіл персоналу являються статичними процесами формування трудового колективу, які відбуваються у процесі управління підприємством постійно. Однак для конкретного працівника переміщення з посади на посаду є процесом динамічним, який впливає на його розвиток і супроводжує його від прийняття на роботу до звільнення.

У процесі формування трудового колективу на практиці доцільним є використання ряду засад щодо підбору та розподілу персоналу, а саме:

- орієнтація на стратегічну мету підприємства;
- ретельне вивчення професійних, ділових та особистісних якостей кандидата на посаду;
- оцінка працівника підприємства для виявлення кандидата на керівну посаду;
- поєднання стабільності персоналу з його оновленням;
- об'єднання досвідчених і молодих працівників;
- сумісність та взаємне доповнення можливостей одного працівника можливостями іншого (слабкі сторони одного працівника мають компенсуватись сильними сторонами іншого);
- використання спільної роботи постійних працівників та сумісників для створення конкуренції;
- взаємозалежність інтересів особи, групи та колективу в цілому.

У процесі формування трудового колективу відбувається адаптація особистості в колективі, що є однією із задач управління персоналом. Процес адаптації очікує не тільки нових працівників підприємства, які переживають період трудової та соціальної адаптації (первинна трудова адаптація), а також і тих, кого призначено на нову посаду (вторинна трудова адаптація). Трудова адаптація пов'язана із пристосуванням працівника до специфічних умов праці на посаді певного підприємства, оскільки навіть подібні підприємства мають свої особливості організації виробничого процесу.

Необхідно зауважити, що трудова адаптація являє собою досить складний процес, оскільки складається із декількох адаптацій і

представлена їхніми взаємозалежністю та взаємодією [1; 9]. Трудова адаптація включає професійну адаптацію, яка дозволяє новому працівнику отримати навички професійної майстерності, що необхідні для якісного виконання функціональних обов'язків, передбачених посадою. Частиною трудової адаптації є організаційна адаптація, яка безпосередньо пов'язана із засвоєнням працівником режиму праці та відпочинку, а також опанування ним організаційної структури підприємства, системи управління та обслуговування виробництва.

Соціальна адаптація пов'язана із ухваленням працівником нові відносини, які склалися у колективі. Вона передбачає пристосування до соціально-психологічних особливостей колективу та системи взаємовідносин, що склалися у ньому. До складу соціальної адаптації можна віднести також культурно-побутову адаптацію, яка необхідна працівнику для засвоєння традицій підприємства та особливостей організації побуту і проведенням вільного часу трудового колективу, який завжди має свої особливості. Саме ця адаптація відображає, наскільки члени трудового колективу пов'язані між собою та підтримують традиції, що склалися на підприємстві.

Таким чином, формування трудового колективу починається з моменту підбору та набору працівників і пов'язане із їх розподіленням за посадами. У процесі формування трудового колективу кожний працівник включається у систему внутрішніх відносин підприємства, які об'єднують організаційні, професійні та соціально-психологічні та пов'язані із адаптацією. У сучасних умовах господарювання ефективність роботи трудового колективу значною мірою залежить від того, наскільки швидко проходять трудова та соціальна адаптація як нових працівників, так і тих, хто вже працює на підприємстві, але призначається на нові посади. Саме у процесі адаптації працівник та підприємство, реалізуючи свої вимоги, взаємодіють та пристосовуються один до одного.

Список використаних джерел: 1. Федулова Л. І. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / Л. І. Федулова, В. Л. Осецький, Ю. В. Гончаров. – Київ : Вид-во УкрІНТЕІ, 2007. – 812 с. 2. Петков В. П. Менеджмент організації : підручник / В. П. Петков, О. К. Безсмертний, А. А. Манжула. – Київ : КНТ, 2011. – 488 с. 3. Моргунов Е. Б. Управление персоналом: исследование, оценка, обучение : учеб. пособие / Е. Б. Моргунов. – М. : Журн. «Управление персоналом», 2005. – 550 с. 4. Армстронг М. Менеджмент: методы и приемы / Майкл Армстронг ; пер. с англ. – Киев : Знання-Прес, 2006. – 876 с. 5. Магура М. И. Обучение персонала как конкурентное преимущество / М. И. Магура, М. Б. Курбатова. – М. : Журн. «Управление персоналом», 2004. – 216 с. 6. Жолобов Ю. В. Формула управления : практ. рек. / Ю. В. Жолобов. – М. : Либерея-Бибинформ, 2005. – 168 с. – (Библиотекарь и время. XXI век; вып. 22). 7. Овчинникова О. Г. Лояльность персонала / О. Г. Овчинникова. – М. : Журн. «Управление персоналом», 2005. – 96 с. 8. Скрипко Т. О. Інноваційний

менеджмент : підручник / Т. О. Скрипко. – Київ : Знання, 2011. – 424 с.
9. Рудинская Е. В. Корпоративный менеджмент : учеб. пособие / Е. В. Рудинская, С. А. Яромич. – Киев : КНТ ; Эльга-Н, 2008. – 414 с.

Надійшла до редколегії 24.10.2014

Петрова И. А. Особенности формирования трудового коллектива в современных условиях

Определены основные факторы формирования трудового коллектива, позволяющие предприятию в условиях конкурентной борьбы обеспечить себе стабильное функционирование на конкретном рынке, развитие и совершенствование через эффективное использование людских ресурсов. Подчёркнуто, что управление персоналом представляет собой комплекс управленческих действий, а именно принципов, методов, средств и форм, направленных на поведение работников предприятия (их поведение, интересы или деятельность), которые позволяют использовать трудовой потенциал работающих для реализации трудовых функций.

Ключевые слова: трудовой коллектив, управление персоналом, работник, адаптация, подбор и распределение персонала, кандидаты на должности.

Petrova I. A. Features of staff's formation in the modern conditions

This paper is devoted to define the main factors of staff's formation, which allow a company to ensure a stable operation on a certain market in a competitive environment, development and improvement through effective use of human resources. It is emphasized that HRM is a set of administrative actions such as principles, methods, means and forms directed on company's employees (their behavior, interests or activities) that allow maximum use labor potential of employees to perform labor functions.

Each employee is included in the system of internal relations of a company in the process of staff's formation that integrate organizational, professional and social and psychological and related to adaptation relations. In the current economic conditions the efficiency of staff's job is largely dependent on the fact how fast labor and social adaptation of new employees as well as those already working in the company, but appointed to new positions last. An employee and the company realizing their demands interact and adapt to each other in the process of adaptation.

Keywords: staff, HRM, employee, adaptation, selection and allocation of staff, candidates for positions.

УДК 349.3

С. М. Синчук

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНІ ОBOB'ЯЗКИ СОЦІАЛЬНО ЗOBOB'ЯЗАНИХ СУБ'ЄКТІВ У ПРОЦЕДУРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Проаналізовано юридичні обов'язки соціально зобов'язаних суб'єктів у процедурних правовідносинах соціального забезпечення: належного інформування особи, яка має право на соціальне забезпечення; встановлення юридичних фактів та призначення відповідного особі виду соціально-забезпечувального надання.

Ключові слова: юридичні обов'язки, соціально зобов'язані суб'єкти, інформування, встановлення юридичних фактів, призначення соціально-забезпечувального надання.

Без виконання соціально зобов'язаною особою юридичних обов'язків у правовідносинах соціального забезпечення неможлива реалізація соціально-правоможним суб'єктом суб'єктивних юридичних прав у цій сфері. Науковці-фахівці у сфері загальної теорії права юридичні обов'язки обґрунтовують як гарантію реалізації суб'єктивного юридичного права особи [1, с. 9].

Проблему нормативного закріплення юридичних обов'язків, визначення їхнього змісту та ефективність виконання неодноразово досліджували вчені-представники науки права соціального забезпечення [2; 3, с. 58]. Водночас постійне оновлення законодавства та необхідність створення ефективного механізму реалізації права особи на соціальне забезпечення в Україні сприяє науковій зацікавленості означеним питанням.

Враховуючи так званий другорядний характер процедурних правовідносин і дискусійність їхньої правової природи, у роботах із права соціального забезпечення вони досліджуються фрагментарно. У сучасних умовах розвитку суспільства з метою підвищення гарантій права людини на соціальне забезпечення одним із основних завдань науки права соціального забезпечення вважаємо ґрунтовне дослідження юридичних обов'язків соціально зобов'язаних суб'єктів цих правовідносин.

Первинним у переліку юридичних обов'язків вважаємо обов'язок належного інформування у сфері соціального забезпечення. Він є передумовою ефективної реалізації соціально-правоможною особою права на соціальне забезпечення, отже, здійснюється соціально зобов'язаним суб'єктом як до виникнення правовідносин соціального забезпечення, так і під час.

Проаналізувавши положення законодавства, виділяємо кілька рівнів обов'язку інформування.

Перший – загальне інформування громадян у сфері соціального забезпечення. Воно здійснюється на підставі наказу Державного

© Синчук С. М., 2014

комітету зв'язку та інформатизації України «Про затвердження Переліку і Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» [4] та є складовою роботи органів виконавчої влади зі зверненнями громадян, підприємств, установ, організацій, фізичних осіб-підприємців, органів місцевого самоврядування. Об'єктом обов'язку інформування є питання, пов'язані із соціальним захистом пенсіонерів, непрацездатних громадян, ветеранів праці та інших громадян похилого віку, ветеранів війни, ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ, громадян, що постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, соціальними пільгами, державними субсидіями, працевлаштуванням, соціальним страхуванням, страхуванням від нещасних випадків та професійних захворювань на підприємствах та реалізацією програм із запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням, державними допомогоюми сім'ї, субсидіями та санаторно-курортним лікуванням.

Реалізацією цього проекту є урядова телефонна «гаряча лінія» – Національна система опрацювання звернень до органів виконавчої влади – телефонний центр спілкування Уряду з громадянами, що дає змогу їм оперативно отримувати інформацію від органів виконавчої влади. Усі дзвінки приймають фахівці Урядового контактного центру та надсилають їх відповідним органам виконавчої влади відповідно до компетенції, які розглядають звернення та надають відповіді заявникам.

Вирізняють чотири види електронного подання інформаційної послуги: інформування (надання безпосередньо інформації про державні (адміністративні) послуги); одностороння взаємодія (забезпечена можливість користувачеві отримати електронну форму документа); двостороння взаємодія (забезпечена можливість опрацювання електронної форми документа, охоплюючи ідентифікацію); проведення трансакцій (електронна реалізація можливостей прийняття рішень та їх доставка) [4].

Різновидом загального вважаємо інформування про зміни соціально-забезпечувального законодавства та рішення органів місцевого самоврядування з питань соціального забезпечення осіб. Наприклад, відповідно до ст. 7 закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [5] органи місцевого самоврядування зобов'язані інформувати інвалідів про зміни та доповнення законодавства про соціальну захищеність інвалідів. Водночас механізм реалізації цього обов'язку нормативно не визначений. Вважаємо, що такий обов'язок має бути виконаний у зручній для інваліда формі, залежно від його фізіологічних можливостей (сліпота, глухота тощо). На нашу думку, його повинні виконувати соціальні працівники, які надають соціальні послуги інвалідам. Зважаючи на індивідуальні потреби інваліда, зазначена вище інформація має надаватися усно

під час особистого відвідування інваліда, письмово (зокрема мовою, яку використовують інваліди), із застосуванням комунальної преси, інтернет-ресурсів тощо.

На практиці є проблема і про інформування рішень органів місцевого самоврядування щодо запровадження нових видів соціально-забезпечувального надання та підстав його призначення. Вважаємо, що необхідну інформацію доводити до відома усіх осіб могли б місцеві відділи соціального захисту населення. Для цього пропонуємо внести зміни у законодавство та закріпити обов'язок керівників місцевих відділів органів соціального захисту у 10-денний термін із моменту прийняття рішення органів місцевого самоврядування з питань соціального забезпечення проінформувати всіма належними способами та у доступній формі жителів відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Обов'язок інформування щодо особливостей реалізації суб'єктивних прав особи у кожному із видів галузевих правовідносин є складовою правового статусу соціально зобов'язаних суб'єктів цих правовідносин. Як приклад, див. підп. 9, 11 п. 22 Положення про управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах [6]; п. 45 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми [7]; підп. 3 п. 11 Положення про медико-соціальну експертизу» [8] тощо.

Другий рівень – персональне інформування особи щодо виникнення у неї права на конкретні види соціально-забезпечувального надання або під час звернення за отриманням соціального забезпечення щодо змісту та обсягу суб'єктивних юридичних прав. Варто зазначити, що зазначений обов'язок не завжди чітко сформульований у положеннях законодавства саме як необхідність поведінки соціально зобов'язаного суб'єкта. Вважаємо це недоліком чинного законодавства. Чітко сформульований обов'язок передбачає можливість застосування заходів юридичної відповідальності за його невиконання.

Розрізняємо інформування про:

по-перше, факт виникнення права в особи на соціальне забезпечення та можливість його реалізації. Наприклад, група, що здійснює соціальне патрулювання, проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу з особами, які перебувають на вулиці, щодо можливості отримання допомоги; недопущення поширення соціально небезпечних хвороб тощо; проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення щодо недопущення дискримінації бездомних осіб та можливості надання допомоги цій категорії населення; розповсюджує рекламну продукцію з адресами закладів, установ, організацій, пунктів тощо, де бездомні особи можуть отримати послуги [9]. Місцевий орган із питань соціального захисту населення за місцем

проживання інваліда з дитинства або законного представника дитини-інваліда, отримавши виписку з акта огляду медико-соціально експертною комісією інваліда з дитинства або медичний висновок про дитину-інваліда віком до 18 років, не пізніше 10 днів після надходження зазначених документів зобов'язаний направити письмове повідомлення інвалідові з дитинства, законному представникові дитини-інваліда про право на державну соціальну допомогу, умови, розмір і порядок її призначення [10];

по-друге, зміст прав та обов'язків соціально-правоможної особи. Зокрема, відповідно до Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, особа під час подання зазначеної заяви ознайомлюється з правами та обов'язками зареєстрованого безробітного [11]. Відповідно до ст. 11 закону України «Про соціальні послуги» особи, які надають соціальні послуги, зобов'язані надавати особам, яких обслуговують, повну інформацію про зміст і види соціальних послуг;

по-третє, перелік правостановлювальних документів. Зокрема, орган, що призначає пенсію, зобов'язаний письмово повідомити заявника, який звернувся щодо призначення пенсії та подав не всі необхідні документи, про те, які документи необхідно подати додатково. Про це в заяві про призначення пенсії робиться відповідний запис (абз. 3 п. 1.7 відповідного Положення [12]);

по-четверте, зміст прийнятого рішення про призначення чи про відмову у призначенні особі належного їй виду соціально-забезпечувального надання та порядок його оскарження. Рішення про призначення допомоги у зв'язку з безробіттям, її розмір і терміни виплати, відкладення, скорочення та припинення виплати оформляється наказом центру зайнятості, номер і дата якого заноситься до картки персонального обліку безробітного. З цим наказом безробітний повинен бути ознайомлений під особистий підпис у картці обліку прийнятих рішень керівництва центру зайнятості [13]. У разі прийняття рішення про відмову в наданні соціальної допомоги орган праці та соціального захисту населення письмово повідомляє про це уповноваженого представника сім'ї із зазначенням підстав відмови та порядку оскарження рішення (абз. 2 п. 9 відповідного Порядку [14]). Відмова у наданні соціальної послуги повинна супроводжуватися письмовим поясненням причин та довідковою інформацією про можливість отримати таку соціальну послугу в іншого суб'єкта, що надає соціальну послугу (п. 2.3 відповідного Державного стандарту [15]).

Непоінформованість соціально-правоможних осіб може призвести до порушення процедури реалізації особою права на соціальне забезпечення, а згодом – до втрати особою можливості отримати належний їй вид соціально-забезпечувального надання.

Узагальнивши законодавство, що регулює процедуру визначення та призначення соціально-забезпечувального надання, можна виділити декілька складових обов'язку соціально зобов'язаних суб'єктів у правовідносинах зазначеного виду.

Першою є обов'язок розглянути подані документи та прийняти рішення про факт соціального ризику, наявність усіх правових умов, які підтверджують право особи на конкретний вид соціально-забезпечувального надання та рішення про призначення виду забезпечення (якщо такий обов'язок є складовою правового статусу соціально зобов'язаного суб'єкта) у передбачений законом термін. Законодавчо визначено момент, із якого такий термін починають обчислювати: з дня, наступного за днем надходження правовідповіджувальних документів (п. 4.3 відповідного Порядку [12]).

Невід'ємною складовою зазначеного обов'язку є необхідність надати соціальному заявникові документ, що підтверджує вчинене ним звернення – підтвердження про прийняття документів. Наведемо положення законодавства, що свідчать про необхідність зазначеної дії соціального установника: 1) орган праці та соціального захисту населення видає уповноваженому представникові сім'ї повідомлення про прийняття заяви та документів із зазначенням дати прийняття (абз. 2 п. 8 відповідного Порядку [14]); 2) місцевий орган з питань соціального захисту населення, який прийняв заяву про призначення державної соціальної допомоги, видає заявникові (уповноваженій особі) розписку про прийняття заяви та доданих до неї документів із зазначенням дати прийняття заяви (абз. 17 п. 2.4, відповідного Порядку [10]).

Дещо по-іншому ми б сформулювали обов'язок соціально зобов'язаних суб'єктів у процедурних правовідносинах, які виникають щодо встановлення факту соціального ризику. Юридичним обов'язком є встановлення соціального ризику та повідомлення про нього належного соціально зобов'язаного суб'єкта, який призначає чи надає соціально-забезпечувальне надання, чи інших зацікавлених суб'єктів. Такий обов'язок закріплено для органів медико-соціальної експертизи та закладів охорони здоров'я: 1) вони повинні у триденний термін надіслати виписку з акта огляду медико-соціальною експертною комісією інваліда з дитинства або медичний висновок про дитину-інваліда віком до 18 років до місцевого органу з питань соціального захисту населення за місцем проживання інваліда з дитинства або законного представника дитини-інваліда; 2) копію індивідуальної програми реабілітації надсилають також лікувально-профілактичному закладу й органу праці та соціального захисту населення за місцем проживання інваліда. За місцем роботи зазначених осіб надсилають повідомлення щодо групи інвалідності та її причини, а у разі визначення ступеня втрати професійної працездатності – витяг з акта огляду комісії про результати визначення ступеня стійкої

втрати професійної працездатності у відсотках та потреби у додаткових видах допомоги (абз. 2 п. 24 Положення про медико-соціальну експертизу [8]).

На цьому етапі важливим є також обов'язок інформування про факт соціального ризику належного соціально зобов'язаного суб'єкта. Наприклад, роботодавець, одержавши повідомлення про нещасний випадок, зобов'язаний протягом однієї години передати з використанням засобів зв'язку та протягом доби на паперовому носії повідомлення про нещасний випадок: фонду за місцем розташування підприємства, на якому стався нещасний випадок; керівникові первинної організації профспілки незалежно від членства потерпілого у профспілці (у разі наявності на підприємстві кількох профспілок – керівникові профспілки, членом якої є потерпілий, а у разі відсутності профспілки – уповноваженій найманими працівниками особі з питань охорони праці); керівникові підприємства, де працює потерпілий, якщо потерпілий є працівником іншого підприємства; органу державного пожежного нагляду за місцем розташування підприємства у разі настання нещасного випадку внаслідок пожежі; закладу державної санітарно-епідеміологічної служби, який здійснює санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством (у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння) (п. 10 Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві [16]).

Друга складова юридичного обов'язку соціально зобов'язаного суб'єкта – надати заявникові допомогу в одержанні необхідних документів [17]; сприяти у зборі та поданні правопідтверджувальних документів, необхідних для призначення виду соціальної виплати чи послуги (п. 3.2 відповідного Порядку [17]); сприяти у встановленні соціальних ризиків (нещасного випадку на виробництві) або самостійно отримувати правовстановлювальні документи.

Наприклад, департамент соціального захисту, куди звернулась особа, самостійно надсилає запит до закладу охорони здоров'я за місцем проживання громадянина для одержання медичного висновку про його здатність до самообслуговування та потребу в постійній сторонній допомозі. Отримавши правопідтверджувальні документи про те, що громадянин не здатний до самообслуговування та потребує постійної сторонньої допомоги, управління праці та соціального захисту населення надсилає територіальному центру заяву громадянина разом із медичним висновком. Після надходження зазначених документів територіальний центр складає карту індивідуальних потреб громадянина у соціальному обслуговуванні (наданні соціальних послуг), визначає їх зміст, уточнює обсяг, складає план його здійснення (їх надання), укладає договір про соціальне обслуговування (надання соціальних послуг) відділенням соціальної допомоги вдома

одинокого (проживаючого самотньо) непрацевдатного громадянина та приймає рішення про необхідність соціального обслуговування (надання соціальних послуг), про що видається наказ (п. 3^{*} [18]).

Належне виконання обов'язку сприяти у встановленні юридичних фактів, що зумовлюють можливість отримання соціально-правоможною особою соціально-забезпечувального надання, забезпечує доступність механізму реалізації особою права на соціальне забезпечення.

Третя складова обов'язку – прийняти рішення на підставі всебічного, повного й об'єктивного розгляду всіх поданих документів. Такий обов'язок, зокрема, передбачений для територіальних органів Пенсійного фонду України (п. 47 відповідного Порядку [12]).

Четверта – оформити прийняте рішення відповідно до визначеної законом форми з обов'язковими реквізитами (наприклад, див. п. 7.4 Порядку [13] та ін.).

Одночасно галузеві нормативно-правові акти також визначають особливі вимоги до форми рішень про відмову у призначенні соціально-забезпечувального надання. Адже саме з моменту отримання відповіді на вимогу призначити належний їй вид соціально-забезпечувального надання особу вважають такою, що дізналася про порушення її права і може звернутися за захистом до суду. Зазначені рішення повинні обов'язково містити причину відмови та порядок оскарження такого акта застосування правових норм. Наприклад, зазначені вимоги передбачені для рішень про відмову у призначенні державної допомоги сім'ям з дітьми (ч. 3 ст. 6 закону України «Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми» [19]), пенсії (п. 47 Порядку [12]) тощо.

П'ята складова обов'язку – повідомити соціального заявника про прийняте рішення. Вказаний обов'язок буде виконаний належним чином, якщо соціально зобов'язаний суб'єкт: 1) повідомить соціального заявника про прийняте рішення (щодо встановлення соціального ризику, призначення соціально-забезпечувального надання) протягом визначеного законом терміну: не пізніше наступного дня після прийняття рішення – у разі призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям (ст. 4 закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям») [20]; протягом 10 днів після прийняття рішення – у разі призначення пенсії (п. 4.7 Порядку [12]); у момент прийняття рішення – у випадку встановлення тимчасової непрацевдатності (п. 1.6 Інструкції [21]); 2) видасть його під особистий підпис чи надішле соціальному заявникові письмове повідомлення (у випадку призначення пенсії) (п. 4.7 Порядку [12]) тощо.

---

* Переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

Отже, **підсумовуючи** проведений вище аналіз, зауважимо, що гаузуеве законодавство визначає чіткі вимоги до реалізації обов'язку встановити чи підтвердити факт соціального ризику або інших необхідних, супутніх йому юридичних фактів, з якими законодавство пов'язує наявність у особи права на соціально-забезпечувальне надання відповідного виду та обсягу, а також призначити зазначене соціально-забезпечувальне надання. Зазначені вимоги виявляються під час здійснення відповідного обов'язку. Вважатимуть, що соціально зобов'язаний суб'єкт виконав свій обов'язок належним чином, якщо він здійснив його у термін, передбачений законом, у формі та у нормативно встановленому порядку. Крім того, досліджуючи необхідність активної поведінки соціальнозобов'язаного суб'єкта процедурних правовідносин, варто зазначити, що вона переважно здійснюється у формі правозастосування. Рішення, які приймає соціально зобов'язаний суб'єкт, є підставою (однією з підстав) реалізації особи права на соціально-забезпечувальне надання.

Нормативною гарантією якісного та ефективного механізму реалізації права на соціальне забезпечення стала б законодавча уніфікація та систематизація обов'язків соціально зобов'язаних суб'єктів та закріплення їх в єдиному нормативно-правовому акті.

Список використаних джерел: 1. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Магновський Ігор Йосифович. – Київ, 2003. – 22 с. 2. Хуторян Н. М. Зміст пенсійних правовідносин / Н. М. Хуторян // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : зб. наук. пр. : матеріали І міжнар. конф. (Київ, 25–26 квіт. 2013 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, Н. М. Хуторян, доц. В. І. Щербини. – Київ : Ніка-Центр, 2013. – С. 648–657. 3. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. – [2-ге вид., перероб. і допоа.]. – Київ : Знання, 2008. – 663 с. 4. Перелік і Порядок надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : затв. наказом Держ. ком. зв'язку та інформатизації України від 15 серп. 2003 р. № 149 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 48. – Ст. 2547. 5. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21. – Ст. 252. 6. Положення про управління Пенсійного фонду України в районах, містах, районах у містах, а також у містах та районах : постанова правління Пенсійного фонду України від 30 квіт. 2002 р. № 8-2 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 21. – Ст. 1063. 7. Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2001 р. № 1751 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – Ст. 2365. 8. Питання медико-соціальної експертизи : постанова Кабінету Міністрів України від 3 груд. 2009 р. № 1317 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 95. – Ст. 3265. 9. Порядок здійснення соціального патрулювання : затв. наказом М-ва соц. політики від 19 лип. 2011 р. № 283 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 62. – Ст. 2483. 10. Порядок надання державної соціальної

допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : затв. наказом М-ва соц. політики України, М-ва фінансів України, М-ва охорони здоров'я України від 30 квіт. 2002 р. № 226/293/169 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 24. – Ст. 1191.

11. Порядок реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. № 198 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 26. – Ст. 859.

12. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : затв. постановою правління Пенс. фонду України від 25 листоп. 2005 р. № 22-1 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – Ст. 3383.

13. Порядок надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності : затв. наказом М-ва праці та соц. політики України від 20 листоп. 2000 р. № 307 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 51. – Ст. 2237.

14. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2003 р. № 250 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9. – Ст. 394.

15. Державний стандарт надання притулку бездомним особам : затв. наказом М-ва соц. політики України від 13 серп. 2013 р. № 495 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 68. – Ст. 2500.

16. Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві : постанова Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2011 р. № 1232 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 49. – Ст. 3426.

17. Порядок призначення, перерахування та проведення страхових виплат : затв. постановою правління Фонду соц. страхування від нещас. випадків на виробництві та профес. захворювань України від 27 квіт. 2007 р. № 24 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 47. – Ст. 1944.

18. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) : постанова Кабінету Міністрів України від 29 груд. 2009 р. № 1417 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 1. – Ст. 10.

19. Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми : закон України від 21 листоп. 1992 р. № 2811-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.

20. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : закон України від 1 черв. 2000 р. № 1768-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35. – Ст. 290.

21. Інструкція про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 13 листоп. 2001 р. № 455 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 49. – Ст. 2216.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Сынчук С. М. К вопросу о юридических обязанностях социально обязанных субъектов процедурных правоотношений социального обеспечения

Проанализированы юридические обязанности социально обязанных субъектов процедурных правоотношений социального обеспечения; надлежащего информирования правомочного на социальное обеспечение лица; установления

юридических фактов и назначения надлежащего лицу вида социально-обеспечительного предоставления.

Ключевые слова: юридические обязанности, социально обязанные субъекты, информирование, установление юридических фактов, назначение социально-обеспечительного предоставления.

Synchuk S. M. On the issue of the legal obligations of socially liable subjects in social security procedural legal relations

The legal obligations of socially liable subjects in social security procedural legal relations are analyzed.

Researching the obligation to inform properly the person who has the right to social security, the author singles out several levels of such obligation. The first one is the general informing of citizens by the state authorities in the social security sphere, informing of enterprises, institutions, organizations and individual entrepreneurs, local authorities. Personal informing as to the right emergence to specific types of social and security granting or as to the content and scope of subjective legal rights is the second level. It provides information on: the fact of emergence of a person's right to social security and the possibility of its implementation; content of the rights and obligations of socially competent person; list of documents that set the rights; the content of the adopted decision on the assignment or on the refusal to assign the person proper type of security and social provision and the order of its appeal.

The components of obligations of socially liable subjects in legal relations as to the determination and assignment of security and social provision are clarified in the article: 1) to consider submitted documents and to decide as to the social risk fact, as to the existence of all legal conditions, confirming the person's right to a particular type of security and social provision and the decide as to the assignment of certain type of provision; 2) to provide assistance to the applicant in obtaining necessary documents; 3) to decide on the basis of comprehensive, complete and objective review of all submitted documents; 4) to formalize a decision in accordance with the form prescribed by the law with mandatory requisites; 5) notify the applicant of adopted decision.

Keywords: legal obligations, socially liable subjects, informing, legal facts establishing, social security and provision assignment.

ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.346.36

М. О. Єкімова**ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕЙДЖИЗМ»
У СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ**

Розглянуто проблему інтерпретації поняття «ейджизм». Дано уточнення в його соціологічному трактуванні. Підкреслено істотний вплив психологічного підходу в теоретичному аналізі розвитку ейджизму. Особливу увагу приділено проблемам віку та вікової категоризації. Запропоновано використовувати поняття «ейджизм» у новій інтерпретації, тобто не тільки як негативні стереотипи старіння та дискримінації, але і як соціальні очікування щодо характеристик і моделей поведінки різних вікових груп.

Ключові слова: вік, стереотип, ейджизм, дискримінація, соціальні очікування.

Сучасний світ посилено пропагує ідеї рівності, засуджуючи будь-яку форму дискримінації. Але, тим не менш, практично щодня ми стикаємося з тими чи іншими проявами соціальної нерівності, усвідомлюємо, що дискримінація пронизує наше життя більш щільно, ніж здається на перший погляд. Будь-який вид дискримінації – це похідна соціальних взаємодій індивідів, груп. Причому соціальні дії висловлюють певний характер і зміст відносин між людьми та соціальними групами, які є постійними носіями стереотипів, поширених у цьому суспільстві. Останні є унікальними культурними феноменами, які проявляються на всіх рівнях свідомості, часто незалежно від воли індивіда, несвідомо впливаючи на його поведінку.

Дискримінація, який би вид вона не прийняла, завжди виходить з необ'єктивних характеристик людини, будь то раса, вік, віросповідання тощо. У даний час досить поширеними є кілька видів дискримінаційних практик, такі як расизм (від англ. racism), сексизм (від англ. sexism), ейджизм (від англ. ageism), луцизм (від англ. loocism), ейблізм (від англ. ableism). Особливе місце в цьому переліку належить ейджизму. Його особливість полягає в тому, що абсолютно будь-яка людина в різні моменти свого життя може відчувати на собі вікову дискримінацію.

Сьогодні у країнах Європи та США, на відміну від країн Азії та Японії, де завжди з великою повагою ставилися до старіння, в найменш сприятливому становищі опинилися люди похилого віку. Засоби масової інформації посилено пропагують «культ молодості», нехтуючи моделлю «успішного старіння». З іншого боку, вікові рамки молодості подовжуються, що призводить до необхідності вже не тільки двадцятирічним, а й людям за тридцять доводити володіння «дорослими» якостями. Поняття середнього віку також зазнає змін, його кордони стають розмитими, а соціальні очікування щодо цієї

вікової групи – нечіткими. Описана ситуація призводить до виникнення у наукового співтовариства ряду нових питань, пов'язаних із соціальним сприйняттям різних вікових груп, очікуваннями щодо їх представників та заснованими на них соціальними процесами.

Проблеми, пов'язані з інтерпретацією віку, старінням і дискримінацією за ознакою віку, були відображені ще в ряді філософських праць Аристотеля, Емпедокла, Гіппократа, Платона, Цицерона, Сенеки, Конфуція та багатьох інших.

Вікова дискримінація і стереотипізація як міждисциплінарна проблема розглядається в роботах як психологів, так і соціологів. У першій половині ХХ століття проблемами віку займалися: Р. Батлер, Е. Берн, Е. Гідденс, Е. Еріксон, К. Мангейм, М. Мід, Т. Нельсон, Т. Парсонс, Г. С. Салліван, З. Фрейд, М. Хайдеггер, А. Харроп, Г. Юнг. Сьогодні проблема віку та ейджизму знаходить своє відображення в роботах Ш. Айзенштадта, Б. Байтуей, Н. П. Гапон, О. В. Краснової, А. В. Мікляєвої, Н. В. Паніної, та багатьох інших.

Незважаючи на те, що ейджизм за поширеністю може змагатися з сексизмом і расизмом, в українських соціологічних роботах ця тема не знайшла широкого висвітлення. Найімовірніше це пов'язано з тим, що в сприйнятті більшості населення дискримінаційні практики щодо літніх і молодих людей є соціальною нормою. При цьому проблеми, з якими стикаються представники цих вікових груп, абсолютно нівелюються, внаслідок чого ейджизм не усвідомлюється ні суб'єктами, ні об'єктами дискримінації [1].

На сьогодні в соціології ейджизм так і не став предметом глибокої рефлексії. Значущих досліджень, присвячених соціологічному аналізу віку та його соціальному сприйняттю, написано, на диво, мало. Вік залишається для соціологічного теоретизування чимось зовнішнім, предметом біології та психології, хоча позиції останніх і піддаються постійним критичним атакам із боку соціальних наук. Все вищезгадане обумовлює **мету** цієї роботи, яка полягає у виділенні основних напрямків аналізу поняття «ейджизм» та уточненні його в соціологічному трактуванні.

У роботах філософів, соціологів психологів можна зустріти поняття «вікова дискримінація», що означає дискримінацію людини на підставі її віку. Проявляється вона в готовності адекватно сприймати та співпрацювати, лише з тими людьми, що відповідають якось заздалегідь установленому критерію віку.

Сам термін «ейджизм» був введений у 1969 році директором національного інституту старіння США Р. Батлером для позначення дискримінації одних вікових груп іншими. У своїх роботах учений інтерпретує ейджизм як процес систематичної стереотипізації та дискримінації людей на підставі їхнього віку. Причому з чітким переважанням цінності молодших вікових груп, неприязню до старіння, хвороб, непрацездатності, страху безпорадності, марності та смерті [2].

Також Р. Батлер виділив два типи ейджизму – «злоякісний» і «доброякісний». Перший вид передбачає відчуття крайньої неприязні щодо

людей похилого віку та глибоку впевненість у тому, що вони нікчемні. Другий вид демонструє точку зору, в якій відбиваються стереотипи та переконання самих літніх людей, їх власні страхи щодо старіння [2]. Причому такі стереотипи притаманні не тільки молоді або людям середнього віку, а й самим людям похилого віку, які, з одного боку, приймають правила такої гри, а з іншого – майстерно їх експлуатують, витягуючи певні дивіденди (допомога, поблажливність тощо).

Значну увагу поняттю ейджизму приділяли також геронтологи і психологи. Так, Т. Нельсон у своїх роботах використовував «ейджизм», розуміючи під ним одну з найбільш непомітних і соціально дозволених форм забобонів [3]. Він розглядав це поняття тільки як негативне упередження та настанови щодо літніх людей, що сприймаються в суспільстві як синоніми зниження та втрати фізичних і психічних здібностей. Специфіка ейджизму така, що об'єктом дискримінації можуть бути як абстрактні або конкретні вікові групи, так і окрема людина. Ейджизм навіть може бути спрямований на самого себе, коли суб'єкт одночасно виступає в ролі об'єкта.

З часом поняття ейджизму допрацьовувалося, видозмінювалося, з'являлися нові підходи до його трактування. Так, А. Тракслер розглядав ейджизм як будь-яку установку або поведінку, що субординує людей за віком, а також як процес приписування людині тих чи інших якостей і соціальних ролей тільки лише на підставі її віку [4].

У моделі змістовного стереотипу А. Дж. Кадді та С. Т. Фіск під ейджизмом мали на увазі стереотипи та забобони щодо представників певної вікової групи, що призводять до їх дискримінації. Вони припустили, що як молоді, так і старі люди можуть бути оцінені за двома критеріями: рівня компетентності і «тепла» (зручності взаємодії з віковою групою) [5].

І. С. Кон говорить про те, що ейджизм – це така життєва філософія, яка абсолютизує вік і створює нереалістичний та жорсткий культ молодості. Н. Гапон конкретизує поняття ейджизму в гендерному аспекті, вказуючи на тенденцію обмеження доступу до ресурсів і відчуженості у прийнятті рішень, характерну для певних вікових груп жіночого населення [6].

Сьогодні в науці все частіше виділяються й аналізуються різні види ейджизму:

- адултізм (від англ. *adultism*) – прихильність до дорослих на протилежності дітям, молоді та всім молодим людям, до яких не ставляться, як до дорослих;

- джейнізм (від англ. *jeunism*) – дискримінація людей похилого віку на користь молоді;

- ювенальний ейджизм (*juvenile ageism*) – інституціональна дискримінація неповнолітніх, коли соціальні системи ігнорують інтереси дітей;

- едалтоцентризм (від англ. *adultcentricism*) – перебільшений егоцентризм дорослих;

– адултократія (від англ. adultocracy) – домінування дорослих над молодими людьми;

– геронтократія (від англ. gerontocracy) – форма олігархічного правління, в якій править лідер, що значно старший більшості дорослого населення.

Що ж стосується форм ейджизму, то Міжнародний центр старіння в 2006 році виділив:

– персональний ейджизм (від англ. personal ageism) – ідеї, переконання, відносини і практики з боку окремо упереджених індивідів;

– інституційний ейджизм (від англ. institutional ageism) – місії, правила та практики, що допускають дискримінаційні відносини між індивідами або групами у зв'язку з їх віком;

– навмисний ейджизм (від англ. intentional ageism) – ідеї, погляди, правила або практики, які здійснюються з усвідомленням того, що вони налаштовані переважно проти осіб чи груп старших вікових категорій;

– ненавмисний або випадковий ейджизм (від англ. unintentional or inadvertent ageism) – ідеї, установки, правила і практики, які здійснюються людьми без обізнаності або усвідомлення того, що їхні дії є упередженими й ведуть до вікової дискримінації осіб певного віку.

Із психології і геронтології термін «ейджизм» на початку ХХІ століття приходить у соціологію. Поняття ейджизму в соціології нерозривно пов'язане з поняттям віку. Саме категорія віку є ключовою в розумінні суті ейджизму та сенсу, який вкладається в це слово.

Слід зазначити, що інтерес до віку як принципу, що детермінує соціальну організацію, проявляли ще П. Сорокин і Т. Парсонс. Емпіричні дослідження соціальної стратифікації за критерієм віку та спроби створити теоретичну основу соціологічного аналізу цієї категорії відносяться до другої половини ХХ століття.

Починаючи з 1950-х років ХХ століття інтерес до цієї проблеми значно зріс у зв'язку з посиленням уваги до індивіда як суб'єкта процесу розвитку суспільства. Соціологія в особі А. Шюца, М. Міда, Т. Бергера, П. Лукмана, Г. Шумана, Ж. Скотта доклала чимало зусиль для осмислення життєдіяльності окремих поколінь, їх всебічного наукового аналізу. Поняття віку в сучасній соціології посправжньому розкривається лише в рамках аналізу міжпоколінної взаємодії. Однак подібну ситуацію можна розглядати як імовірність перспектив соціологічної розробки теми віку.

На буденному рівні вік розуміється насамперед як кількість прожитих років, незважаючи на те, що це тільки один із багатьох його різновидів – демографічний, або хронологічний вік. Саме віком визначаються головні віхи нашого життя: вступ до школи, отримання паспорта, вихід на пенсію тощо. Перше уявлення про життєвий цикл людини двоїсте: молодість – старість. Сьогодні, на жаль, не існує єдиної загальноприйнятої класифікації вікових періодів розвитку людини, хоча в різний час робилися численні спроби створення вікової періодизації. Внаслідок цього з'явилося безліч різних

класифікацій, а єдиної створено так і не було. Водночас можна відзначити наявність загальних тенденцій у різних вікових періодизаціях, а також близькість деяких із них між собою.

Так, у класифікації Дж. Біррена виділяються вісім фаз життєвого розвитку людини: дитинство (до 2 років), дошкільний вік (від 2 до 5 років), дитинство (5–12 років), юність (12–17 років), рання дорослість (17–25 років), зрілість (25–50 років), пізня зрілість (50–75 років), старість (від 75 років і далі).

Загальноприйнятою класифікацією так само вважається вікова періодизація, заснована на положеннях Всесвітньої організації охорони здоров'я: діти (1–17 років), молодь (18–44 роки), люди середнього віку (45–59 років), літні люди (60–74 роки), старечі люди (75–90 років), довгожителі (старше 90 років).

Демографічний вік навантажується нормами фізичного, інтелектуального і соціального розвитку, які детально розглядаються у віковій психології та демографії.

Проте вік характеризується не тільки внутрішніми переживаннями. Він служить для нас найважливішим джерелом інформації про інших людей – насамперед про тих, з ким ми вступаємо в соціальні взаємодії. У 1963 р. У. Мур запропонував розрізнити психологічний вік, соціальну зрілість і хронологічний вік. Перефразовуючи І. С. Кона, можна сказати, що кожне з цих понять являє собою специфічний вид соціальної проекції, відображення потреб панівної соціальної групи.

У 1978 р. М. Пайпер вводить у вжиток категорію «соціальний вік». Але найбільш диференційовану типологію віку розробила фінська дослідниця С. Аапола. Виходячи з власних емпіричних досліджень у парадигмі дискурсивного аналізу, вона розглядає цілий ряд вимірювань віку, що існують у сучасному суспільстві. Таким чином, вік розуміється як історично, соціально і культурно сконструйований феномен. Усі види вікових дискурсів можна згрупувати у три блоки: біологічний, психологічний і соціальний вік.

Біологічний вік, або вік розвитку, – поняття, характерне для біології, медицини та психології, що відбиває ступінь морфологічного та фізіологічного розвитку організму.

Психічний вік являє собою певний, якісно своєрідний щабель розвитку, що обумовлений закономірностями формування організму, умовами життя, навчання та виховання і має конкретно-історичне походження. Хронологічні межі психологічного віку помітно варіюють залежно від соціокультурних, економічних та інших факторів.

Соціальний вік переважно вивчається в рамках соціології та антропології. Він розуміється як рівень соціальних досягнень індивіда (кар'єра, суспільне становище, сімейний статус тощо) у порівнянні зі статистично середнім рівнем людей одного з ним віку. Соціальний вік визначається як інституціоналізований віковими нормами (межі шлюбного та пенсійного віку, повноліття), так і більш гнучкими

соціально-психологічними регуляторами – віково-рольовими очікуваннями. Наприклад, в одному і тому ж віці можна бути і «молодим професором», і «старим студентом», і «молодим дідусем», і «старим холостяком».

Якщо соціальний вік істотно відстає від хронологічного (паспортного) віку або ж надмірно випереджає його, то це пов'язане, як правило, з серйозними проблемами соціальної адаптації особистості (наприклад, пізній шлюб, запізнена кар'єра).

У соціології термін «соціальний вік» використовується для характеристики не тільки особистості, а й соціальних груп (професійних, вікових, соціально-демографічних тощо). Саме в цих групах реалізуються шанси індивіда на прискорене соціальне просування або ж зростає ризик відставання від середньостатистичного життєвого розкладу.

М. Альбвакс вважав, що вік не є природною даністю, навіть якщо він служить інструментом для вимірювання біологічного розвитку як індивідів, так і тварин. І тому виникає питання, як вік можна перетворити на принцип формування груп, що мають якісь «соціально стійкі ознаки», оскільки сам вік є продуктом певної соціальної практики: це абстрактна міра, ступінь точності якої різна у різних суспільствах. М. Райлі, М. Джонсон і Е. Фонер у статті «Елементи моделі вікової стратифікації» запропонували свою концепцію вікової стратифікації суспільства. Усередині кожного вікового шару («старіки», «молодь» «підлітки») людина бере активну участь у комплексі ролей, які послідовно впливають на спосіб її старіння, здібності, мотиви, установки, а також на інших людей, з якими вона взаємодіє.

Моделі життєвого шляху конкретних індивідів залежать від властивостей когорти, до якої вони належать, а також від соціальних, культурних змін у середовищі, яких зазнає когорта, послідовно проходячи віковій верстві [1].

Члени будь-якого вікового прошарку взаємодіють із членами інших верств на різних рівнях відносин: на міжгруповому (образ однієї вікової групи у свідомості іншої), міжособистісному (специфіка взаємодії у різновікових групах) і особистісному (проблема вікової ідентифікації). З одного боку, це сприяє зближенню та взаємній соціалізації, а з іншого – веде до вікової напруженості та конфліктів.

У культурі будь-якого суспільства разом з уявленнями про те, чого повинен досягти представник певного віку, які соціальні ролі він має виконувати, формується і образ основних його характеристик. Дітям, молоді та літнім людям приписують певні якості. Ці якості можуть бути як позитивними, так і негативними, формуючи образ типового представника тієї чи іншої когорти. Соціальні очікування щодо представників різних вікових груп стають основою для соціальних дій. Саме дискримінуючі дії, спочатку щодо літніх людей, а потім і щодо молоді, стали називатися ейджизмом.

Єдиного, універсального підходу до визначення ейджизму в соціології не існує. Тому умовно можна виділити два основних напрямки

теоретичних і прикладних досліджень цього феномена. Перший напрямок, який отримав більше поширення, розглядає ейджизм як негативні стереотипи та дискримінацію тільки щодо літніх людей. Другий, менш поширений напрям, розглядає ейджизм як дискримінацію щодо молоді.

З нашої точки зору, обидва трактування ейджизму є занадто вузьким. Не варто забувати, що якщо стосовно однієї вікової групи відбувається дискримінація, то інша вікова група отримує переваги, що, безсумнівно, є для неї позитивним. Крім того, приписувані членам якої-небудь когорти характеристики можуть мати позитивне значення або зовсім не мати оцінного значення (останнє є, скоріше, винятком, ніж правилом).

У будь-якому випадку соціальне оточення чекає від людини належної для її віку моделі поведінки, засновану на відповідних цінностях, мотивах, прояву певних соціальних якостей. Тому, на наш погляд, оптимальним є трактування ейджизму в розширювальному значенні як будь-які соціальні очікування щодо якостей та моделей поведінки представників певної вікової групи. Якщо соціальні очікування припускають переваги одного віку над іншим, то це може призвести до вікової дискримінації.

Вікова дискримінація може проявлятися взагалі щодо будь-якої когорти, у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. Вона виражається в оцінці можливості виконання людиною будь-якої ролі лише на підставі її віку. Людина може не отримати шанс придбати певний статус і виконати роль, оскільки її біологічний вік вважається в суспільстві «невідповідним» до певного статусу. Саме така абсолютизація вікових стереотипів є соціальною проблемою, оскільки призводить до утиску прав людей, посилення нерівності, дисфункцій соціальних організацій та інститутів (через цілеспрямований перекіс вікової структури).

Список використаних джерел: 1. Микляева А. В. Возрастная дискриминация как социально-психологический феномен : монография / А. В. Микляева. – СПб. : Речь, 2009. – 160 с. 2. Butler N. R. Ageism: Ageism: A Foreword / N. R. Butler // Journal of Social Issues. – 1980. – № 36. – P. 8–11. 3. Nelson T. D. Ageism: Stereotyping and Prejudice Against Older Persons / Todd D. Nelson. – Cambridge : Massachusetts Institute of Technology Press, 2002. – 388 p. 4. Traxler A. J. Let's get gerontologised: Developing a sensitivity to ageing / A. J. Traxler. – Springfield, Illinois : Illinois Department of Aging. 1980. – 24 p. 5. Cuddy A. I. C. Doddering but dear: process, content and function in stereotyping of older persons / A. I. C. Cuddy, S. T. Fiske // Ageism: stereotyping and prejudice against older persons / ed. T. D. Nelson. – Cambridge : Massachusetts Institute of Technology Press. – P. 3–26. 6. Гапон Н. Суб'єктивізація української жінки: філософсько-антропологічний дискурс другої половини ХХ сторіччя / Надія Гапон // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2006. – Вип. 9. – С. 64–71.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Екимова М. А. Проблема определения понятия «эйджизм» в современной социологии

Рассмотрена проблема интерпретации понятия «эйджизма». Дано уточнение в его социологической трактовке. Подчёркнуто существенное влияние психологического подхода в теоретическом анализе развития эйджизма. Особое внимание уделено проблемам возраста и возрастной категоризации. Предложено использовать понятие «эйджизм» в новой интерпретации, не только как негативные стереотипы старения и дискриминации, но и как социальные ожидания относительно характеристик и моделей поведения разных возрастных групп.

Ключевые слова: возраст, стереотип, эйджизм, дискриминация, социальные ожидания.

Yekimova M. O. The problem of ageism definition in modern sociology

The article covers the problem of determination of main areas of ageism analysis and its sociological interpretation. The genesis of «ageism» term and its transition from psychology and gerontology spheres into sociology has been considered. Two conceptual areas in ageism analysis: as of negative stereotypes and discrimination of older age groups on the one hand and any age group on the other hand, have been described. Conceptual inconsistency of ageism category development in the field of sociological knowledge has been emphasized.

Particular attention has been paid to the problem of age and the age classification. The study thereof has been hindered mainly with the fact that age is a dynamic category; boundaries of such terms as «young», «old» are quite broad. An individual identifies himself with a certain age group at different stages of his life. Age becomes the basis for the age group classification and its social stratification. Alteration of socio-demographic composition of the population, its intense aging leads to increase in age-related stereotypes in society. Interaction of individuals at personal or inter-group level, considering their age, is based on age-related expectations, behaviors of «typical» representatives of a certain age group, distributed in a given society. It causes mismatch of social expectations, display of age discrimination and ongoing confrontation of the age groups, resulting in open conflicts in various life spheres.

This causes a need for new interpretation of ageism in sociological context. Age expectations and behavior of individuals in a given age group has been studied from the point of view of other members of the social interaction.

Keywords: age, stereotype, ageism, discrimination, social expectation.

УДК 316:313.1

О. Ф. Піронкова**ДЕРЖАВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ВЕРБАЛЬНО-ПОВЕДІНКОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВЗАЄМОДІЇ З ПСИХІЧНО ХВОРИМИ**

Розглянуто державні детермінанти формування вербально-поведінкових практик взаємодії з психічно хворими, які виявлялися як на протязі історії, так і наявні у сучасній Україні. Простежено їх особливості та наслідки. Розглянуто нормативно-правову базу України як основу державних практик взаємодії з психічно хворими.

Ключові слова: державні детермінанти, соціальні практики, вербально-поведінкові практики, психічно хворі, стигматизація.

Українська держава переживає період змін ідеологічної парадигми та політичного устрою, що неминуче призведе до зміни соціальних відносин між різними групами населення і в тому числі з психічно хворими. Урядом країни декларуються швидкі і кардинальні реформи у сфері охорони здоров'я та соціальної політики, що буде впливати не тільки на безпосереднє надання допомоги хворим, але й на зміни вербально-поведінкових практик взаємодії з психічно хворими.

Актуальність теми полягає ще в тому, що саме державні детермінанти можуть бути змінені в найкоротший термін, бо залежать від вольових рішень окремих людей, політиків, а в часи підвищеної соціальної мобільності, які переживає Україна зараз, ці зміни можуть відбутися дуже швидко. Вивчення цих детермінант може вплинути на більш якісні рішення у сфері державного реформування.

У наших попередніх роботах ми порушували питання соціальних практик взаємодії з психічно хворими в історичному контексті, а також у сучасному суспільстві у контексті макросоціальних детермінант формування соціальних практик взаємодії з психічно хворими [1–4].

Метою цієї роботи стало дослідити особливості державних детермінант формування вербально-поведінкових соціальних практик взаємодії з психічно хворими.

Для виконання поставленої мети застосовувалися такі методи дослідження, як аналіз, синтез, контент-аналіз матеріалів щодо розглянутої проблеми.

Соціальна практика взаємодії з психічно хворими, яка проявляється в певних поведінкових діях та вербальних комунікаціях, детермінується на різних рівнях соціальних взаємодій. Серед макросоціальних практик можна виділити окрему категорію державних, які обумовлені державною політикою щодо психічно хворих, а саме соціально-ідеологічною, соціально-економічною та соціально-медичною. Ці практики безпосередньо впроваджуються державними інститутами та є продуктом правового регулювання держави, які, у свою чергу, пов'язані з суспільною свідомістю та ідеологією.

Найяскравішими прикладами впливу ідеології на формування практик взаємодій із психічно хворими є авторитарні держави ХХ ст., а саме нацистська Німеччина та Радянський Союз. В обох випадках ідеологічна концепція відношення до феномена психічної патології будувалась на постулаті існування ідеальної системи суспільства, в якій відсутні соціальні умови для виникнення захворювання психіки. В медичних концепціях цих країн спрощувалось розуміння психогенезу, що призводило до тотальної дискримінації та масового порушення прав психічно хворих або навіть убивств. Так, політика расової гігієни в нацистській Німеччині призвела до стерилізації, а потім і фізичного знищення багатьох людей, які страждали психічними розладами, під час програми умертвння Т-4 [5].

У Радянському Союзі мала кількість психічних захворювань вважалася показником переваги соціальної системи, що призводило до викривлень офіційної статистики. Особливо це помітно у відображенні епідеміологічного стану залежностей. Так, наприклад, у посібнику з психіатрії за редакцією А. В. Снежневського зазначено, що на наркоманію страждають здебільшого особи з хронічною соматичною патологією, які систематично приймають наркотичні препарати, а зловживання наркотичними препаратами з дикорослих рослин не спостерігається [6].

Цим постулювалася практична відсутність наркоманії в Радянському Союзі. З іншого боку розповсюдження ліво-ліберальної ідеології в 70-х роках в Італії призвело до деінституалізації психіатричної допомоги, створення спеціальних суспільних служб та закриття психіатричних лікарень [7].

Сучасна ідеологічна концепція України відображається в ст. 1 Конституції України: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». В ст. 28 зазначено, що кожен має право на повагу до його гідності, а в ст. 49 – гарантії держави щодо права громадянина на охорону здоров'я та медичну допомогу. Також цією статтею гарантується безоплатність та доступність медичного обслуговування [8]. Фактично декларованою практикою України як держави є *гуманістичне ставлення до психічно хворих із гарантуванням їх прав і свобод*.

Як і в більшості країн, надання медичної допомоги психічно хворим регламентується законами про психіатричну допомогу. В Україні це закон «Про психіатричну допомогу», прийнятий 22 лютого 2000 року. Цим Законом передбачено три види надання психіатричної допомоги: психіатричний огляд, амбулаторна психіатрична допомога та стаціонарна психіатрична допомога [9, ст. 11–13]. Також законом передбачається можливість надання всіх видів медичної психіатричної допомоги в примусовому порядку, але тільки у випадку, якщо особа вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який

забезпечує її життєдіяльність. У випадку з психіатричним оглядом додатково передбачена можливість примусового порядку, якщо особа може завдати значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги [9, ст. 11].

Таким чином, цей закон детермінує соціальну практику взаємодії з психічно хворими, коли останнім, за відсутності зазначених вище критеріїв, не обов'язково проходити психіатричне лікування, залишаючи право за людиною бути психічно хворою і не отримувати медичну допомогу.

Окремо треба вказати на думку Л. М. Юр'євої, яка вважає, що вітчизняна психіатрична служба має такі культуральні характеристики, як орієнтація на стаціонарне обслуговування пацієнтів, переважно біологічна орієнтація в субкультурі психіатрів, патерналістський стиль спілкування з пацієнтами, їхніми родичами, підлеглими, практична відсутність знань у галузі етики та права, а також навичок щодо їх використання, відсутність комунальної (громадської) психіатрії й інфраструктури, що забезпечувала б її успішне функціонування, відсутність досвіду у продуктивній взаємодії з громадськими організаціями родичів і психіатричних послуг, відсутність інституту соціальних працівників у сфері охорони психічного здоров'я [10].

Статтею 5 закону України «Про психіатричну допомогу» гарантується безоплатність лікування, здійснення всіх видів експертизи психічного стану особи, а також грошову допомогу особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, соціально-побутове влаштування інвалідів та осіб похилого віку, які страждають на психічні розлади, а також догляд за ними, встановлення обов'язкових квот робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях для працевлаштування інвалідів внаслідок психічного розладу в установленому законом порядку. Тобто державою детермінується соціальна практика взаємодії з психічно хворими у вигляді *заохочення до отримання психічно хворою особою медичної допомоги*. Але з іншого боку, ст. 9 передбачені обмеження, пов'язані з виконанням окремих видів діяльності, що звісно викликає намагання хворої особи приховати наявність захворювання і не звертатися за допомогою до фахівців. Таким чином реалізується *патерналістський модус поведінки* щодо психічно хворих позбавляючи їх роботи та надаючи матеріальну допомогу. Враховуючи важкий економічний стан держави та мізерні об'єми допомоги, психічно хворі приречені до злиденного існування і фінансової залежності від держави та третіх осіб.

Державою законодавчо регламентується визнання психічно хворих недієздатними або обмежено дієздатними. Повна цивільна дієздатність можлива лише в тому випадку, якщо громадянин повною мірою розуміє значення своїх дій і може керувати ними [11, ст. 30].

Недієздатними є особи, які внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не можуть розуміти значення своїх дій і керувати ними [11, ст. 39]. Після визнання особи недієздатною постає питання про опікуєнство й опікуна, який повинен представляти інтереси та захищати права цього хворого. Зрештою, у Цивільному кодексі України існує поняття про обмежену цивільну дієздатність у осіб, які страждають на психічні розлади, що впливають на можливість особи повною мірою розуміти значення своїх дій і керувати ними [11, ст. 36].

До психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечні дії застосовується практика примусових заходів медичного характеру у вигляді амбулаторної допомоги або госпіталізації до психіатричного закладу зі звичайним, посиленням або суворим наглядом [12, ст. 92–96]. Таким чином, створюється вербально-поведінкова соціальна практика дистанціювання психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечні дії, від здорових злочинців. При цьому визнається необхідність невідворотності покарання і створюється спеціалізована система медичних закладів.

Вербально-поведінкові соціальні практики взаємодії з психічно хворими, крім іншого, формуються державою за допомогою ідеологічної, медичної та соціальної політики. Ці політики регламентуються нормативно-правовими актами, проаналізувавши які, ми дійшли **висновку**, що:

1. Ідеологічна стратегія держави безпосередньо впливає на формування соціально-медичної та соціально-економічної політики всередині країни.

2. Медичне законодавство детермінує соціальну практику взаємодії з психічно хворими, коли останнім, за відсутності критеріїв, передбачених у законі України «Про психіатричну допомогу», а саме небезпеки для оточуючих чи неможливості забезпечити свої фізіологічні функції, не обов'язково проходити психіатричне лікування, залишаючи право за людиною бути психічно хворою і не отримувати медичну допомогу.

3. Економічними важелями держави детермінується соціальна практика взаємодії з психічно хворими у вигляді *заохочення до отримання психічно хворою особою медичної допомоги*, але з іншого боку вводяться обмеження, пов'язані з виконанням окремих видів діяльності, що, звісно, викликає намагання хворої особи приховати наявність захворювання і не звертатися за допомогою до фахівців. Таким чином, реалізується патерналістський модус поведінки щодо психічно хворих, позбавляючи їх роботи та надаючи матеріальну допомогу. Враховуючи важкий економічний стан держави та мізерні об'єми допомоги, психічно хворі приречені до злиденного існування і фінансової залежності від держави та третіх осіб.

4. Завдяки створенню спеціалізованих установ, де ізолюються психічно хворі, створюється вербально-поведінкова соціальна практика дистанціювання людей із психічними вадами від здорових, що,

між іншого, проявляється і в застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Список використаних джерел: 1. Пиронкова О. Ф. Отношение общества к психически больным на современном этапе становления психиатрической службы / О. Ф. Пиронкова // Соціологічні дослідження. – 2013. – № 12. – С. 185–192. 2. Пиронкова О. Ф. Надгосударственная категория макросоциальных детерминант формирования вербально-поведенческих социальных практик взаимодействия с психически больными / О. Ф. Пиронкова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 57. – С. 134–139. 3. Пиронкова О. Ф. Семантико-стилістичні та сентенційні особливості формування вербально-поведінкових практик взаємодії з психічно хворими періоду Середньовіччя / О. Ф. Пиронкова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 59–60. – С. 137–144. 4. Пиронкова О. Ф. Макросоциальные детерминанты отношения общества к психически больным периода новейшей истории / О. Ф. Пиронкова // Материали за Х международна научна практична конференция «Бъдещите изследвания», 17–25 февруари, 2014. Том 31. Психология и социология. – София : Бял ГРАД-БГ ООД, 2014. – С. 67–70. 5. Strous R. D. Психиатры Гитлера: целители и научные исследователи, превратившиеся в палачей, и их роль в наши дни (расширенный реферат) : Врачи и их преступления против человечества в нацистской Германии / R. D. Strous // Психиатрия и психофармакотерапия. – 2006. – Т. 8, № 5. – С. 44–49. 6. Руководство по психиатрии : в 2. т. Т. 2 / под ред. А. В. Снежневского. – М. : Медицина, 1983. – 544 с. 7. Ramon S. Psichiatria democratica: a case study of an Italian community mental health service / S. Ramon // International Journal of Health Services. – 1983. – № 13 (2). – P. 307–324. 8. Конституція України. – Харків : Одиссей, 2011. – 56 с. 9. Про психіатричну допомогу : закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>. 10. Юрьева Л. Н. История. Культура. Психические и поведенческие расстройства / Юрьева Л. Н. – Киев : Сфера, 2002. – 314 с. 11. Цивільний кодекс України. – Харків : Одиссей, 2011. – 368 с. 12. Кримінальний кодекс України : із змін. та допов. станом на 10 верес. 2011 р. – Харків : Одиссей, 2011. – 232 с.

Надійшла до редколегії 03.12.2014

Пиронкова О. Ф. Государственные детерминанты формирования вербально-поведенческих социальных практик взаимодействия с психически больными

Рассмотрены государственные детерминанты формирования вербально-поведенческих практик взаимодействия с психически больными, которые проявлялись как на протяжении истории, так и отмечающиеся в современной Украине. Прослежены их особенности и последствия. Рассмотрена нормативно-правовая база Украины как основа государственных практик взаимодействия с психически больными.

Ключевые слова: государственные детерминанты, социальные практики, вербально-поведенческие практики, психически больные, стигматизация.

Pironkova O. F. State determinants of the formation of verbal-behavioral social practices interact with the mentally ill

The Ukrainian state is experiencing a period of change ideological paradigms and political structure. This will inevitably lead to changes in social relations between different groups, including the mentally ill. The government declared rapid and radical reforms in the sphere of health and social policy that will affect not only the direct provision of care to patients, but also to changes in verbal and behavioral engagement practices insane.

The aim of this work was to study the peculiarities of the state of the determinants of the formation of verbal-behavioral social practices interact with the mentally ill. To meet our goal was used the following research methods as analysis, synthesis, content analysis of materials regarding the issue under consideration.

The results showed that state determinants can be changed in the shortest possible time, since they depend on arbitrary decisions of individuals, politicians, and in times of increased social mobility experienced by Ukraine now, these changes can happen very quickly. In the result set that the ideological strategy of the state directly affects the formation of socio-medical and socio-economic policy in the country.

Describes such state determinants of the formation of verbal-behavioral social practices interact with mentally ill people as a requirement of health care, promoting health care, limitation of rights and paternalistic attitude, social distancing patients.

Keywords: state determinants, social practices, verbal and behavioral practice, mentally ill, stigma.

УДК 316:624

**І. П. Рущенко,
О. О. Сердюк**

ДИНАМІКА СПОЖИВАННЯ НАРКОТИКІВ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (ЗА ДАНИМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ У М. ХАРКОВІ)

Наведено дані 20 років спостережень за динамікою молодіжного наркотизму у рамках моніторингу «Молодь та наркотики». Розглянуто проблему розповсюдження споживання наркотиків та інших психоактивних речовин серед харківської молоді з 1995 по 2014 роки. Проаналізовано закономірності епізодичного та регулярного споживання різних видів адиктивних речовин. Виділено три основні тенденції розповсюдження наркотиків. Перша – загальне зменшення споживання наркотичних речовин серед молоді. Друга – на фоні зменшення епізодичних споживачів частка регулярних споживачів зростала до 2008 року, після чого почалося її зменшення. Третя – на ринку наркотиків спостерігається внутрішня трансформація. Процес розповсюдження серед молоді минув стадію «насищення» і увійшов у стадію стабілізації та зменшення споживання.

Ключові слова: соціологічний моніторинг, наркотизм, залежність, наркотики, психоактивні речовини, адиктивні речовини, регулярне споживання наркотиків, епізодичне споживання наркотиків.

З 1990-х рр. в Україні проводяться регулярні дослідження залежної поведінки у молодіжному середовищі. Соціологічному аналізу цієї проблеми присвячено низку праць київських, харківських, одеських та інших соціологів [1]. Проте, актуальність досліджень не зменшується, оскільки проблема вживання нелегальних наркотиків залишається, хімічна адикція потребує постійного спостереження та соціального реагування. Тривалі епідеміологічні дослідження поки що проводяться лише київськими й харківськими соціологами [2–5], а також деякими наркологами [6].

У цій статті наводяться результати одного з найбільш тривалих і регулярних досліджень – моніторингу поширення наркотиків та психоактивних речовин у молодіжному середовищі м. Харкова – «Молодь та наркотики». Спостереження здійснюються соціологами Харківського національного університету внутрішніх справ 20 років поспіль шляхом анонімного опитування молодих людей. Соціологічні виміри за методикою моніторингу мали місце у 1995, 1997, 1999, 2001, 2004, 2005, 2008 і 2011 роках. Чергове опитування було здійснено у лютому 2014 р. (N = 1000). Незмінними при цьому лишаються дві речі: об'єкт дослідження і предмет – процес розповсюдження наркотичних, психоактивних речовин серед учнівської молоді м. Харкова. У цілому зберігається і обрана методика проведення опитувань. Усі результати попередніх опитувань можна знайти на порталі «Новини української психіатрії» (<http://www.psychiatry.ua/ukr/>).

Методом збору первинної інформації виступає масове вибіркоче опитування осіб, які навчаються у навчальних закладах, розташованих у межах міста. У 2014 р. обсяг генеральної сукупності склав 102977 осіб (студенти денної форми навчання). При довірчій вірогідності у 95 % і варіативності 20 % довірчий інтервал для нашої вибірки дорівнює 2,33 %. У цілому структура опитуваних відповідає розрахунковій вибірковій сукупності, тому результати дослідження з точністю у $\pm 3\%$ можна екстраповувати на генеральну сукупність.

Показники споживання наркотиків та психоактивних речовин, за даними нашого моніторингу, а також інших досліджень, загальної наркологічної статистики [6], протягом останніх років стабілізувалися (див. рис. 1). На графіку наведено процентні частки молоді, яка має досвід вживання психоактивних речовин – алкоголю, тютюну, наркотиків, що з'ясовано у процесі здійснення моніторингових вимірів.

Спостерігається навіть незначне зменшення процентної частки споживачів наркотиків у 2014 р. порівняно з попереднім дослідженням (2011 р.). За даними 2014 р. близько 26 % від загальної кількості опитаних мають досвід вживання «слабких» наркотиків. Більша частина респондентів у рамках цієї групи вдається до епізодичного, а не регулярного споживання наркотиків.

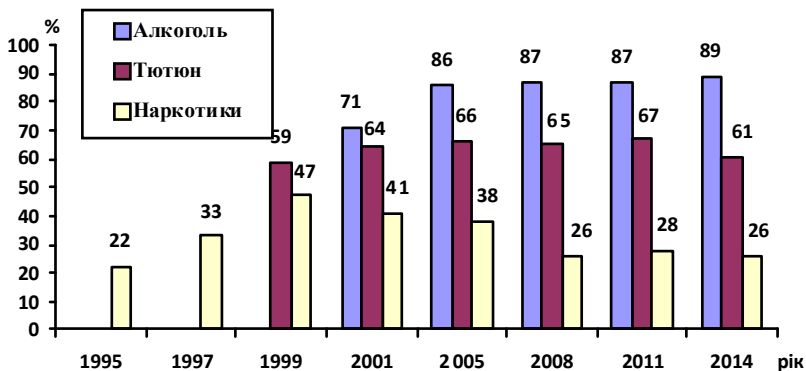

Рис. 1. Динаміка споживання наркотиків, алкоголю та тютюну серед харківської молоді протягом 1995–2014 рр.

Дані про динаміку споживання різних психоактивних речовин наведено у табл. 1, а регулярного споживання – у табл. 2.

Таблиця 1

Процентні частки респондентів, що вживали той чи інший наркотик (хоча б один раз у житті). Дані за 1999–2014 рр., у %

Психоактивні речовини	1999	2001	2005	2008	2011	2014 р
1	2	3	4	5	6	7
Препарати коноплі: марихуана, план, анаша, гашиш, молоко, каша...	37,5	36,6	29,8	25,9	24,3	17,2
Опіюди медичні: морфін, промедол, омнопон, метадон, фентаніл...	1,4	1,5	1,4	2,2	2	1,8
Трамадол, спазмолекс	–	4,5	4,4	6,7	3,7	1,9
Опіюди кустарні: ханка, черняшка, солома, ширево...	1,2	1,2	0,7	1,2	0,8	0,8
Героїн	0,7	0,3	0,3	1,2	0,5	0,8
Кокаїн, крек	1,2	0,6	1,2	1,6	1,2	1,2
Чифір	16,5	8,1	9,6	9,4	8,3	7,4
Первітин (гвинт)	1	0,9	0,9	2,1	1,2	1,1
Амфетамін, метамфетамін	0,9	0,5	1,2	2,8	1,5	1,8
Ефект, Кодакт та ін.	–	0,5	2	4,2	0,3	0,9
Ефедрон (мулька, джеф)	0,8	0,3	0,2	0,8	0,5	0,5

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
Транквілізатори: сибазон та ін.	2,9	0,9	1,1	0,9	1,3	1,4
Барбітурати: люмінал, барбаміл...	1,1	0,3	0,1	1,4	0,8	0,7
Кетамін (каліпсол)	0,9	0,2	0,7	0,9	1,1	0,9
Бутират	–	0,2	0,3	1	1,7	1,1
Інгалянти: клей, бензин, ацетон...	5,7	2,7	2,5	3,2	3,2	3,2
Димедрол	17,7	7,2	6,2	6,8	4,1	2,3
Циклодол	0,5	0,6	0,1	–	–	
Тарен	–	4,2	2	2,8	0,9	0,8
ЛСД (LSD, марки, промокашки)	1,7	0,9	0,8	2,3	1,3	2,2
Псилоцибін, Мескалін, DMT	–	–*	–*	0,8	0,3	0,8
Фенциклідин (PSP)	–	0,2	0,1	0,7	0,4	0,7
Гриби , рослинні галюциногени	–	0,9	2,1	4,3	2,1	1,4
Екстазі (МДМА, Е, ХТС)	3,8	1,2	1,8	4,3	2,5	1,6
Курильні суміші (мікси, спайс)	–	–	–	–	13,3	7,9
Інші наркотики	4,4	2,3	2,9	6,4	2,3	2,8
Алкоголь (пиво, вино, водка...)	–	71,3	86,3	87	86,8	89,3
Тютюн, сигарети	59,2	64,3	66,4	64,8	66,8	61,5

Примітки:

«–» – показник не вимірювався;

«–*» – у 2001 та 2005 рр. показник був об'єднаний з показником «ЛСД».

Таблиця 2

**Процентні частки молоді, що вживає наркотики регулярно.
Динаміка за 1999–2014 рр., у %**

Психоактивні речовини	1999	2001	2005	2008	2011	2014
1	2	3	4	5	6	7
Препарати коноплі: марихуана, план, анаша, гашиш, молоко, каша...	1	1,2	1,7	1,8	1,3	0,3
Опіюди медичні: морфін, промедол, омнопон, метадон, фентаніл...	0	0	0,2	0,2	0,2	0,1

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7
Трамадол, спазмолекс	–	0	0,4	0,3	0,3	0,1
Опіоїди кустарні: ханка, черняшка, солома, ширево...	0	0	0,1	0,3	0,1	0,2
Героїн	0	0	0	0,2	0	0,2
Кокаїн, крек	0,1	0	0	0,3	0,1	0
Чифір	0,6	0,2	0,5	0,7	0,4	0,1
Первітин (гвинт)	0,1	0	0,1	0,4	0,2	0,1
Амфетамін, метамфетамін	0	0	0,1	0,2	0,1	0,1
Ефект, Коддакт та ін.	–	0	0,1	0,4	0,1	0,1
Ефедрон (мулька, джеф)	0	0	0	0,2	0,1	0,1
Транквілізатори: сибазон та ін.	0,1	0	0	0,2	0,2	0,1
Барбітурати: люмінал, барбаміл...	0	0,1	0	0	0,1	0,2
Кетамін (каліпсол)	0	0	0	0,1	0,2	0,1
Бутират	–	0	0	0	0,2	0,2
Інгалянти: клей, бензин, ацетон...	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3	0,7
Димедрол	0,3	–	0,1	0,2	0,2	0,2
Циклодол	0	0	0	–	–	–
Тарен	–	0	0	0,1	0,2	0,2
ЛСД (LSD, марки, промокашки)	0	0	0,1	0	0,1	0,2
Псилоцибін, Мескалін, DMT	–	–*	–*	0,1	0,1	0,2
Фенциклідин (PSP)	–	0	0	0,3	0,1	0,2
Гриби, рослинні галюциногени	–	0,3	0,3	0,6	0,4	0,4
Екстазі (MDMA, Е, ХТС)	0,1	0	0,1	0,3	0,1	0,5
Курильні суміші (мікси, спайс)	–	–	–	–	0,7	0,5
Інші наркотики	0,4	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
Алкоголь (пиво, вино, водка...)	–	10,0	9,9	12,2	7,5	7,5
Тютюн, сигарети	–	26,0	26,4	24,7	19,3	11,2

Примітки:

«–» – показник не вимірювався;

«–*» – у 2001 та 2005 рр. показник був об'єднаний з показником «ЛСД».

Вже багато років «перше місце» зі значним відривом займає вживання каннабісу, тобто препаратів коноплі. Загальна кількість споживачів коноплі продовжує знижуватись, а кількість тих, хто вживав більше 10 разів, але не регулярно, залишається відносно стабільною.

У 2011 р. до переліку психоактивних речовин було включено «курительні суміші» – «мікси» або «спайс» – які раніше вільно розповсюджувались через торговельні мережі, оскільки не були внесені до переліку наркотичних речовин. На початку 2011 р. ситуація змінилась – вільний продаж таких сумішей було заборонено, але подекуди вони залишилися у нелегальному обігу. Звертає на себе увагу те, що це другий за розповсюдженістю вид наркотиків, які масово споживає молодь: його куштували 7,9 % респондентів.

Тепер поглянемо на споживачів популярних стимуляторів. Частка «прихильників» «чифіру» зменшується (як епізодичних, так і регулярних), споживання кокаїну залишається відносно стабільним, споживання первітину, амфетамінів, ефедруну зменшується. Споживання препаратів, кустарно виготовлених з лікарських засобів типу «Ефект», «Колдакт», сягнуло максимуму у 2008 р, а зараз йде на спад. Споживання «Екстазі» (як епізодичне, так і регулярне) не має стійкої тенденції до зростання чи зменшення – мало максимум у 2008 р., у 2011 р. дещо знизилось, а у 2014 р. знову зафіксовано зростання кількості регулярних споживачів.

Вживання різних категорій опіатів залишається відносно стабільним, як епізодичне, так і регулярне. Спостерігаємо лише незначні коливання по роках. На початку спостереження (до 2005 р.) у молодіжному середовищі регулярних споживачів опіатів взагалі не фіксувалося.

Споживання седативно-снودійних та анксиолітичних засобів залишається відносно стабільним (це стосується транквілізаторів, барбітуратів та кетаміну); зменшується споживання «Бутирату». Але при цьому протягом останніх років фіксується формування регулярних споживачів цієї групи психоактивних речовин.

На фоні стабільного протягом 6 років (з 2008 р.) споживання інгалянтів їх регулярне споживання має тенденцію до збільшення.

Споживання галюциногенів також зростало до 2008 р., а у опитуваннях 2014 р. фіксуємо деяке зростання їх споживання. Регулярних споживачів галюциногенів ми вперше почали фіксувати також протягом 2005–2008 рр., причому їх кількість від того часу залишається стабільною.

Дані моніторингу дозволяють зробити висновок, що протягом останніх років загальне споживання наркотичних речовин у молодіжному середовищі дещо зменшується. На фоні падіння частки епізодичних споживачів група регулярних споживачів мала тенденцію до зростання, але з 2008 р. фіксуємо гальмування тенденції. За даними 2014 р. кількість регулярних споживачів наркотиків значно зменшилася.

Розглянемо дані щодо вживання алкоголю. Спиртні напої з різною частотою вживають 89,3 % молодих харків'ян (див. табл. 3); за останні роки загальна кількість споживачів алкоголю практично не змінювалась. Відбулося лише структурне збільшення частки епізодичних споживачів алкоголю за рахунок тих, хто вживав його регулярно.

Таблиця 3

Частота вживання алкоголю (2001–2014 рр.), у %

Рік	Пробував 1–2 рази	Пробував кілька разів	Вживав більше 10 разів, але не регулярно	Вживаю регулярно	Пробували всього
2001	1,4	11,9	48,0	10,0	71,3
2005	7,6	18,8	50,0	9,9	86,3
2008	8,8	18,8	47,2	12,2	87
2011	6,8	18,8	53,7	7,5	86,8
2014	7,0	23,4	51,4	7,5	89,3

Деяко змінилася і структура споживаних молоддю спиртних напоїв (див. табл. 4). Зменшилися показники вживаних молоддю спиртних напоїв у цілому та пива зокрема. Звертає на себе увагу те, що зростання у 1999 та 2008 роках та зменшення у 2011 та 2014 роках споживання пива та міцних спиртних напоїв відбувалися одночасно. Цю тенденцію підтримує і споживання слабоалкогольних коктейлів.

У 2014 р. зафіксовано подальше зменшення вживання молоддю слабоалкогольних коктейлів. Безумовно, це позитивна тенденція. Вважаємо, що важливим фактором вживання психоактивних речовин є мода. Саме так відбулося і з напоями типу «лонгер», які вперше з'явилися на ринку наприкінці 1990-х рр. Їх популярність стрімко зростала до 2008 р. Вони захопили значну частину ринку алкогольних напоїв, причому основною групою споживачів є саме молоддь.

Таблиця 4

Пересічні показники вживання різних спиртних напоїв за тиждень (2001–2014 рр.), у мілілітрах

Спиртні напої	2001 р.	2005 р.	2008 р.	2011 р.	2014 р.
Пиво	1842	860	1405	800	480
Вино сухе, шампанське	60	66	74	87	52
Вино міцне	57	31	22	31	13
Горілка, коньяк, самогон	176	86	107	80	51
Слабоалкогольні коктейлі	–	172	290	192	145

Тютюнопаління залишається досить розповсюдженою і, на жаль, стабільною у кількісному вираженні формою адиктивної поведінки. Якщо порівнювати загальну ситуацію з попередніми роками, то спостерігаємо незначні коливання кількості споживачів тютюнових виробів. Так, у 1999 р. палили 59,2 % молодих харків'ян, у 2001 р. – 64,3 %, у 2005 р. – 66,4 %, у 2008 р. – 64,8 %, у 2011 р. – 66,8 %, у 2014 р. – 61,5 %. Але кількість регулярних споживачів тютюну серед молоді повільно зменшується.

Ще раз підкреслимо три головних спостереження стосовно динаміки споживання психоактивних речовин:

- моніторинг фіксує доволі переконливу негативну динаміку наркотизації молоді щодо усіх основних позицій списку психоактивних речовин;

- на фоні зменшення епізодичних споживачів частка регулярних споживачів зростала до 2008 р., а надалі фіксується її зменшення; за даними опитування 2014 р. кількість регулярних споживачів наркотиків значно зменшилася;

- на ринку наркотиків спостерігається внутрішня трансформація – з'являються нові субстанції, і вони «отримують» своїх споживачів.

Поступове зменшення процентних часток як «неофітів», так і регулярних споживачів свідчить про те, що процес розповсюдження наркотиків серед молоді минув стадію «насичення» і увійшов у стадію стабілізації та зменшення споживання. Висновок про зменшення споживання наркотичних речовин серед молоді підтверджується і даними медичної наркологічної статистики [6], які свідчать про зменшення розповсюженості наркологічних захворювань серед населення України. Таким чином, справедливим буде висновок про щільний зв'язок поміж «первинною» і «вторинною» епідеміями психоактивних речовин. Відносно падіння процентних часток «неофітів», тобто первинних проб наркотиків, тягне за собою зменшення медичної статистики наркологічних захворювань.

Список використаних джерел: 1. Сердюк О. О. Соціологічні дослідження наркотизму / О. О. Сердюк // Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / за ред. В. В. Бурлаки. – Київ : ГЕРБ, 2008. – С. 26–62. 2. Молодість і наркотики (соціологія наркотизма) / под ред. В. А. Соболева і І. П. Рущенко. – Харьков : Торсинг, 2000. – 432 с. 3. Профілактика наркоманії: организационные и методические аспекты : итоговые материалы международного проекта : [монография] / сост. И. П. Рущенко. – Харьков : Финарт, 2002. – 242 с. 4. Сердюк О. О. 10 років спостережень за динамікою соціокультурного поля наркотизму / О. О. Сердюк // Український соціум. – 2007. – № 1 (18). – С. 34–40. 5. Рущенко І. П. Динаміка поширення молодіжного наркотизму в харківському регіоні: 15 років спостережень / І. П. Рущенко, О. О. Сердюк, О. В. Віцько // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2011. – Вип. 17. – С. 476–481. 6. Епідемії алкоголізму та нарко-токсикоманій в дзеркалі медичної статистики МОЗ України :

Аналітично-статистичний довідник 1990–2008 рр. / [І. В. Лінський, О. І. Мінко, Л. І. Дьяченко та ін.]. – Харків : Плеяда, 2009. – 168 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2014

Рущенко І. П., Сердюк А. А. Динаміка потреблення наркотиків серед молодіж (по даним соціологічного моніторингу в г. Харькове)

Приведены данные 20 лет наблюдений за динамикой молодёжного наркотизма в рамках мониторинга «Молодёжь и наркотики». Рассмотрена проблема распространения потребления наркотиков и других психоактивных веществ среди харьковской молодёжи с 1995 по 2014 годы. Проанализированы закономерности эпизодического и регулярного потребления различных видов аддиктивных веществ. Выделены три основные тенденции распространения наркотиков. Первая – общее уменьшение потребления наркотических веществ среди молодёжи. Вторая – на фоне уменьшения эпизодических потребителей часть регулярных потребителей росла до 2008 года, после чего произошло её уменьшение. Третья – на рынке наркотиков наблюдается внутренняя трансформация. Процесс распространения наркотиков среди молодёжи прошёл стадию «насыщения» и вошёл в стадию стабилизации и уменьшения их потребления.

Ключевые слова: соціологічний моніторинг, наркотизм, залежність, наркотики, психоактивні речовини, аддиктивні речовини, регулярне використання наркотиків, епізодичне використання наркотиків.

Rushchenko I. P., Serdiuk O. O. The dynamics of drug use among young people (according to sociological monitoring in Kharkiv city)

The data of 20-year supervision within the limits of the research project Substance Use Monitoring Among Youth in Kharkiv City «Youth and Drugs» conducted by sociologists from Kharkiv National University of Internal Affairs is represented in the article. The surveys were implemented in 1995, 1997, 1999, 2001, 2004, 2005, 2008, 2011 and 2014 with sample sizes ranging from 1,000 to 1,500 subjects. During the whole 20-year period youths aged 16–25 have answered the surveys. The probability of error has not exceeded 3 %. Data has been collected at random educational establishments in Kharkiv with the standardized self-administered questionnaire, including 100–110 items in different years.

Additionally, as a part of monitoring, the 1999 survey included a component of retrospective estimating dynamics of substance use since World War II. The 5 groups of 500 male subjects, who were aged 20 in 1950s, 1960s, 1970s and 1980s and students of 1990s had answered the questions. In 2001 a cross-cultural survey of student youths have been implemented with the identical measures for youths of Kharkiv and Dresden (Germany) N = 1000. In 2007, a survey «Relationship between Substance Use and Criminality» was conducted among prisoners of Kharkiv region.

The problem of drugs and other psychoactive substances consumption among youth of Kharkiv in 1995–2014 years is considered in this article. The patterns of regular and irregular consumption of various addictive substances are analyzed.

Authors note three basic tendencies of drug addiction spread. The first is general reduction of drug consumption among youth. The second is the part of regular consumers grew until 2008 against the background of the reduction of episodic (irregular) drug consumers. After 2008 there was a decrease of regular drug consumption. In the study of 2014 a number of regular drug users has significantly decreased in numbers. The third is that inner transformation is observed in the drug market. There are new substances appeared and they «received» their consumers. But a significant decrease in the number of regular consumers shows that the process of the drugs spread among young people has passed the stage of «saturation» and entered the stage of stabilization and reduction of drug consumption.

Keywords: sociological monitoring, narcotism, addiction, drugs, psychoactive substances, addictive substances, regular drug consumers, irregular (episodic) drug consumers.

УДК 37.047

**М. М. Саппа,
Г.-М. М. Саппа**

ПЕРВИННА ПРОФОРІЕНТАЦІЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В СИСТЕМІ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНУ

Розглянуто особливості і місце первинної профорієнтації учнівської молоді в системі регіональної кадрової політики. Виділено основні завдання регіональної кадрової політики. Проведено соціологічне дослідження професійних орієнтацій школярів на різних етапах їх соціального становлення, розглянуто особливості організації профорієнтаційної роботи в ряді провідних країн. На основі цього запропоновано основні напрямки організації профорієнтаційної роботи в контексті регіональної кадрової політики, які можуть бути застосовані у практичній роботі з підготовки кадрів для регіону.

Ключові слова: кадрова політика регіону, учнівська молодь, первинна профорієнтація, соціологічне дослідження, професійне самовизначення.

Трансформаційні процеси, які відбуваються сьогодні в усіх сферах суспільного життя України, потреби в забезпеченні її сталого розвитку настійно вимагають від українського суспільства і держави принципово нового ставлення до формування та розвитку її кадрового потенціалу. Це пов'язано передусім зі становленням інформаційного суспільства, потребами в інноваційно-інвестиційному розвитку країни і розбудові новітньої економіки, що базується на знаннях, забезпеченні всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими, творчими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою.

Розвиток якісного і різнопрофільного кадрового потенціалу держави стає питанням національної безпеки України та її міжнародного

іміджу. Катастрофічною є втрата Україною виробничих позицій на світовому ринку конкурентоспроможності, що об'єктивно призводить до перетворення її у країну третього світу.

Сьогодні в Україні склалися несприятливі умови щодо збереження і відтворення людських ресурсів, людського потенціалу, який є природним джерелом формування якісного складу працівників усіх сфер державного розвитку. Насамперед це проблеми, пов'язані із забезпеченням гарантованого конституційного права громадян на працю, вільного вибору професії та виду трудової діяльності; зниженням зацікавленості в розвитку якісного трудового потенціалу в умовах занепаду вітчизняного виробництва; старінням населення, бідністю; незатребуваністю за нинішньої організаційно-кадрової моделі державного управління знань та інтелекту, сучасних перспективних способів їх застосування у різних сферах, низький рівень інвестування в освіту. Освіта, яка для сучасного суспільства становить загальносоціальну цінність, вже не має колишнього інструментального значення. Втрачаються позиції за якістю освіти, стимулами її здобуття та фаховою різноманітністю. Це при тому, що світовою тенденцією початку нинішнього тисячоліття є визнання того, що розвиток людського потенціалу є основним ресурсом сталого економічного зростання і конкурентоспроможності держави у довгостроковій перспективі. Це довела і нещодавня світова фінансово-економічна криза. Тому першочерговими заходами щодо післякризового відновлення економік у провідних країнах світу стали інвестиції у сфери розвитку інфраструктури, охорони здоров'я і освіти населення. Питання значення розвитку людського потенціалу є актуальним і в Україні, але в нашій країні воно має головним чином віртуальний, абстрактно-постановочний характер.

Державна кадрова політика – це цілеспрямована стратегічна діяльність держави, що пов'язана з плануванням та прогнозуванням професійного розвитку та раціонального використання кадрів, усіх трудових ресурсів України, визначенням цілей і пріоритетів кадрової діяльності. Від стратегії подальшого розвитку держави залежать обсяг і напрями державного регулювання кадрових процесів та рівень їх децентралізації [1].

Державна кадрова політика в регіонах – діяльність держави щодо формування, розвитку і використання управлінських кадрів владних структур, державної служби для досягнення стратегічної політики та розв'язання місцевих проблем. Важливим завданням державної кадрової політики в регіонах є забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування, державних підприємств та інших установ і організацій, що знаходяться в регіоні, високопрофесійними, законослухняними, ініціативними, патріотично налаштованими управлінськими кадрами нового типу, здатними взяти на себе відповідальність і успішно вирішувати назрілі

загальнодержавні і регіональні проблеми. Водночас не менш важливим завданням сьогодення є підготовка та кадрове забезпечення фахівцями різного рівня кваліфікації тих галузей виробництва, діяльність і розвиток яких є пріоритетними для регіону.

Значною запорукою підготовки необхідних регіону фахівців різного рівня могла би стати розгалужена система професійної орієнтації учнівської молоді, яка достатньо плідно діяла в Україні, але не пристосувалася до радикальних соціальних змін і була порушена 2–3 десятиліття тому [2, с. 17–19]. **Метою** роботи є розглянути стан профорієнтаційної роботи у шкільному середовищі та виділити основні принципи її організації в контексті кадрової політики регіону.

Зазначимо, як показали результати соціологічного дослідження, проведеного в загальноосвітніх школах міста Харкова та Харківської області у 2012 р., серед учнів 1–11-х класів ($N = 773$ особи) – 12 % опитаних учнів 9–11-х класів так і не визначилися з вибором майбутньої професії. Переважна більшість респондентів вирішили обрати певну професію остаточно і планують пов'язати свою діяльність із економічно-фінансовою, юридичною та медичною сферами або з мистецтвом. Серед професій старшокласники частіше обирають високооплачувані професії: економіста, юриста, менеджера, лікаря, адвоката, програміста. Скоріше за все, учнівській молоді не відомо, що ринок праці регіону вже тривалий час перенасичений такими спеціалістами. Тільки невелика частка респондентів відає перевагу робітничим професіям. Серед хлопців найбільшою популярністю користуються такі професії: будівельник, водій, автослюсар, столяр, електрозварник, електрик. Дівчата мають намір обрати професії: перукар, кухар-кондитер, бармен, офіціант, візажист, масажист, секретар. Додамо також, що помітна частка старшокласників (20 %) вже має власний досвід трудової діяльності, переважно комерційного спрямування або надання послуг. Таке практичне ознайомлення із трудовими реаліями дорослого життя суттєво впливає як на спрямування трудової діяльності, так і на безпосередній вибір професії. Слід зазначити, що у порівнянні з попередніми етапами професійного самовизначення перелік обраних професій значно розширився та став різноманітнішим. При цьому і оцінка престижності професій на третій стадії професійного самовизначення помітно відрізняється від оцінок молодших школярів. Так, старшокласники вважають престижними професії депутата (політика) – 53 % респондентів, директора організації (40 %), нотаріуса (33 %), економіста (30 %), менеджера (28 %), журналіста (28 %), перекладача (27 %), актора (26 %), тоді як на попередніх стадіях найбільш престижними були: лікар (28 %), мільйонер (24 %) (перша стадія професійного самовизначення), та директор організації (52 %), актор (45 %), економіст (42 %) (друга стадія). Отже, сучасні старшокласники прагматично вирішують питання професійної перспективи: обирають престижні,

високооплачувані професії, хоча ринок праці зараз перенасичений фахівцями таких професій. Це вказує на те, що система профорієнтації не орієнтує школярів на вибір професій, що відповідають потребам сучасного ринку праці.

Так 38 % опитаних учнів 9–11-х класів планують після закінчення школи продовжити навчання у вищих навчальних закладах, 30 % – продовжити навчання в технікумах та коледжах, 21 % юнаків планують служити в армії та 7 % респондентів планують одразу після закінчення школи влаштуватися на роботу. Переважна більшість учнів, які планують після закінчення школи продовжити навчання у вищому навчальному закладі, обираючи професію, враховують перш за все її престиж у суспільстві (48 %). Учні ж, які планують продовжити навчання в коледжах та технікумах, найчастіше орієнтуються на комфортні умови праці (47 %) та рівень заробітної плати (41 %). При цьому юнаки більше, ніж дівчата, орієнтуються на отримання високої заробітної плати та комфортні умови праці. Дівчат переважно цікавить можливість реалізувати свої здібності, приносити користь суспільству.

Як видно з наведених даних, спостерігається неузгодженість у професійних намірах школярів і потреб ринку праці в кадрах для розвитку економіки регіону, в кадровому забезпеченні та кадровому оновленні тих чи інших галузей. Так, наприклад, виробничі галузі в Україні вже тривалий час відчують потребу у кваліфікованих кадрах в усіх ланках своєї роботи. Водночас, як доводить проведене дослідження, дуже мало школярів планують після закінчення школи навчання у професійних ліцеях (ПТУ) та у технічних вишах – конкурси до вступу на технічні спеціальності за бюджетом є найнижчими.

У цьому зв'язку доцільно розглянути сучасний стан щодо організації профорієнтаційної роботи у розвинених країнах, у багатьох з яких держава бере на себе функції задоволення запитів підприємців у робочій силі – професійна орієнтація здійснюється органами освіти, біржами праці та спеціальними психологічними лабораторіями. При цьому поняття «професійна орієнтація» в західних країнах не існує, застосовується термін «розвиток кар'єри» – *career development*. Під ним розуміється велика сфера профорієнтаційної діяльності, що включає добре підготовлених і організованих фахівців, які мають у своєму розпорядженні потужні методичні ресурси.

У США питаннями професійної орієнтації займаються як центральні, так і місцеві органи освіти: Відділ професійної орієнтації при Федеральному міністерстві освіти, охорони здоров'я й соціальних справ, суспільна національна асоціація працівників з професійної орієнтації, служби профорієнтації при відділах освіти штатів. Створено розгалужену мережу приватних агентств професійної орієнтації, центрів професійної орієнтації при коледжах і університетах. У той же час існує велика кількість державних центрів професійної

консультації й профдобору, що перебувають під контролем Міністерства праці. У програму навчання американських шкіл вклучено навчальний курс «Career Development», що проводиться у віці від 5 до 14 років і спрямований на самопізнання, знайомство з можливостями освіти, професіями та плануванням кар'єри [3].

У Польщі центрами професійної орієнтації є районні та воєводські професійні консультації, в яких працюють спеціалісти різних профілів: психологи, соціологи, лікарі. Фахівці забезпечують школи спеціальною інформацією, велику увагу приділяють поповненню кабінетів професійної орієнтації методичними матеріалами, організації днів техніки, конкурсів на краще знання професії, допрофесійній підготовці. У школах Польщі під час організації профорієнтаційних заходів велику увагу приділяють вивченню особистісних якостей учнів. Особова справа учня вклучає такі документи: сімейний листок учня (заповнює класний керівник на підставі бесіди з батьками); шкільний листок, що містить дані про успіхи в навчанні, а також про участь у позакласних заняттях; листок фізичних здібностей і стану здоров'я; психолого-педагогічний листок, призначений для запису результатів спеціальних досліджень; листок шкільних і професійних консультацій (заповнюють члени класної комісії після ознайомлення з повною інформацією про учня, а також після аналізу планів батьків стосовно вибору професії і подальшого навчання) [4].

В Угорщині професійну орієнтацію молоді, як правило, забезпечує школа, через те вчителі повинні поглиблено вивчати її методику. Школярів починають ознайомлювати зі світом професій у молодших класах, на наступних етапах навчання робота поглиблюється, змінюються її методи. Велику увагу приділяють розповідям і бесідам про професії, організовують різноманітні конкурси. У старших класах вже акцент робиться на ознайомленні школярів з професіограмами. Це підвищує ефективність професійної орієнтації, адже професіограмами чітко визначено вимоги до якостей особистості, докладно викладено зміст майбутньої професії. Школярі самі з'ясовують, чи відповідають їхні психо-фізіологічні якості вимогам тієї чи іншої професії. У країні постійно готують висококваліфіковані кадри для системи професійної орієнтації – університети і педагогічні інститути випускають психологів і профконсультантів, на психологічних відділеннях для студентів читають лекції з питань професійної орієнтації [5].

Основою державної системи профорієнтації в Японії є Державна служба забезпечення зайнятості (ДСЗЗ). У японських школах, що функціонують на державній основі, професійна орієнтація починається в обов'язковій неповній середній школі за два роки до випускного 9-го класу. Основну роль в цьому відіграє ДСЗЗ, співробітники якої проводять групові бесіди, інколи індивідуальну роботу з учнівською молоддю, а також тестування з профвідбору для подальшого

навчання або працевлаштування. У шкільних планах передбачено курси з ознайомлення зі світом професій. Організація та керівництво профорієнтаційною роботою в школах проводиться директором школи спільно зі співробітниками ДСЗЗ. У школах діють профорієнтаційні кабінети, які мають спеціальну літературу, фільми та інші засоби інформації [3].

У Франції, на відміну від більшості інших країн, професійною орієнтацією керує один орган – Генеральна інспекція з питань шкільної і професійної орієнтації при Міністерстві національної освіти. Відповідає за організацію професійної орієнтації в кожному регіоні конкретна особа – радник, який є незалежний від шкільної влади, бо виконує свої обов'язки за вказівками служби професійної орієнтації без стороннього втручання. Він володіє інформацією про загально-освітні і професійно-технічні (муніципальні й приватні) навчальні заклади всіх рівнів, про розвиток теоретичних концепцій і практичних досягнень у галузі педагогіки, про попит на робочу силу на ринку праці в найближчому і віддаленому майбутньому. Профорієнтаційна робота у Франції активізується в V–VI класах, коли збирають інформацію про учня для допомоги вибору ним сфери майбутньої трудової діяльності. У країні опрацьовано систему довготривалих спостережень за підлітками в школі, потім у професійно-технічних навчальних закладах і на виробництві шляхом ведення спеціальних карток, що дають змогу зібрати об'єктивну інформацію про особистість школяра і відомості про динаміку розвитку його професійно важливих якостей [6].

Аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження та досвіду здійснення первинної профорієнтації з учнівською молоддю у низці провідних держав у контексті кадрової політики регіону дозволяє визначити пріоритети в організації профорієнтаційної роботи в рамках регіону:

- створення системи професійної орієнтації, яка передбачає структурування і з'єднання всіх елементів в одне ціле з розгалуженими впорядкованими підструктурами з єдиним органом управління, що дозволить посилити координованість профорієнтаційної роботи всіх суб'єктів профорієнтації;

- забезпечення комплексності профорієнтації, яка передбачає реалізацію всіх її компонентів: професійної інформації, професійної консультації, професійного добору, професійного відбору та професійної адаптації, які в сукупності дозволять на якісно новому рівні організувати профорієнтаційну роботу;

- орієнтація в кадровій політиці на потреби регіонального ринку праці та на облік освітнього і виробничо-професійного оточення в селищах, містах і районах регіону;

- підвищення в профорієнтаційній роботі престижу робітничих професій, формування та забезпечення виконання державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітничих кадрів та фахівців

із вищою освітою відповідно до визначених у регіоні пріоритетів соціально-економічного розвитку;

- організація ресурсного забезпечення професійної орієнтації, що включає матеріально-технічну, фінансово-економічну, нормативно-правову, організаційно-управлінську, кадрову, науково-методичну, інформаційну підтримку на всіх етапах профорієнтаційної діяльності;

- інформатизація профорієнтації, що передбачає використання сучасних інформаційних джерел та ресурсів, інформаційно-комунікаційних технологій, електронних освітніх ресурсів на всіх етапах профорієнтаційної діяльності;

- прогнозування потреб у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів та фахівців з вищою освітою в усіх сферах забезпечення життєдіяльності регіону;

- активізація соціального партнерства для виявлення стратегічних і соціальних партнерів освітніх установ, що дозволить здійснювати системно кадрову політику на підприємствах;

- впровадження сучасних освітніх та інтерактивних технологій та активних методів профорієнтації у зміст профорієнтаційної діяльності, враховуючи зарубіжний і вітчизняний досвід профорієнтаційної роботи в регіонах.

Отже, проблеми професійної орієнтації в рамках регіональної політики потребують комплексного вирішення об'єднаними зусиллями муніципальних і регіональних владних структур.

Список використаних джерел: 1. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку : наук. доп. / [Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін.] за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. – Київ : НАДУ, 2012. – 72 с. 2. Авдеев Л. Г. Професійна орієнтація: народження, становлення, розвиток / Л. Г. Авдеев // Ринок праці та зайнятість населення. – 2010. – № 2. – С. 16–20. 3. Дармодехин С. В. Учебная и профессиональная ориентация (опыт развитых стран) / С. В. Дармодехин // Педагогика. – 1990. – № 9–10. – С. 113–118. 4. Вільш І. Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного консультування в Польщі // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / І. Вільш. – Київ : Радян. шк., 2000. – 143 с. 5. Омеляненко Б. Л. Профессиональная ориентация школьной молодежи в социалистических странах / Б. Л. Омеляненко // Советская педагогика. – 1975. – № 3. – С. 139–144. 6. Михайлов И. В. О профориентационной работе во Франции / И. В. Михайлов // Вопросы психологии. – 1977. – № 5. – С. 158–163.

Надійшла до редакції 05.12.2014

Сапа Н. Н., Сапа А.-М. Н. Первичная профориентация ученической молодежи в системе кадровой политики региона

Рассмотрены особенности и место первичной профориентации ученической молодёжи в системе региональной кадровой политики. Выделены

основные задачи региональной кадровой политики. Проведено социологическое исследование профессиональных ориентаций школьников на разных этапах их социального становления, рассмотрены особенности организации профориентационной работы в ряде ведущих стран. На основе этого предложены основные направления организации профориентационной работы в контексте региональной кадровой политики, которые могут быть применены в практической работе по подготовке кадров для региона.

Ключевые слова: кадровая политика региона, ученическая молодёжь, первичная профориентация, социологическое исследование, профессиональное самоопределение.

Sappa M. M., Sappa G.-M. M. Primary vocational guidance of student youth in the system of personnel policy of the region

The work is concerning to consideration of the characteristics and place of primary vocational guidance of student youth in the system of regional personnel policy. Regional personnel policy is considered as a purposeful activity of a state regarding the formation, development and using as a highly professional specialists of management for public authorities and specialists of different levels and qualifications for those industries which development is a priority for the region. A significant key to a success of preparing required for the region specialists of different levels could be extensive system of professional orientation of students, which is quite well-acted in Ukraine. However this system was not adapted to radical social changes and was broken 2-3 decades ago. Based on this the aim of this work is assessment of the vocational guidance in the school environment and the selection of the basic principles of its organization in the HR policies of the region. This paper presents a sociological investigation of the professional orientation of pupils at different stages of their social development. The results indicate an inconsistency in the professional intentions of students with the labour market needs in personnel for the regional economy and in the staffing activities of certain industries. So for example the manufacturing industry in the regions of Ukraine had a need of qualified personnel at all levels of its work for a long time. But this investigation shows that very few students plan to study in vocational schools and technical universities after school education. Also features of the organization of vocational guidance in a number of leading countries were considered. On this basis the main directions of the organization of career guidance in the context of regional personnel policy were proposed, which can be applied in practical work for preparing the personnel for the region.

Keywords: personnel policy in the region, student youth, primary vocational guidance, sociological investigation, professional self-determination.

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ

Господарське право України : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / [Андрєєва О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін.]. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – 340 с.

Перелік навчальних видань за 2014 рік поповнився ще одним – підручником «Господарське право України. Ч. 1», виданим у Харківському національному університеті внутрішніх справ. Авторський колектив підручника: О. Б. Андрєєва, О. П. Гетманець, І. І. Гришина, Ю. М. Жорнокуй, А. С. Загородній, Ю. М. Кириченко, К. В. Коваленко, О. В. Полтавський, О. П. Суц, А. О. Сядристий, Г. Ф. Фомін, Я. О. Чапїчадзе, І. А. Шуміло, О. М. Шуміло. Науковцями університету висвітлено широкий спектр тем відповідно до програми навчальної дисципліни «Господарське право». Підручник містить найважливіші положення господарського права. Авторами розглянуто правові аспекти господарської діяльності і теорії господарського права.

Підручник рекомендований для студентів вищих навчальних закладів 3, 4 рівнів акредитації, котрі навчаються за спеціальністю «Правознавство», для аспірантів та викладачів, а також для практичних працівників.

Нове видання вже надійшло до бібліотек університету і надіслано всім одержувачам обов'язкового примірника документів.

У 2015 році має вийти друга частина підручника.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

У період з 25 жовтня 2014 р. по 22 грудня 2014 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

31 жовтня 2014 р. – круглий стіл «**Кримінально-правові наслідки злочину: актуальні сучасні питання**»;

21–22 листопада 2014 р. – круглий стіл «**Кримінально-правові та адміністративні засади підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями проти громадського порядку та моральності підрозділами ОВС України**»;

12 листопада 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Актуальні питання діяльності правоохоронних органів в сфері протидії кіберзлочинності**»;

12 листопада 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Актуальні питання протидії торгівлі людьми**»;

28 листопада 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Єдність та диференціація трудового права та права соціального забезпечення**»;

5 грудня 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики**»;

12 грудня 2014 р. – III міжнародна науково-практична конференція «**Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави**».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

30 жовтня 2014 р. – ХОМІЧА Анатолія Сидоровича «**Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки прокуратури України**» на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) кандидата юридичних (канд. юрид.) наук за спеціальністю (спец.) 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

30 жовтня 2014 р. – КОЧУРИ Олександр Олександрівни «**Процесуальний статус неповнолітнього потерпілого при проведенні досудового розслідування**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид.

---

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність; ЮШКО Вікторії Олександрівни **«Сутність пізнання на початковому етапі кримінального провадження»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

28 листопада 2014 р. – БУРЛАКОВА Сергія Вікторовича **«Адміністративно-правове регулювання висвітлення діяльності публічної адміністрації України засобами масової інформації»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; СИНЧУКА Василя Людвиговича **«Адміністративно-правові засади контролю за діяльністю органів прокуратури України»** на здоб. наук. ступ. доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спец. 12.00.07;

29 листопада 2014 р. – ФЕДОРЧАКА Ігоря Вікторовича **«Протидія адміністративним деліктам у сфері земельних правовідносин»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

15 листопада 2014 р. – ЗАБОЛОТНОЇ Наталії Ярославівни **«Нормативно-правовий договір: юридична техніка творення та тлумачення»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень; КОЛОМОЄЦЬ Юлії Олександрівни **«Конституційне право на страйк в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

У спеціалізованій вченій раді СРК 64.700.07 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

31 жовтня 2014 р. – ІЗОВА Володимира Андрійовича **«Теоретичні та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності щодо боротьби з організацією або утриманням наркопритонів»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність; НАСТЕНКА Артема Володимировича **«Виявлення та розслідування підрозділами БОЗ МВС України одержання неправомірної вигоди службовою особою у сфері земельних відносин»** здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

22 листопада 2014 р. – МІТРУХОВА Павла Миколайовича **«Оперативна розробка осіб, які готуються до незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; ШАХОВОЇ Катерини Володимирівни **«Протидія згвалтуванням (за матеріалами підрозділів карного розшуку)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

Курсантська та студентська наука

За період з 25 жовтня 2014 р. по 22 грудня 2014 р. курсантами та студентами Університету взято участь таких заходах.

Опубліковано праці у наукових виданнях:

– курсант 3 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (далі – ФПФПС) Бульба І. В.: *Бульба І. В. Питання кримінальної відповідальності за погрозу / І. В. Бульба // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – Вип. 8. – С. 129–137;*

– курсант 3 курсу ФПФПС Ліщина Е. С.: *Ліщина Е. С. Кримінально-правові наслідки вчинення злочину за наявності спеціального мотиву в контексті статті 153 Кримінального кодексу України / Е. С. Ліщина // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – Вип. 8. – С. 178–185;*

– слухач магістратури ФПФПС Шеремета Р. Р.: *Шеремета Р. Р. Проблемі питання визначення суспільно небезпечних наслідків неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей / Р. Р. Шеремета // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – Вип. 8. – С. 245–253.*

Взято участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, семінарах, «круглих столах»:

у III міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 12 грудня 2014 р.):

– Черхавський М. В., курсант ФПФПС, з доповіддю «Щодо проблеми законодавчого регулювання інформації з обмеженим доступом»;

– Бульба І. В., курсант ФПФПС, з доповіддю «Особливості використання одорологічних знань під час виконання завдань ОРД»;

– Ліщина Е. С., курсант ФПФПС, з доповіддю «Щодо правового забезпечення і визначення провокації злочину»;

у круглому столі «Кримінально-правові та адміністративні заходи підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями проти громадського порядку та моральності підрозділами ОВС України» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 21–22 листопада 2014 р.).

– Бульба І. В., курсант ФПФПС, з доповіддю «Питання доцільності легалізація проституції: чи існують шляхи їх вирішення»;

– Шеремета Р. Р., слухач магістратури ФПФПС, з доповіддю «Втягнення неповнолітньої особи в пияцтво, наркоманію, заняття проституцією як наслідок неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей»;

– Ліщина Е. С., курсант ФПФПС, з доповіддю «Щодо питання кримінальної відповідальності за втягнення особи в заняття проституцією правового забезпечення і визначення провокації злочину»;

– Масленникова С. А., курсант факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадського безпеки та кримінальної міліції у справах дітей (далі – ФГБ), з доповіддю «Поліцейська модель громадського порядку»;

– Островська К. О., курсант ФГБ, з доповіддю «Службова інформація як об'єкт захисту у сфері забезпечення громадської безпеки в Україні»;

– Погосян А. А., курсант ФПФПС, з доповіддю «Підвищення ефективності охорони громадського порядку під час масових заворушень та захоплення адміністративних будівель»;

– Фефелова І. М., курсант ФГБ, з доповіддю «Адміністративні засади підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями проти громадського порядку та моральності підрозділами ОВС України»;

– Черхавський М. В., курсант ФПФПС, з доповіддю «Морально-етичні засади діяльності працівників ОВС у системі протидії правопорушенням проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності».

Взято участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних конкурсах:

– у V Міжнародному мовно-літературному конкурсі учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка (25 учасників);

– у I етапі XV Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика. Переможцями стали: Олена Гуторова, курсант 1 курсу ФПФПС, яка посіла 1 місце; на 2 місці – Юрій Чубельок, курсант 1 курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції; 3 місце поділили між собою студент 2 курсу факультету права та масових комунікацій Марина Бобонич та курсант 1 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Дар'я Сергеева.

Для популяризації діяльності Наукового товариства курсантів та студентів Харківського національного університету внутрішніх справ створено його веб-сторінку (<http://ntks.univd.edu.ua>).

На веб-сторінці можна отримати інформацію про історію, мету, завдання НТКС, про наукові заходи, що проводяться, а також познакомиться із активом Наукового товариства курсантів та студентів тощо.

НАШІ АВТОРИ

- Басова А. В.** ➤ здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС)
- Беляков Р. Г.** ➤ здобувач кафедри адміністративної діяльності ОВС факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей (далі – ФГБ) ХНУВС
- Бугайчук К. Л.** ➤ начальник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції (далі – ІКМ) ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Вусатий Д. Ю.** ➤ аспірант кафедри цивільного права та процесу факультету права та масових комунікацій (далі – ФПМК) ХНУВС
- Гетманець О. П.** ➤ завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності ФПМК ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Горбач Д. О.** ➤ здобувач кафедри адміністративної діяльності ОВС ФГБ ХНУВС
- Горбачов В. П.** ➤ завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, канд. юрид. наук, доц.
- Гузєй В. М.** ➤ здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (далі – ФПС) ХНУВС
- Даль А. Л.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Даниленко А. В.** ➤ доцент кафедри кримінального процесу ФПС ХНУВС, канд. юрид. наук
- Дворецький О. С.** ➤ здобувач ХНУВС
- Демедюк С. В.** ➤ начальник Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України
- Демедюк Т. С.** ➤ доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, канд. юрид. наук
- Єкімова М. О.** ➤ аспірант кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
- Карпенко М. М.** ➤ здобувач кафедри загальноправових дисциплін ФПМК ХНУВС
- Коваленко К. В.** ➤ доцент кафедри трудового та господарського права ХНУВС, канд. юрид. наук
- Луцик А. М.** ➤ аспірант ХНУВС

- Новак Р. В.** ➤ здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін ФПМК ХНУВС
- Овчаренко А. С.** ➤ аспірант кафедри процесуального керівництва та підтримання державного обвинувачення Національної академії прокуратури України
- Пабат О. В.** ➤ доцент кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС, канд. юрид. наук
- Перепелиця М. М.** ➤ професор кафедри оперативно-розшукової діяльності ІКМ ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Петрова І. А.** ➤ начальник кафедри інформаційної та економічної безпеки ІКМ ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Піронкова О. Ф.** ➤ докторант Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), канд. соціол. наук
- Проневич О. С.** ➤ головний науковий співробітник відділу наукового забезпечення організації роботи та управління в органах прокуратури Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, д-р юрид. наук, проф.
- Романюк В. В.** ➤ старший викладач права кафедри кримінального процесу ФПС ХНУВС
- Рущенко І. П.** ➤ професор кафедри соціології та психології ФПМК ХНУВС, д-р соціол. наук, проф.
- Саппа Г.-М. М.** ➤ доцент кафедри соціології та політології НТУ «ХП», канд. соціол. наук, доц.
- Саппа М. М.** ➤ професор кафедри соціології та психології ФПМК ХНУВС, д-р соціол. і канд. фіз.-мат. наук, проф.
- Сердюк О. О.** ➤ начальник науково-дослідної лабораторії з проблем організації навчального процесу заочного та дистанційного навчання навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання ХНУВС, канд. соціол. наук, доц.
- Синчук С. М.** ➤ доцент кафедри трудового, аграрного та екологічного права Львівського національного університету імені Івана Франка
- Стрелюк Я. В.** ➤ здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності ІКМ ХНУВС
- Харенко О. В.** ➤ асистент кафедри конституційного та адміністративного права ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
- Чумак В. В.** ➤ старший викладач кафедри адміністративної діяльності ОВС ФГБ ХНУВС, канд. юрид. наук
- Шпак А. П.** ➤ здобувач кафедри загальноправових дисциплін ФПМК ХНУВС
- Юхно О. О.** ➤ начальник кафедри кримінального процесу ФПС ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту обов'язково додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (указані відомості підлягають опублікуванню), а також пошту та електронну адресу і номер телефону);

– анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прикметник, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою.

Розширена анотація англійською мовою повинна бути або завірена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання (<http://visnyk.univd.edu.ua>).

Редагування *І. В. Костіної, П. О. Білоуса,*
Г. Я. Ступницької
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 22.12.2014. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 14,93. Тираж 100 прим. Зам. № 2014-21.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.